

#3 (31), 2018 część 6

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

(Warszawa, Polska)

Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

#3 (31), 2018 part 6

East European Scientific Journal

(Warsaw, Poland)

The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Peter Clarkwood(University College
London)**

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)

**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**

Kehan Schreiner(Hebrew University)

**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

Anthony Maverick(Bar-Ilan University)

**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**

**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**

**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**

**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

**Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie
85/21, 02-001 Warszawa, Polska»**

**Wschodnioeuropejskie Czasopismo
Naukowe**

**Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska**

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Peter Clarkwood(University College
London)**

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)

**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**

Kehan Schreiner(Hebrew University)

**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

Anthony Maverick(Bar-Ilan University)

**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**

**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**

**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**

**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**

Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

**Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-
001 Warsaw, Poland»**

East European Scientific Journal

**Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Po-
land**

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

СОДЕРЖАНИЕ

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ НАУКИ

Grinfeldt Y. S. AN ASSESSMENT OF TRANSFORMATION OF LAND COVER AND LAND USE IN PROVINCE LAGO ARGENTINO (ARGENTINA) BY USE OF DIGITAL SPATIAL METHODS.....	4
--	---

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Buryk Z. M. THEORETICAL PRINCIPLES OF EVALUATION OF EFFICIENCY OF STATE REGULATION SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....	8
---	---

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

Гусева Е.С. ОСОБЕННОСТИ ВНУТРИТЕКСТОВОГО СМЫСЛООБРАЗОВАНИЯ В СИМФОНИЧЕСКОЙ ПОЭМЕ «БЕСЫ» Ю. ШИБАНОВА: ВЗГЛЯД СКВОЗЬ ПРИЗМУ БИНАРНОЙ ОПТИКИ.....	12
--	----

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Бурков С.Б., ИЗОБРАЖЕНИЯ ЛОШАДЕЙ, КОЛЕСНИЦ И ВСАДНИКОВ НА БРОНЗОВЫХ ЗАКАВКАЗСКИХ ПОЯСАХ КОНЦА II - НАЧАЛА I ТЫС. ДО Н.Э. ИСТОЧНИКИ И ИНТЕРПРЕТАЦИИ.....	18
---	----

Вергунов В. А. СИСТЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ КООРДИНАЦІЇ ВЕДЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ОСВІТИ ДЛЯ ПОТРЕБ ГАЛУЗЕВОЇ НАУКИ В ЧАСИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.: ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ.....	23
--	----

Сабіна (Бабійчук) Г.В. РОЗВИТОК КРАЄЗНАВСТВА МИКОЛАЇВЩИНИ У ДОВОЄННІ ТА ВОЄННІ РОКИ (1917-1945 РР.).	31
---	----

Шаульська Г.М. КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ. ПОШУК ЕФЕКТИВНОЇ МОДЕЛІ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	36
--	----

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Ганиева М.Х., Латипова Н.М. СОЦИАЛЬНАЯ АКТИВНОСТЬ СОВРЕМЕННОЙ УЗБЕКИСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ	40
---	----

Редька К.Ю. ІНФОКОМУНІКАЦІЇ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНОГО ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	44
--	----

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Verlos N.V. RECEPTION OF THE E-DEMOCRACY INSTITUTE IN UKRAINE IN THE MODERN CONDITIONS OF CONSTITUTIONAL REFORMATION	48
--	----

Самогин А.С. ФАКТИЧЕСКОЕ ИЗЪЯТИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ ДЛЯ ПУБЛИЧНЫХ НУЖД: СУДЕБНЫЕ ВАРИАНТЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЗЕМЛЕВЛАДЕЛЬЦЕВ.....	51
--	----

Самойленко О.А. СТРУКТУРА КРИМИНАЛИСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ Злочинів, Вчинених Із ВИКОРИСТАННЯМ ОБСТАНОВКИ КІБЕРПРОСТОРУ	58
--	----

Тіщенко Є. І. ПЛАНУВАННЯ ПІД ЧАС ВІЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ОДЕРЖАННЯМ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ	63
---	----

Филатов В. В. ЗАРУБЕЖНИЙ ОПЫТ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ	69
---	----

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ НАУКИ

Grinfeldt Y. S.

Senior Researcher

*Department of World Physical Geography and Geoecology,
Faculty of Geography, Lomonosov Moscow State University, Russia*

AN ASSESSMENT OF TRANSFORMATION OF LAND COVER AND LAND USE IN PROVINCE LAGO ARGENTINO (ARGENTINA) BY USE OF DIGITAL SPATIAL METHODS

Summary: This paper explores the analysis of spatial fragmentation of land cover types of local site of Argentina - the Department of Lago Argentino, Santa Cruz Province. During the period from 2001 to 2012 the structure of land cover and land use undergone significant changes due to population growth, re-orientation of the World markets, increase of the pasture land use. On the basis of remote sensing methods (decoding of Landsat satellite images and processing of the data contained in the data base MODIS Land Cover) for the periods 2001 – 2012 using the program packages ArcGIS 10.4.1 and NextGIS-QGIS) happened possible to determine the square of transformation of the land cover, main transitions and the courses of changes.

Key words: land cover classes, land use, change detection, regional level, local level, geoecology, geographic zones, Argentina.

Introduction. Investigated are is the department Lago Argentino of *Santa Cruz province* (Argentina). It relates to Patagonia physical-geographic area. Department is located at the South-West of the province and bounded by the Chico River from the north, bounded from the south with Guer Aike department, with the Corpen-Aike department at the east, and with Chili territory at the west. The highest point of the El Chalten province (Fitz Roy) – 3405 m is located here. Three large lakes are located in Andes front mountain area: Lago Argentino, Viedma and San Martin. Precipitation in Andes highlands promote ice accumulation formed the South Patagonia ice Plateau. 7000-8000 mm precipitation is falling at the level of the plateau annually [9]. Latitudinal depression free of ice opposing the Argentine Lake separates the ice plateau into two parts – spacious northern and relatively small southern. Excretory glaciers moving from the plateau from the west are mostly end at the lakes (O'Higgins, Viedma, Argentina). At the territory of department the largest excretory glaciers are located: Viedma, Upsala, Perito Moreno. At the Argentinean territory the South Patagonia plateau forms the national park Los Glaciares. Amount of precipitation is decreasing from West to East therefore in the Eastern part of the territory is formed a moderate combinational climate with average precipitation rate of 500 mm per year [8]. The deficit of precipitation promotes the sheep breeding. Preference order of soil is Molisoli. Lack of precipitation supports the development of sheep breeding. Preliminary soil types are Molisoli, which supports the agricultural development of the area [2].

Main agricultural specialization of the Santa Cruz province of Argentina is the pasture stock breeding. The only exclusion is the Lago Argentino department, which develop the recreational services (National Park Los Glaciares). The historical development the conditional core landscapes of the Lago Argentina department were significantly transformed due to intensive agricultural development mainly because of pasteuriz-

ing [4]. Study of soil cover transformation degree is actual for determining of geo-environmental problems, factors identification and causes of transformation [3].

The problem statement. Land change is considered a major contributor of global environmental change. Estimates indicate that human land change has impacted ~40% of the earth's ice-free terrestrial surface, mostly due to the conversion of natural ecosystems (e.g., forests, savannas, and grasslands) to croplands and pasture. The impacts of land changes over ecosystems are greater across the tropics where land conversion for agriculture mostly occurs over intact forested lands. Central to land-change research is to identify the different land change trajectories (*i.e.*, deforestation and reforestation) and to understand how to balance land conversion to meet human needs while preserving natural ecosystems. Land change is the result of the interaction of multiple social, economic, and environmental factors occurring at multiple and hierarchical spatial scales (e.g., local, regional, global). Human population change, rural to urban migration, consumption patterns, presence and effectiveness of social institutions, and land-use policies are all examples of local factors that can influence patterns of land change. Examples of regional or global factors include the increasing global demand for agricultural products, shifts in regional economies, indirect effects of tourism, and globalization of markets. In addition, climate change and variability (e.g., droughts, tropical storms) are often important factors influencing land change [7].

In the world practices of scientific research for assessment the Degree of Transformation of the Land Cover Structure such degree is widely used the geo-spatial data bases Land Cover Change, generated on the basis of spectral radiometer MODIS (Moderate-resolution Imaging Spectroradiometer). Data of the Land Cover Change are the secondary images obtained after processing of MODIS data in certain zones and are distributed in free access in Internet network [6]. These data contain information on spatial distribution of veg-

etation types of natural and anthropogenic geneses, urban and built-up areas, territories free of vegetation (waste grounds, glaciers, etc.), water bodies, water streams, and over moistened areas [1].

The object of the Land Cover Change analysis is the category of land cover, which in reality is only relatively related to belt-zone specifics. For instance, the grassland category can be met both in Arctic and sub-Equator latitudes, Mixed Forest category exist within the moderate, subtropical and tropical zones. Therefore, to interpret results on the basis of landscape approach, it is necessary to use independent operational territory landscape units, according which the analysis and assessment of measurements could be conducted. The most applicable for such territory unit seems to be the natural zones with the uniform of hydrothermal, soil-geographic and geo-botanic characteristics.

Materials and methods. As mentioned above, as a data source on land cover conditions for 2001-2012 period the publically available data of Land Cover Change [6]. As a media for analysis the GIS package ArcGIS for Desktop Extension Spatial Analyst.

For assessment of degree of transformation of the land cover structure, the aggregated global data with horizontal resolution 5'x5' in geographical coordinate system WGS-84 (World Geodetic System – 1984) were used. Considering that the main goal of the analysis was the calculation of area variations in land cover structure over the globe, the data were projected into Cylindrical Equal Area projection. The projection was carried out with the basic completion of the ArcGIS for Desktop Basic. The cell size of output raster was determined as 1000, firstly for conformity of further calculations of the areas of land cover variations, and secondly, since it provides the optimal raster dimension and allow not losing the data metallization.

For raster data for preprocessed with the method mentioned above, 2001 and 2012 the instrument Combine of ArcGIS for Desktop Spatial Analyst was used. Each combination of input data of two rasters was distinguished as a unique zone. For each zone the number of included cells was calculated, which in this case is 1 km², since the resolution of analysed rasters is equal to 1000 m. The tables obtained were supplemented with the text description of the land surface (Join Field instrument), the percent of existed changes within the initial zone (from the zone in 2001) was also calculated.

The legend for Land Cover Change includes 17 classes (from 0 to 16), corresponding to classification of International Geosphere Biosphere Programme (IGBP): 0 – Water, 1 – Evergreen Needleleaf Forest, 2 – Evergreen Broadleaf Forest, 3 – Deciduous Needleleaf forest, 4 – Deciduous Broadleaf Forest, 5 – Mixed Forest, 6 – Closed Shrublands, 7 – Open Shrublands, 8 – Woody Savannas, 9 – Savannas, 10 – Grasslands, 11 – Permanent Wetlands, 12 – Croplands, 13 – Urban and Built-up, 14 – Cropland and Natural Vegetation Mosaic, 15 – Snow and ice, 16 – Barren or Sparsely Vegetated.

Thus, the data for Land Cover of 2001 and 2012 were compared where the each cell is characterized with corresponding numerical index from 0 to 16 according classification. Whit change of the land cover class from 2012 in comparison with 2001 the change of numerical index is occurred. It allows to segregate a sell (or the number of sells) as an area of certain types of changes. For example, index 12.5 means that the arable lands covered the cell in 2001 were replaced with mixed forest in 2012.

Identification of transformed territories of Lago Argentino department was conducted on the basis of mosaic of Landsat 7 (2001 and 2012) space images. To get the necessary information regarding the changes in the land use system two synthesized images and one timely-different composite image. In the study was used a combination of “artificial color” (channel system 4 – 3 – 2), where the red-brown tints represents vegetation, and green-blue represents damaged territories. For convenience of changes identification the time-different image based on two existing sets of scenes – synthetic red channel (Landsat7 2012) (Landsat7 2001) and green channel (Landsat7 2012). Variations of rose-purple tints characterize the settled and disturbed territories, and blue – mostly for agricultural areas. Green color is an evidence of chlorophyll oversaturation, rose – absence of chlorophyll. As a media for analysis was used a GIS package ArcGIS Desktop for Desktop Spatial Analyst and combining instruments (Combine) for analysis of raster data Land Cover Change for identification of types and areas of changes occurred within the land cover in 2001 – 2012. Square table (Tabulate Table) for joint analysis of raster and vector data and calculation of transited land cover from 2001 to 2012 and their types in Lago-Argentino department was generated. The *data base MODIS Land Cover [6] was a basis of analysis of transformation areas*. The study was conducted in the framework of the NextGIS-QGIS program, Images were provided by USGS Earth Explorer and by La Red Geoespacial de América Latina y el Caribe [5].

Goal. The goal of this study is to determine the zones of transformation of land cover in the Lago Argentino department (province Santa Cruz, Argentina) during 2001 - 2012.

To reach the goal the following tasks were determined: to allocate the Santa Cruz province in the structure of the Argentinian land cover, study the natural conditions and current landscapes in Lago Argentino department, determine the social-economic specifics of the studied area, and using remote sensing methods compare the data of 2001 and 2012. And identify the changes in the land cover in the Lago Argentino department. Compare the identified changes with the spatial data base and thematic cartographic materials of the national organizations, identify the causes of land cover transformation.

Results and discussion. Image in combination of “artificial” color for 2001 demonstrates that no vegetation disturbance was observed (Fig. 1).

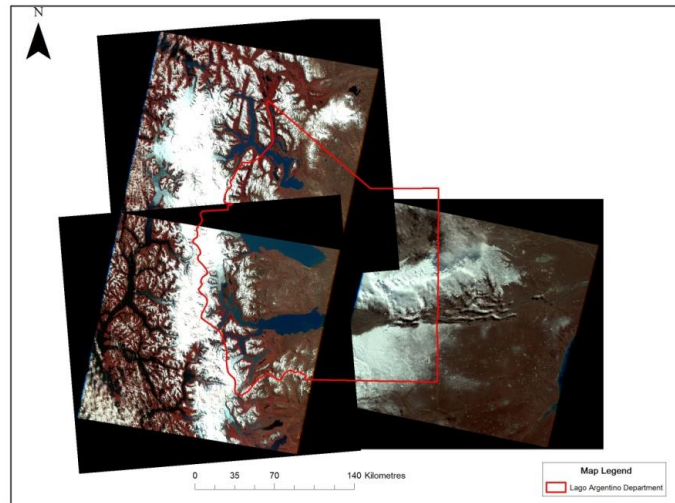

Figure 1. Scheme of Landsat 7 images decoding in 2001

Image in combination of “artificial” color for 2012 demonstrate that at the East of investigated area some changes (disturbances of vegetation cover) are observed (Fig. 2), at the same time no disturbances were

identified in the western part of the territory (undisturbed are relates to National park Los-Glacieres).

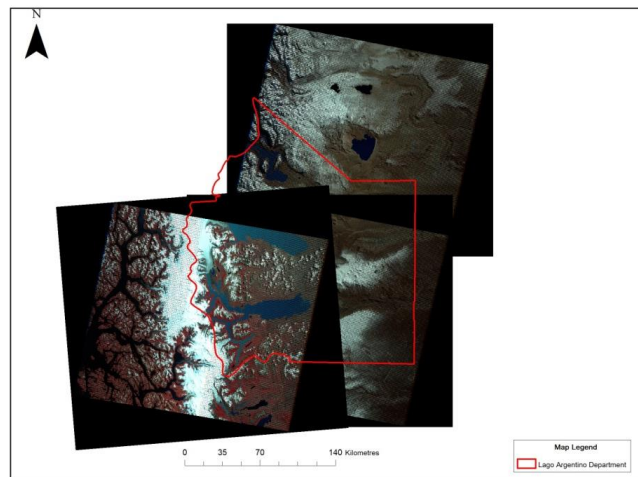

Figure 2. Scheme of Landsat 7 decoding for 2012.

Thus, after decoding of composite image it is seen that mainly the eastern part of the department is transformed, which oriented primarily on agriculture development (sheep breeding) (Fig.3).

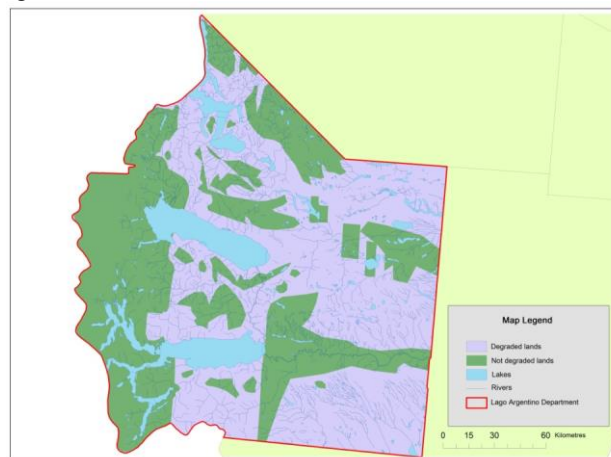

Figure 3. Results of composite image decoding.

Since the population density at the department territory is low (0,69 pers/km²), the populated areas are distributed fragmentary and the main areas are covered with agricultural lands.

Comparison of obtained results with results of Change Detected 2001-2012 it is seen that the changes of the land cover types are observed exactly in these areas (Table 1.).

Table 1. Dynamics of land cover types square in 2001-2012.

Land Cover (MODIS)	Square 2001 (km ²)	Square 2012 (km ²)	Share of transformation (%)	Cause of transformation
0. Water	199 590	190 083	-4,763	Glacier reduction
4. Deciduous Broadleaf Forests	0	573 607	+100	Obliteration
5. Mixed Forests	183 619	182 120	-0,816	Pasture extension
7. Open Shrublands	1 490 429	1 544 222	+3,483	Pasture extension
10. Grasslands	1 552 467	1 657 852	+6,356	Pasture extension
12. Croplands	865 266	793 301	-8,317	Pasture extension
15. Snow and Ice	16 719	29 805	+43,905	Extension of glacier areas
16. Barren or Sparsely Vegetated	535 594	0	-100%	Pasture extension

Extension of the areas covered with snow and ice confirms the fact of glaciers growth in the Alpine foothills. Appearance of turned over year deciduous broadleaf forests on the territory of Los Glaciares National Park is caused by natural reasons. Grasslands are included in this category. Areal of mixed forests are in the process of transformation to grasslands. Increase of the areas covered with open shrublands and grasslands has exclusively anthropogenic reasons related to increase of sheep breeding. This fact could be an evidence of harvesting lands shortening. Territories without vegetation in 2001 became grasslands and open shrublands formations in 2012. In the result of this study it became possible to determine the total square of transformed land, which comprised 39,9%. At 2001 - 2012 the territories barren or sparsely vegetated were completely disappeared, and the turned over year deciduous broadleaf forests appeared.

References

1. Alekseeva N., Klimanova O., Khazieva E. Global land cover database and prospects of their use for modern landscapes mapping// Izvestia Russian Academy of Sciences. Geographical series./ 2017, №1, c. 126-139.
2. Andrade Larry. 2002 Territorio y ganadería en la Patagonia Argentina: desertificación y rentabilidad

en la Meseta Central de Santa Cruz. Economía, Sociedad y Territorio.

3. Bertolasi R. 2004. Argentina. Rural strategy. Formas de Organización de la Producción, Banco Mundial.

4. Defries RS, Bounoua L, Collatz GJ. 2002. Human modification of the landscape and surface climate in the next fifty years. *Global Change Biology* 8

5. La Red Geoespacial de América Latina y el Caribe [Electronic resource]. – Access regime: <http://www.geosur.info/geosur/index.php/es/> - Title from the screen. – (Date: 06.09.2016).

6. MODIS Land Cover [Electronic resource]. – Access regime: <http://glovis.usgs.gov/data/lc/> - Title from the screen. – (Date: 03.06.2017).

7. Nora L. Álvarez-Berríos, Daniel J. Redo, T. Mitchell Aide, Matthew L. Clark and Ricardo Grau Land Change in the Greater Antilles between 2001 and 2010. *Land* 2013, 2, 81-107

8. Paruelo José. 2008. Biozones of Patagonia (Argentina). Departamento de Ecología, Facultad de Agronomía.

9. Sistema información de Biodiversidad [Electronic resource]. – Access regime: <http://www.sib.gov.ar/> - Electronic resource. – (Date: 30.07.2017).

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Buryk Z. M.

Candidate of Sciences in Public Administration, Senior Lecturer of the Department of Regional Administration and Local Self-Government of the The Lviv Regional Institute of Public Administration National Academy of Public Administration under the President of Ukraine (Lviv, Ukraine)

THEORETICAL PRINCIPLES OF EVALUATION OF EFFICIENCY OF STATE REGULATION SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Summary. In the scientific article investigated approaches to the interpretation of the essence of "efficiency", "the effectiveness of state regulation". The scientific typologies of the effectiveness of state regulation of sustainable development are presented. We propose our own typology of the effectiveness of state regulation of sustainable development, which consists of: economics; efficiency / performance (efficiency); effectiveness (cost-effectiveness); Effectiveness (effectiveness, goal-effectiveness,), the system of criteria for evaluating the effectiveness of the state regulation of sustainable development of Ukraine is formed.

Key words: state regulation, public administration, efficiency, evaluation, sustainable development.

Problem solving in general and its connection with important scientific or practical tasks. In order to realize the concept of sustainable development, the effectiveness of state regulation of economic, social and environmental processes becomes of paramount importance, which leads to balance and sustainability. Accordingly, the theoretical basis for the assessment of the effectiveness of state regulation of sustainable development is needed for detailed scientific development.

An analysis of recent research and publications, which initiated the solution of this problem, on which the author is rely. Problematic issues in the methodology of evaluating the effectiveness of public administration, state regulation and state influence are paid attention of such foreign scholars as: J. Khola, R. Leickert, G. Wright, G. Emerson and others. The research of various aspects of the manifestation and analysis of the assessment of the efficiency of public administration was also paid to domestic scientists, in particular, it concerns the following areas of scientific research, such as: - the political orientation of the effectiveness of public administration in the context of power-party interaction (works by S. Seryogina, P. Nadolishniy, B. Rebkal and B. Gaevsky); - The influence of democratic processes on the efficiency of public administration (N. Nyzhnyk, V. Melnychenko); - influence on improving the efficiency of public administration of a well-established system of decision-making (working out by M. Lesechko and A. Chemerys, V. Bakumenko, N. Nyzhnyk and S. Mosov, A. Serant); - optimization of the management structure (V. Averyanov, O. Obolensky and V. Soroko). The following foreign scientists assessed the sustainable development of the state and the state influence on sustainable development: Volkery A., Jacob K., Sen A, Carew-Reid J., Prescott-Allen R., Bass S. Dalal-Clayton B. and domestic scientists: Omarov Sh., Ilchenko V., Duginets G., Danylyshyn B., Doroguntsov S., Zgurovsky M. and others. **Isolation of previously unsolved parts of the general problem, which this article are dedicated to.** However, these scientists have not been offered ways to assess the effectiveness of the processes of state regulation of sustainable development.

Formulating the goals of the article (statement of the task). The purpose of the article is to classify the types of efficiency of state regulation of sustainable development and to develop a system of criteria for its evaluation.

Presentation of the main research material. The concept of efficiency - fundamentally managerial, which correlates the result (effect) of the activity with the intended purposes or according to the spent administrative resources. Therefore, sometimes distinguish efficiency as an absolute property (effect) and efficiency as a property of relative (actual efficiency). Efficiency characterizes the result (effect) in terms of optimality of the use of resources - material, financial, labor, information.

It should be noted that the assessment of the effectiveness of state regulation of the sustainable development of Ukraine will differ somewhat from the effectiveness of public administration (since the notion of "state regulation" is wider than the concept of "state administration", and is closely linked to the forms of public administration), which is determined, as it is a complex of measures of the state aimed at directing the behavior of market entities (individuals and legal entities) in the direction necessary to achieve the goals set by state authorities (state regulation the activity of the state, which is organize the activities of participants in public relations in order to ensure its compliance with the requirements of the law and achieve the desired balance of public and private interests), in contrast to public administration, which determines the activities of the targeted organizational influence of the subject of management on the object management (in the organization of the practical implementation of laws as the subject of public administration, as well as other participants in social relations in pure form, is used in those areas of society where necessary to ensure implementation of priority public interest and the objectives of the state, as a universal organization of society, endowed with public authorities).

That is, taking into account that the management will mean the targeted influence on the objects of management, using methods that involve the subordination

of these objects to managerial influence on the part of the subject of management.

The regulation is related not so much to the impact on the objects of management, but on the environment. It involves a high degree of alternative behavior of managed objects, and accordingly key indicators in defining the effectiveness of state influence will be the goals and measures of state regulation (goals and activities), as well as the results of the development of individual spheres of life.

In general, evaluation of processes and evaluation of the results of public administration efficiency (or regulation) can be distinguished. Assessment of processes involves the study of what is happening in the management process (evaluation of efficiency). It is used in the early stages of management to improve it. The evaluation of results refers to the final results of management and their significance, the achievement of the goal (evaluation of the effectiveness). If in the process of evaluating the main attention is paid to the involvement of the participants, the proposed activities, measures implemented, practice, then the evaluation of the results emphasizes what happened after the implementation of the system (complex) of measures. In particular, this approach is adhered to by scientist W. Weiss.

This classification is supplemented by L. Palom, which complements these subspecies by another one and distinguishes the following types of assessments of the effectiveness of public administration: needs assessment, process evaluation and evaluation of results. Needs assessment involves identifying problems, tracking the environment and collecting information about new needs of citizens. The process evaluation is devoted to what happens within a particular program or project in the process of their implementation or implementation of any activity, determines its strengths and weaknesses.

Evaluating the results examines the impact of certain government-management actions, such as what happened after an implementation of a program or policy. This is a difficult task, because often the consequences are obviously and implicitly linked to many reasons, and government intervention is just one of them. The evaluation of effectiveness is intended to assess the price at which the goal was achieved and the results obtained. Public-management activities can be simultaneously productive, but ineffective, and vice versa. In any case, the evaluation of the effectiveness occurs at the final stage of a certain state-management activity, therefore, in the criterion of time, this kind of consideration can be considered in the context of evaluation of the results.

In the practice of foreign studies related to the issues of the efficiency of public administration, three basic terms are used: "productivity", "efficiency", "effectiveness". Similar concepts are also based on the Swedish experience in evaluating the effectiveness of government bodies (state influence), which has the informal name Conception of three "E" (economy, efficiency and effectiveness).

In the main, performance evaluation is limited to activity evaluation. Thus, the Swedish experience is

based on the evaluation of the activities of state institutions, which has the informal name "The concept of three" E "(economy, efficiency and effectiveness) - the model of profitability, efficiency and performance of the "input-product" activity.

1. Economics means using the appropriate quantity of resources of the appropriate quality at the right time, in the right place, at a reasonable price - that is, the correct spending. In other words, economy is the minimization of the cost of resources directed at activities, taking into account the appropriate quality, the correct use of public funds at a certain level of efficiency. This allows you to determine whether the resources meet the needs, to what extent they are used, the ratio of real expenditures to the budget, and so on. In other words, profitability means using the appropriate quantity of resources of the appropriate quality at the right time, in the right place, at a reasonable price - that is, the correct spending. The standard is the least cost.

2. Efficiency (efficiency) - the relationship between the product in the form of the supplied goods (services) and resources used to create them. Here, the analysis is subject to the most rigorous methods of work, the cooperation of units, the use of incentives for employees to reduce the cost of working time. The focus is on whether we really get the maximum product in terms, quantity and quality that fit our contribution and activities. That is, it's about spending well, and the standard is the best practical experience.

3. Effectiveness - the degree of conformity of the achieved results with the goal, the coordination of the means used and the results achieved [62]. This indicator makes it possible to assess whether the goal was met in time and at what price (advantages or disadvantages), whether the target group was correctly identified, the degree of satisfaction of people with the program. Standard - set goals (norms).

Swedish researcher on the evaluation of the activities of state authorities E. Wedong also uses the input-product model, developed by representatives of the European Union (EU) to evaluate certain projects. It is wider and it also has the concept of performance.

In studies V. Tsvetkov we find the following concepts: economic efficiency, target efficiency, organizational efficiency. In this case, the economic efficiency of management is considered as the result of the management system, which provides the lowest cost of achieving the goal set before the object (in the classical approach - performance). Target effectiveness is defined as the consistency of the result for the purpose (effectiveness by objectives). Organizational efficiency is the optimal form of interconnection of elements of the system, which makes it most effective in achieving the goal.

G. Atamanchuk in his research allocates different types of effects, defines the criteria of efficiency, which categorizes according to the scheme:

1) productive effect (used in the centralized planned economy, when the organizations were sent to the nomenclature-natural indicators that were subject to mandatory execution), which is associated with government institutions that produce a specific product or

provide a social service. It is measured by normative-cost cost indicators [40, p. 249];

2) economic effect, which indicates the needs for a particular product (service), the ratio of demand and supply of it in society [40, p. 250];

3) social effect, which is considered as the aggregate overall result that society receives both in the production process of a product (service) and in the process of consumption of material, social and spiritual values. The social effect (the researcher believes that public administration should be based primarily on social effects, since it is the state that is responsible for it, legislates defining and protecting the rights and freedoms of people, tracing their rational and effective use) [40, p. 252].

V. Kobzanenko proposes to evaluate the efficiency of public administration through the assessment of the effectiveness of government-management decisions, which in his opinion is a set of models and methods for studying and measuring the actual results of government-management activities or implementation of state programs. The author highlights two components of measuring the effectiveness of public administration: technical and economic efficiency. The first determines the degree of achievement of the goals of the state, taking into account the goals of development of society, the second is the ratio of the value of the volume of services provided and the cost of volumes involved in the process of providing these services resources.

A. D. Ursul offers the following view on the generally accepted classification of types of efficiency. In his opinion, the second and third indicators specify only one type of efficiency - costly (economic). And optimality of costs is a repeated, original characteristic of effective efficiency, which is the relation of the result to the intended purposes. Effective efficiency, in turn, is derived from the required efficiency, which is counted as the ratio of goals to needs, ideals and norms.

According to the results of research, we can generalize the following types of effectiveness of state influence on sustainable development of the country:

1. Economy (economy) of state influence on sustainable development - realization of measures of sustainable development with minimal expenditures. Accordingly, this indicator will not fully take into account the results that are reflected in the sustainability of economic, environmental and social development, while taking into account only the money invested by the state in obtaining products.

2. Efficiency (efficiency) - maximally efficient use of available state resources to implement a set of measures to ensure sustainable development for maximum returns in the form of products.

3. Effectiveness (effectiveness cost-effectiveness) - to achieve the maximum possible results of economic, environmental and social development of the state by implementing a complex of regulated by the state control measures with a minimum contribution of financial, organizational, labor and other resources.

4. Effectiveness (effectiveness target performance (performance by objectives), determined by the correctness of setting goals and the degree of achievement in the form of results.

5. Effectiveness (effectiveness of the results of the above problems and stability) - achieve the results of the DRSR to meet the needs of society and address the initial problems. In order to assess the effectiveness of state management of sustainable development, we propose to analyze key goals / objectives in the system of public administration for sustainable development, and measure the degree of their achievement (results), having previously formed the target indicators of sustainable development. The criteria of the investigated effectiveness of state governance for the sustainable development of the country will be: the principles of state regulation of sustainable development (since they provide objectively determined regulatory requirements that are developed by the practice of state regulation and means of regulating the relationship between objectives and results of regulation); target (performance) efficiency; comparative efficiency; criteria of development of efficiency and target (executive) efficiency by types of regulation (economic, social, ecological, institutional) (fig. 1).

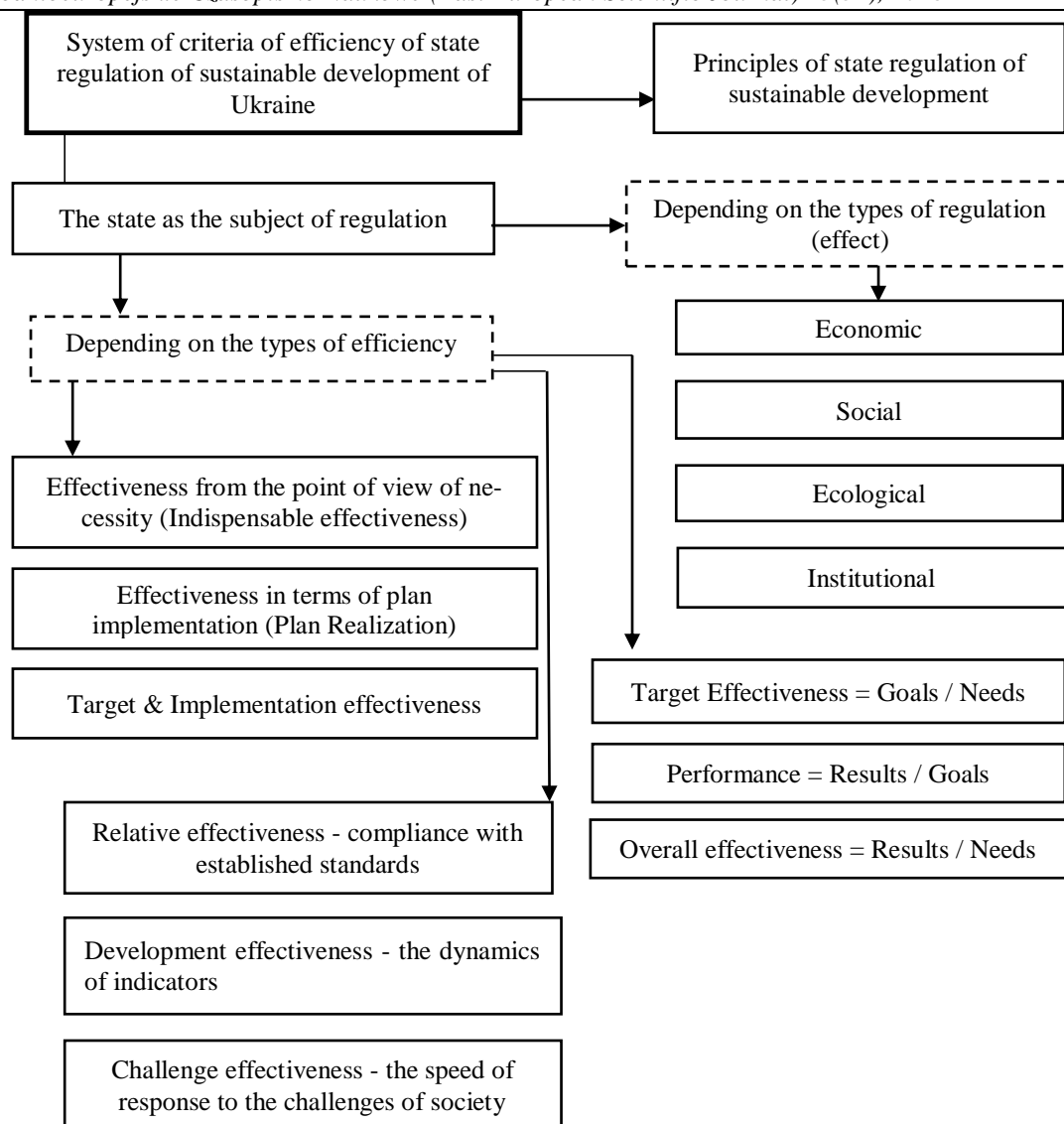

Fig. 1. The system of criteria for evaluating the effectiveness of the state regulation of sustainable development of Ukraine

Conclusions and perspectives of further researches. To further evaluate the results of achieving the goals of sustainable development of the country, it is necessary to synthesize existing methodological approaches to the analysis and assessment of the level of sustainable development, which indicates the need for a more objective and substantiated selection of parameters for assessing the functioning of the system, and on the basis of which they develop a methodology for calculating the integral indicators that reflect and assess the level of balanced socio-ecological and economic development.

References:

1. The apparatus of state administration: Interests and activities / Ed. V.F. Syrenko. - K.: Naukova dumka, 1993. - 165 p.
2. Artym Ivanna Ivanovna. Assessment of the effectiveness of management in the bodies of state executive power (on the example of region state administrations): dis. can. of sciences of state management: 25.00.02 / National Academy of State management under the President of Ukraine; Lviv regional institute of state management. - L., 2004.

3. Atamanchuk G.V. State administration (organizational-functional questions): A manual. - M.: JSC "NGO" Economics, 2000. - 302 p.
4. Audit of administrative activity: theory and practice / Tr. from english V. Shulga. - K.: Fundamentals, 2000. - 190 p.
5. Volkova N.V. Determining the Effectiveness of Public Education Management [Electronic Resource] - Access Mode: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/e-journals/Dutp/2009-1/doc_pdf/VolkovaNV.pdf
6. Collection of studies on the effectiveness of the implementation of state programs / Swed. Audit Bureau; Swed. state un-t - K., 2002. - 103 p.
7. Mogylny O. M. State regulation of the economy: [curriculum. tutorial for higher educators] / O. M. Mogylny; State Training Institute employment services of Ukraine. - K.: IPC DUS, 2006. - 490 p.
8. Rebkalo V. Ukrainian political management: some modern features / V. Rebkalo, B. Gaevsky // Vysn. UADU - 2000. - No. 2. - P. 169-177.
9. Reforming Public Administration in Ukraine: Problems and Prospects // col. aut. science manager V.V. Tsvetkov. - K., "Oriyani", 1998. - 364 pp.

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

Guseva E.S.

*candidate of Art Criticism,
senior Lecturer at the Department of History, Culture, and Arts of the Institute of Humanities
(Novosibirsk National Research University)*

Гусева Елена Семеновна

*кандидат искусствоведения,
старший преподаватель кафедры истории, культуры и искусства Гуманитарного института
(Новосибирский национальный исследовательский государственный университет)*

SPECIFIC FEATURES OF THE INTRATEXTUAL BUILDING OF MEANINGS IN THE SYMPHONIC POEM OF Y. SHIBANOV, «DEMONS»: VIEW THROUGH THE LENS OF THE BINARY OPTICS

ОСОБЕННОСТИ ВНУТРИТЕКСТОВОГО СМЫСЛООБРАЗОВАНИЯ В СИМФОНИЧЕСКОЙ ПОЭМЕ «БЕСЫ» Ю. ШИБАНОВА: ВЗГЛЯД СКВОЗЬ ПРИЗМУ БИНАРНОЙ ОПТИКИ

Summary: The article analyzes the structural and semantic organization of the musical text of the symphonic poem “Demons” by Y. Shibano from the viewpoint of binarity. The aim is to reveal the specific features of the intratextual formation of meanings in this composition using the “binary mirror.” Structural and semantic correspondences of the musical text of “Demons” with its poetic source – the poem by Alexander Pushkin of the same name – are shown. Specific features of the intratextual forming of meanings are manifested, including the binary structure of the main theme (and its semantic properties), two ways of revealing the theme of devilry (concealed, in the form of inversive thematic shape-shifter, and externally in the form of “blizzard-like,” demonic principle), and the dramaturgical effect of the “dynamic static.” It is shown that these features shape a multi-level duality in the structure of the artistic world of the symphonic poem “Demons.” This results in linearly directed binary logic of textual and semantic construction. Attention is drawn to the fact that in the axiological and symbolic aspect and the multilevel duality of the symphonic poem “Demons” by Y. Shibano allow for different levels of reading the image-based and meaning-based contents of the composition.

Keywords: symphonic poem “Demons” by Y. Shibano, intratextual meanings, binarity, binary opposition, mode of antithetic opposition, multilevel duality, axiological and symbolic aspect.

Постановка проблемы. Развитие гуманитарных наук в XX в. (философии, эстетики, филологии, когнитивистики, искусствознания, музыкознания) характеризуется повышенным вниманием к герменевтической проблематике, к проблеме смыслообразования в художественных текстах (классических и современных). Об этом убедительно свидетельствует возрастающий их интерес к таким категориям, как «художественный смысл» и «смыслообразование». В российском музыкознании к исследованию герменевтических проблем сегодня тяготеют как традиционные музыкальные науки (теория и история музыки, эстетика музыки), так и такие, развивающиеся как самостоятельные научные направления, как музыкальная герменевтика и теория музыкального содержания (В. Н. Холопова, Л. Н. Шаймухаметова, Л. П. Казанцева и др.), когнитивное музыкознание (А. М. Амрахова). Примечательно, что Е. В. Назайкинский, один из ведущих музыковедов в России, выделяет в качестве главной установки в развитии «музыкального искусства интерпретации» установку «на овладение смыслами», интерес к законам, касающимся «устройства смыслов, устройства поэтического, художественного мира произведения» [1].

Анализ последних исследований и публикаций. В гуманитарных науках существует достаточно большое количество работ, основанных на

герменевтическом и семиотическом подходе к анализу и интерпретации художественных произведений (назовем, например, труды Ю. М. Лотмана, Г. И. Богина, А. А. Брудного, Л. Ю. Фуксона). Среди музыковедческих работ, связанных с проблемой понимания и интерпретации смысла музыкальных текстов, отметим исследования В. В. Медушевского, в том числе разрабатываемый ученым духовно-нравственный анализ музыкальных произведений, а также труды Г. Орлова, Е. Назайкинского, М. Ю. Бонфельда, Кудряшова, В. Н. Холоповой. Можно констатировать как факт, что в российском музыкознании накоплен большой опыт методов и способов анализа музыкальных произведений, ориентированных не только на раскрытие структурных закономерностей текстов, но и на понимание образно-смыслового их содержания: целостный анализ (Л. А. Мазель, В. А. Цуккерман), интонационный (Б. В. Асафьев), семиотический, семантический (Л. П. Казанцева, Л. Н. Шаймухаметова), синестетический (Н. П. Коляденко) и др.

Выделение нерешенных ранее частей обшей проблемы. Вместе с тем, несмотря на разнообразие существующих методов и способов музыковедческого анализа, сама проблема познания механизмов внутритекстового смыслообразования, исследование процесса смыслопостроения в его

обусловленности как особенностями композиторского мышления, так и действием принципа бинарности (производного от бинарного архетипа мышления), индивидуальным образом претворяющимся в конкретных музыкальных сочинениях, представляет собой широкое поле для научных исследований. Отметим, что в музыковедении специальное и подробное исследование с позиции бинарности механизма внутритекстового смыслообразования в избираемом музыкальном материале, а именно, в симфонической поэме «Бесы» современного российского композитора Ю. Шибанова, пока не проводилось.

Цель статьи. Цель статьи заключается в том, чтобы, рассматривая структурно-смысловую организацию симфонической поэмы «Бесы» Ю. Шибанова сквозь призму бинарной оптики, и привлекая метод бинарного анализа-интерпретации, разрабатываемого автором, выявить особенности внутритекстового смыслообразования в этом музыкальном тексте. Поясним, что внутритекстовое смыслообразование понимается автором статьи, вслед за А. А. Сафроновым, как «процесс построения смыслов художественного произведения, протекающий внутри текста в ходе взаимодействия отдельных элементов языка» [2]. Также поясним, что используемый в статье метод анализа-интерпретации «соприроден» бинарному архетипу мышления, основан на целенаправленном выявлении бинарных оппозиций в тексте, с последующим раскрытием и истолкованием (интерпретацией) их семантического и ценностно-символического значения (методологические особенности данного метода подробнее раскрыты в статье автора [3]).

Изложение основного материала. Обратимся к симфонической поэме «Бесы» Ю. Шибанова (сочинение написано в 1989 г.) и рассмотрим структурно-смысловую организацию этого музыкального текста в аспекте бинарности. Сразу укажем на то, что в композиторском мышлении Ю. Шибанова ярко проявляется такое качество, производное от бинарного архетипа мышления, как антитетичность. Также укажем, что именно это качество во многом определяет композиционные и драматургические принципы организации многих музыкальных текстов этого композитора. Назовем, к примеру, такие сочинения Ю. Шибанова, как *Messa Rotatoribus* «Бражная литургия», кантата «Ода», симфоническая поэма «Элегия».

Симфоническая поэма «Бесы» одночастна по форме, написана на основе романа «Бесы» Ю. Шибанова, созданного им на одноименные стихи А. С. Пушкина, и, будучи его переработкой, является чисто инструментальным произведением. Отметим, что в этом произведении композитор использует «двухэтапный» метод сочинения композиции (он используется композитором также в симфонических поэмах «Элегия» и «Посвящение»): на первом этапе на основе поэтического текста создается музыкальный текст – романсовая мелодия; на втором этапе музыкальный романс обрабатывается в инструментальную музыку (более подробное описа-

ние данного метода изложено в статьях Г. В. Пономаревой [4], С. С. Гончаренко [5]). Как отмечает Н. В. Сиделёва, подобный прием закладывания музыкального материала, первоначально написанного к словесному тексту, а затем перемещенного в жанр чисто инструментальной музыки, используется и некоторыми другими композиторами, например, А. Муровым в «Симфонии для струнных», В. Пономаревым в «Русских хорах» для струнного оркестра, В. Лукашевичусом в пьесе «Ragtime» (см. об этом: [6]).

Обратим внимание, что такой «двухэтапный» метод создания композиции направлен на сближение музыкального и вербального ряда, что во многом усиливает художественное сходство и перекличку смыслов музыкального произведения со стихотворением А. С. Пушкина «Бесы». Видится вовсе не случайным, что во внутреннем устройстве симфонической поэмы «Бесы» присутствуют прямые структурные и смысловые «параллелизмы» с поэтическим оригиналом А.С. Пушкина. Обозначим и охарактеризуем каждое такое соответствие.

Во-первых, определенный «параллелизм» можно обнаружить в художественно-тематическом содержании. Так, в музыке, как и в поэтическом первоисточнике, сугубо музыкальными средствами воспроизводятся такие ключевые координаты пушкинского текста, как концепт пути («мир дороги»), образ метели, образ мчащихся коней – архетипический для русской культуры.

Во-вторых, сходство обнаруживается в самой структуре художественного мира как стихотворения, так и симфонической поэмы: в обоих текстах она имеет двуплановый уровень выражения. Двуплановость структуры художественного мира образует романтическая тема двоимирия, которая раскрывается в бинарных оппозициях «человек – стихия», «мир реальный – мир ирреальный», «пространство реальное – иномирное (бесовское)».

В третьих, определенное совпадение прослеживается также и на уровне композиционной структуры: в обоих сравниваемых текстах она имеет трехчастную форму, содержит рефренные повторы, что в целом образует пятичастную структурную форму.

В-четвертых, отметим сходство на уровне жанрово-стилевой специфики поэтического и музыкального текста, в которой также проявляется двуплановость, а именно, сочетание внешнего событийного ряда и внутреннего лирико-драматического содержания, звукоизобразительного и выразительного начала. В музыке «Бесов» это качество проявляется в сочетании картинно-живописного типа симфонизма (имитация конского топота, звона колокольчиков, вьюжной стихии) и лирико-драматического симфонизма в романсовой главной теме.

В-пятых, «параллелизм» поэтического и музыкального текстов обнаруживается в логике драматургического развития: она сюжетно динамична, линейно направлена. Отметим, в логике выстраивания драматургии обоих текстов важна сама идея развития событий. Так, в поэтическом тексте ярко

выражен алгоритм пространственной экспансии нечистой силы, а в музыке «Бесов» в близком духе в процессе развития планомерно усиливается конфликтно-драматическое начало.

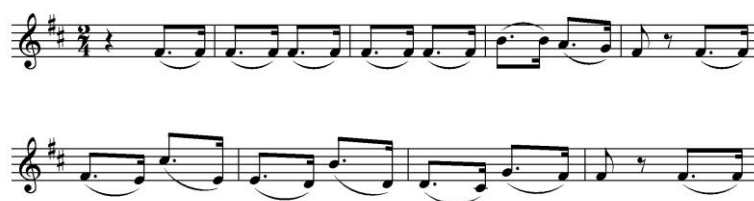
Вместе с тем, в структурно-смысловой организации музыкального текста «Бесов», если проанализировать ее в аспекте бинарности, можно выявить четыре бинарных особенностей, которые не обусловлены поэтическим первоисточником, и которые являются индивидуальными особенностями образно-смысловой организации симфонической поэмы. Рассмотрим каждую из них подробнее.

Первая особенность проявляется в структурной организации главной темы и в ее семантическом «профиле». Так, мелодическая структура

темы имеет бинарную структуру, которую образует сопоставление тревожной речитации на одном звуке с секстовыми порывистыми интонациями, что окрашивает музыку в романсовый лирический стиль. Семантика данных средств передает одновременно чувство тревожности и полетности, чувство волнения и «воления души» в их слитности. Подобная эмоциональная двойственность привносит в образно-смысловое содержание главной темы скрытую образную двуплановость, содержащую в себе не только лирическое начало, но и энергию «пружины» («воление души»), которая требует разворачивания и высвобождения (см. нотный пример № 1).

Нотный пример № 1.

Ю. Шибанов. Симфоническая поэма «Бесы». Главная тема.

Важно отметить, что в ходе мелодического развития главной темы, основанного на принципе повтора, во многом благодаря образно-смысловой двуплановости мелодии в музыке удерживается высокий эмоциональный тонус, а развитие внутренне динамизируется.

Обратим внимание на еще одно художественно-выразительное качество, которое присутствует в главной теме: ее мелодия сознательно стилизована в духе лирического романса. Подобная жанрово-стилевая ее окрашенность может восприниматься как музыкально-языковое клише на романтическую музыку XIX века. Вместе с тем, такая стилизация может восприниматься и пониматься как сознательный художественный прием, с помощью которого композитор воссоздает и осмысливает с позиции своего времени «некие ценностные модели прошлого современным языком» (Г. В. Пономарева [4, с. 48]). Как видим, возможны разные интерпретации стилизации главной темы под романсовую мелодию. Однако при любом истолковании важным является то, что сама стилизация в духе романсовой музыки XIX века является художественно-выразительным приемом, с помощью которого композитор как бы связывает между собой разные эпохи – современную и романтическую. В плане смыслообразования подобное связывание двух эпох (двух времен) сообщает музыкальному

содержанию поэмы характер диалогичности, коммуникативной бинарности.

Вторая особенность внутритекстового смыслообразования симфонической поэмы «Бесы» прослеживается на уровне композиционно-драматургической организации. Она выстраивается по принципу бинарного сопоставления главной темы и ее «двойника», «оборотня» (Г. В. Пономарева [4]). Отметим, что такой принцип обуславливает образную двуплановость структуры художественного мира музыки «Бесов». Так, структуру строфы образует сопоставление двух разнохарактерных тем: лирико-драматической главной темы и второй, странно звучащей темы псевдогероического характера. Странность второй темы проявляется в ее амбивалентном образном характере: она звучит не то бодро, не то игриво, будто бы передразнивая эмоциональную искренность главной темы. И действительно, интонационная структура второй темы представляет собою зеркальную инверсию главной романсовой мелодии, по отношению к которой эта вторая тема выступает темой-оборотнем.

В аспекте внутритекстового смыслообразования важно подчеркнуть, что тема-оборотень воплощается в музыке «зашифрованным» образом, а именно, с помощью приема инверсии главной лирико-драматической темы (см. нотный пример № 2).

Нотный пример № 2.

Ю. Шибанов. Симфоническая поэма «Бесы». Вторая тема (инверсионная разработка главной темы).

Solo

Отметим, что инверсии подвергаются как структура главной мелодии, так и другие параметры музыкальной ткани: гармония, инструментовка, фактура. Интересно, что принцип бинарного чередования прямого проведения темы и ее инверсии (темы-оборота) сохраняется во всех пяти строфах музыкального текста симфонической поэмы. Сохраняется при этом и модус антитетичного противопоставления двух тем.

В образном содержании музыки «Бесов» подобная антитетичность, а также семантическая и ценностно-символическая окрашенность темы и ее инверсии репрезентируют два мира: мир человека (лирическая образность) и иномирное (бесовское) начало. Само же чередование двух тем, как верно замечает Г. В. Пономарева, «воспринимается как два взгляда на мир – из реальности и как бы из Зеркала» (Г. В. Пономарева [4, с. 49]).

Подчеркнем, что во внутритекстовом смыслопостроении симфонической поэмы прием инверсии, связанный с механизмом бинарных преобразований, имеющих конструктивно-логический характер, выполняет важную художественно-выразительную роль. Так, прием инверсии, включенный в контекст художественного целого и в нем осмысливаемый, приобретает семантические свойства, выступая способом воплощения идеи оборотничества. Отметим, что в этой идее прочитывается философский подтекст, связанный с мыслью о проницаемости границ между миром человека и потусторонним миром, с мыслью об их взаимообратимости. Также отметим, что мифомотив оборотничества прослеживается и в стихотворении «Бесы» А. С. Пушкина, когда, например, неодушевленный пень превращается в волка (на этот момент оборотничества обращают внимание Б. С. Кондратьев и Н. В. Суздальцева [7, с. 63]).

Третья особенность внутритекстового смыслопостроения симфонической поэмы связана с еще одним способом воплощения темы бесовства – более явным, внешним способом, когда эта тема предстает в образе «вьюжного» начала, ассоциируемого с разгулом стихии, а в метафорическом смысле и в согласии с традицией русской классической литературы – с разгулом нечистой силы, демоническим

началом. Заметим, что в художественном выражении темы бесовства во втором обличье особую роль приобретает звукоизобразительное начало в оркестровой партии, придающее музыкальному звучанию кинематографическую зримость.

Интересно отметить, что в художественной логике симфонической поэмы каждое из двух обличий темы бесовства взаимодействует с главной романсовой темой по-разному. Так, тема бесовства, явленная в первом своем обличье как тема-оборотень, взаимодействует с главной романсовой темой дистантным образом, попеременно с ней чередуясь. Во втором же своем обличье тема бесовства раскрывается в образе демонического, «вьюжного» начала, взаимодействуя с главной лирико-драматической темой контактным образом, в результате чего образуется контактная (одномоментная, «вертикальная») бинарность, имеющая конфликтный характер. Так, в наиболее драматических разделах симфонической поэмы важное смысловое и образно-драматургическое значение приобретает конфликтное «вторжение» «вьюжного», зловещего начала в лирическую романсовую образность. Контрапунктическое же проведение проведения двух тем, их движение в противофазе еще сильнее усиливает конфликтное столкновение. Заметим, что подобный прием сходен с кинематографическим приемом параллельного («вертикального») звукоизобразительного контрапункта (см. об этом подробнее: [8]).

Обратим внимание на то, что в художественной логике музыки «Бесов» длительное кульминационное нарастание (вплоть до финала) выстраивается именно с помощью удержания вертикального противофазного проведения лирико-драматической и «вьюжной» зловещей образности в модусе антитетичного противопоставления.

В ценностно-символическом такие драматургические приемы, как конфликтный наплыв, противофазное движение, контактная бинарность, создают более обостренный, в сравнении с пушкинским текстом, конфликт в образно-смысловом содержании симфонической поэмы. С помощью этих же приемов раскрывается и ими же подчеркивается такой важный ценностно-смысловой момент

в содержании музыки «Бесов», как активное духовное сопротивление, которое проявляет себя в ярко выраженном противостоянии главной темы бесовскому началу. Учитывая отмеченные ценностно-смысловые моменты в содержании симфонической поэмы, можно сказать, что композиторская интерпретация стихотворения А. С. Пушкина представляет собою не столько реконструкцию музыкальными средствами содержания стихотворения, сколько обновленное его прочтение – прочтение с позиций и в контексте современной композитору эпохи – эпохи конца XX века, довольно сложной в социально-духовном плане. Заметим, что сам Ю. Шибанов, называя А. С. Пушкина прочной «творческой константой» в области культуры, подчеркивает, что «пришло время понимать его несколько по-другому» (цит. по: [5, с. 9]). Как верно отмечает С. С. Гончаренко, «художественная идея поэтического первоисточника комментируется, дополняется новыми смыслами» [5, с. 9].

Назовем четвертую особенность внутритекстового смыслообразования, которую позволяет увидеть рассмотрение музыкального текста «Бесов» в аспекте бинарности, и которая также связана с бинарным феноменом, – это эффект «динамической статики». Он проявляется в логическом «сопротивлении» характера музыкального материала избираемому способу его развития, когда песенно-вокальная форма и песенный тематизм, используемый Ю. Шибановым, становится основой симфонизированного динамического развития. Отмечая подобное сопротивление (противоречие) между песенным типом тематизма и способом его развития, следует пояснить следующее. Мы имеем в виду не столько явление вокализации инструментальной музыки (что наблюдается в симфонической музыке композиторов XX века, в частности, в симфониях Г. Уствольской), и не столько проникновение вокального начала в симфонический тип развития (как в классико-романтической музыке), сколько явление симфонизации куплетно-песенной формы. Названное явление наблюдается и проявляется на уровне композиционной организации, взятой в крупном плане, когда с помощью эффекта «динамической статики» в условиях повторяемости инварианта главной темы и ее «оборотня», характерной для песенной формы, создается напряженное и динамическое развитие. Поясним этот момент чуть подробнее. Так, в логике композиционно-драматургического развития в музыке «Бесов» эффект «динамической статики» создается с помощью двух взаимодействующих между собою динамических факторов. Первый фактор – это выстраивание драматургии по «крещендирующему» типу, подобно «крещендирующей» форме (по В. Н. Холоповой [9]). Второй фактор – это драматургическое развитие, осуществляемое с помощью темброво-оркестровых вариаций (как, например, в «Болеро» М. Равеля). Интересно при этом то, что в логике драматургического развития симфонической поэмы планомерное тембровое «наращивание» мощи звучания оркестра усиливается «крещендирующим» типом развития. Среди других приемов,

также динамизирующих развитие в музыке «Бесов» и вносящих в нее внутреннее напряжение, назовем безостановочную пульсацию пунктирного ритма и приемы тремоло в оркестровой партии, усиливающие тревожность.

С помощью отмеченных выше приемов, а также с помощью эффекта «динамической статики», в музыке «Бесов» в условиях куплетной повторяемости разделов преодолевается функция экспонирования и порождается ощущение активного, устремленного вперед движения. Интересно отметить, что С. С. Гончаренко, высказывая наблюдения о преемственности стиля Ю. Шибанова с традициями петербургской композиторской школы, пишет о «динамике статики». По объяснению С. С. Гончаренко, «динамика статики» проявляется как в образном строе музыки Ю. Шибанова («длительность погружения в одно эмоциональное состояние с выявлением его разнообразных оттенков»), так и в композиционном («в процессе постепенного мелодического развертывания, вариантно-вариационных преобразований») [5, с. 12].

Обратим внимание, что динамичность и линейная направленность логики музыкального развития в симфонической поэме вполне соответствует сюжетному развитию в стихотворении «Бесы» А.С. Пушкина, основанного на нарастании чувства тревоги и усиления общего драматизма ситуации.

Однако на уровне концептуально-содержательного плана музыки «Бесов» есть одно, на наш взгляд, существенное отличие от поэтического первоисточника. Заключается оно в том, что в музыке «Бесов», наряду с векторным, динамическим развитием художественной образности (что обусловлено содержанием поэтического первоисточника) и в контексте этой направленности, композитор делает акцент на противостоянии, сопротивлении бесовскому началу. Как было показано выше, этот смысловой и образно-драматургический отличительный момент проявляется в эпизодах контрапунктического проведения главной романсовой темы и «вьюжной образности», когда происходит их антидетичное противопоставление и конфликтное столкновение, что в смысловом плане является ценностно окрашенным.

Выводы и предложения. Таким образом, в процессе рассмотрения структурно-смысловой организации симфонической поэмы «Бесы» Ю. Шибанова в аспекте бинарности и с привлечением метода бинарного анализа-интерпретации, выявлены следующие особенности внутритекстового смыслообразования: жанрово-стилевая бинарность (сочетание картинно-живописного и лирико-драматического начала); бинарное строение главной темы и ее амбивалентный характер (сочетание тревожности и полетности); два способа воплощения темы бесовства (скрытым образом – в обличье темы-оборотня, и внешним образом – в обличье «вьюжного» бесовского начала); драматургический эффект «динамической статики». Во многом благодаря данным особенностям запускается довольно своеобраз-

разный механизм внутритекстового смыслообразования, в результате которого, во-первых, размывается линейно направленная бинарная логика текст- и смыслопостроения. Во-вторых, – дуплановая структура художественного мира музыки «Бесов», образуемая оппозицией «мир реальный – мир ирреальный (иномирный)», приобретает неоднородный характер и преобразуется в многоуровневую дуплановость, что является индивидуальным своеобразием преломления принципа бинарности (а в когнитивном плане – бинарного архетипа в композиторском мышлении) в образно-смысловой структуре данного сочинения.

В аспекте смысловосприятия интересным следствием многоуровневой дуплановости структуры художественного мира музыки «Бесов» является то, что образно-смысловое содержание этого сочинения допускает разные уровни прочтения. Так, симфоническая поэма «Бесы» может пониматься и истолковываться слушательским сознанием и как картинно-живописная музыка (на уровне внешней сюжетности), и как лирико-драматическое произведение в романтическом стиле, в содержании которого воплощается тема двоемирия и оборотничества. Наконец, в ценностно-символическом плане и на уровне художественной идеи симфоническая поэма «Бесы» может пониматься как экзистенциально-философское произведение, в котором тема бесовства осмысливается композитором с позиций современной композитору эпохи (эпохи конца XX века) как проблема духовная в личностном и общественном плане.

Список литературы:

1. Назайкинский Е. В. Музыказнание как искусство интерпретации. Интервью, данное А. Амраховой [Электронный ресурс]. URL: <http://harmony.musigi-dunya.az/RUS/archivereader.asp?s=1&txtid=88> (дата обращения: 5.04.2018)

2. Сафронов А. А. Смыслообразование в драматургическом тексте и его вторичных интерпретациях: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. Тверь, 2003. Введение диссертации (часть автореферата). [Электронный ресурс]. URL: <http://www.dissercat.com/content/smysloobrazovanie-v-dramaturgicheskom-tekste-i-ego-vtorichnykh-interpretatsiyakh> (дата обращения: 5.04.2018).

3. Гусева Е. С. Опыт бинарного анализа-интерпретации фортепианной пьесы «К Алине» А. Пярта // Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение. 2016. № 2 (22). С. 129–136.

4. Пономарева Г. В. Многомерный мир Юрия Шибанова // Композиторы Новосибирска: сб. / сост. А. М. Лесовиченко. Новосибирск: Трина, 1996. Вып. 1. С. 44–50.

5. Гончаренко С. С. Грани таланта // Музыкальная академия. 2001. № 2. С. 6–13.

6. Сиделёва Н. В. Сочинения красноярских композиторов для виолончели [Электронный ресурс]. URL: http://sibmus.info/texts/sideliova/vc_soch_kr_komp.htm (дата обращения: 4.04.2018).

7. Пяткин С. Н. «Кони снова понеслись...» О возможном мифомотиве в «Бесах» А. С. Пушкина // Вестник Новгородского государственного университета им. Ярослава Мудрого. Вып. № 33. 2005. С. 62–69.

8. Гитис М. И. Структурные особенности звукоизобразительного контрапункта, используемого в качестве комического приема // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. Вып. № 151. 2012. С. 196–203.

9. Холопова В. Н. К проблеме музыкальных форм 69-70-х годов XX века // Современное искусство музыкальной композиции. М.: РАМ им. Гнесиных. 1985. Вып. 81. С. 17–30.

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

*Бурков С.Б.,
Россия*

ИЗОБРАЖЕНИЯ ЛОШАДЕЙ, КОЛЕСНИЦ И ВСАДНИКОВ НА БРОНЗОВЫХ ЗАКАВКАЗСКИХ ПОЯСАХ КОНЦА II - НАЧАЛА I ТЫС. ДО Н.Э. ИСТОЧНИКИ И ИНТЕРПРЕТАЦИИ.

Аннотация: В статье анализируются источники и исследовательские усилия по изучению бронзовых орнаментированных поясов, найденных на Южном Кавказе, применительно к изображениям лошадей, колесниц и всадников. Исследуются вопросы возникновения и развития данной изобразительно традиция, датировки поясов, анализируются художественные приемы и формы гравированных рисунков, предметы вооружения. Предлагается авторская трактовка ряда персонажей, основанная на анализе материалов погребальных комплексов, а также поясов, найденных случайно. Особое внимание уделяется находкам из Тлийского могильника. На основании анализа материалов – предлагается авторская интерпретация источников и критически оцениваются выводы других исследователей. Результаты работы оформлены рядом наблюдений, обобщений и выводов.

Ключевые слова: бронзовые пояса, всадники, лошади, колесницы, датировка, сбруя.

S.B. Burkov, Russia

IMAGES OF HORSES, CHARIOTS AND HORSEMEN ON THE TRANSCAUCASIAN BRONZE BELTS OF THE END II - BEGINNING I THOUSAND YEARS BC. SOURCES AND INTERPRETATION.

Annotation : The article analyzes the sources and the research efforts made to study the bronze ornamented belts found in the South Caucasus, in relation to the images of horses, chariots and the horsemen. The article studies appearing and development of this fine tradition, dating of the belts; it analyzes artistic methods and forms of the engraved drawings, the weapons. The author's interpretation of a number of characters is offered, based on the analysis of materials of the funeral complexes, and also the belts found incidentally. Special attention is paid to the findings from the Tli burial ground. Based on the analysis of the materials the author's interpretation of the sources is provided, and conclusions of other researchers are critically evaluated. Results of the work are illustrated by a number of observations, generalizations and conclusions.

Keywords: bronze belts, horsemen, horses, chariots, dating, harness.

Problem statement. Images of horses is one of the favorite patterns for the bronze belts of the late II - early I Millennium BC, known from various regions. They are an important source for the research. Our goal is to select the one that can be used to describe the use of horses for chariot harnessing and horsemen of that period. Previously, this topic has not become a subject of a targeted integrated study. It is based on the research efforts of such scientists as J.A. Khalilov, G. P. Kesamanli, S. A. Esayan, A. O. Mnatsakanyan, D. Dzhafarova, B. V. Tekhov, M. N. Pogrebova, D. S. Raevskii, V. B. Kovalevskaya, G. N. Volnaya, M. Castellucia. For this purpose, we will refer to their publications, which contain the information of our interest; and on the basis of its analysis we will draw the logical conclusions and generalizations.

The main purpose of this article is:

- to establish the core range of available sources to study the mentioned topic,
- to determine the historiographic value of the most important scientific works devoted to the presentation of bronze engraved belts produced in Transcaucasia,
- to identify the possibilities of this source to characterize formation of the military troops and their weapons, attributed to the final stage of the late bronze age and the initial stage of the early iron age.

Presentation of the main materials.

The important information is contained in the article by J.A. Khalilov, published in 1962. Among other belts from the territory of Transcaucasia contained in his work, there are many figurines of horses with the horsemen or without them. In some cases, the horses are depicted with wings; in other cases heads of the animals bear engraved corneal objects in which you can recognize shape of the moon. He cannot agree with an opinion on the Urartian origin of bronze belts, because burials with bronze belts are dated not later than the end of II - beginning I millennium BC. The wide bronze belts came into use not later than the beginning of I millennium BC. They originate from the central Transcaucasia. [10, p. 103, PL.VI, 1, p. 104, PL.VII, 1, p. 106, tab.IX, 6, p. 107, table.X, 1, pp. 96-97].

In the course of the preserve-and-rescue works of 1960-1963 in Chobanog - Lunun Yurdu area, a fragmented bronze belt with the image of 2 horses harnessed to a 2-wheeled cart was found in a stone box № 4. When published, the complex was dated to IX-VIII centuries BC. As an analogy, the author who had published this artefact, refers to a similar belt, found in the end of XIX century by J. Morgan in Akhtala burial of the late bronze age. A bronze belt with a 2-wheel chariot and armed soldiers found in the burial of the late II

- early I millennium BC in the area of Stepanavan city [6, p. 225, Fig.4, pp. 226-227].

An article by S. A. Yesayan and A. O. Mnatsakanian [5, p. 277, Fig.1,b, p. 279, p. 278, Fig.2,b, p. 280-281] studied a number of bronze belts found in the territory of Armenia. A belt from Lchashen depicts a 2-wheel cart, yoked by 2 realistically pictured horse. A cart is driven by a warrior wearing a lion mask or a head of a lion. It is dated to IX-VIII centuries BC. The inner part of a from Stepanavan is decorated with a picture (according to the interpretation of the authors) of a battle between armies of 2 tribes. Two horsemen are depicted with spare horses. A military chariot is pulled by 3 horses and carries 2 warriors in the back. Based on the analysis of the given image, we may assume that when the burial contains two horses, we can conclude that in absence of the chariot accessories such a burial disposal can be interpreted as of a horseman. Furthermore, presence of three horses among the burial offerings, and together with the parts of a chariot, we may conclude that it contained a chariot.

D. Jafarova's article presents information on 5 belts from Azerbaijan. Two of them are of interest for our subject. A belt, found in the early 60-ies of XX century in a stone box in Hashbulak area depicts a chariot carrying a warrior with the bow and an arrow, a chariot is pulled by 2 horses. A belt from the Western Azerbaijan carries an engraved battle scene of 3 horsemen on horses with spears, they have pair horses, probably spare ones. A chariot is carrying 2 persons, 1 is holding a bow, a chariot is harnessed by 3 horses. The author believes the scientists who link appearing and spread of bronze belts with the residents of Urartu, because many belts were found in the tombs of XII-XI centuries BC [4, pp. 4 – 6].

The subjects related to the bronze belts were studied by B. V. Tekhov.

In 1964 he published an extensive article devoted to the bronze belts of the Central Caucasus. It mainly presented the findings from the Tli burial ground (belts from burials Nos. 40,74 and 76), as well as a number of similar findings from the burial grounds of Azerbaijan, Georgia and Armenia, and materials originating from the territory of Transcaucasia and stored in the state Hermitage Museum. We are interested, first and foremost, in the belts from a Tli burial ground. A belt from a burial № 40 represents 6 horsemen and 3 chariots, and also 6 horses without horsemen with decorations on the heads. They all have long tails. According to the description given by V. B. Tekhov, the horsemen wearing armors are sitting without stirrups, they are having helmets of Urartian type on their heads, but unlike the similar images of Erebuni (Arin-Berd) and Karmir-Blur, they are sitting in a more upright position, and they are not carrying round shields. According to his observations, the images of the horsemen can be found on the objects of Urartian and Assyrian cultures more often than other images. The author believes that a belt from burial № 74 carries images of a horse. In this work, a horseman on a belt from the burial № 76 is not called a Scythian, or a representative of the Iranian population; meanwhile there is a reference that a custom of hanging heads of the defeated on the horse bridles existed

among Scythians. However, this is not completely correct, because Herodotus was talking about the scalps hung on the bridles of the horses, while the Scythians brought skulls to the king as proof of their courage. There is no information on the facts of hanging of skulls on the harness. [3, p. 202; 9, p. 49]. According to the author, a horseman is sitting on a low horse with a long and fluffy tail, and in his right hand he is holding a whip with 3 leather ropes ending in flat tips. Except the belt from the burial № 40, the rest ones are locally produced and dated to the end of II – early I millennium BC. [11, p. 270, Fig.5, p. 272, Fig.6-7, p. 274, Fig.7.3, p. 275, p. 276, p. 280, p. 284, Fig. At 8.1-5, p. 289, Fig.14, p. 292, Fig.16.1, p. 294, p. 299].

His work of 1977 brings data across multiple bronze belts found in the Tli boneyard. Among them, there is belt from burial № 76 on which, according to the author, horses were represented; though in one case he doubts if it had been exactly a horse represented. Only on the belt from the burial № 224, they are perfectly recognized: 21 figures have long and fluffy tails. According to him, their silhouettes are similar to the images on the bronze hatchets of the so-called "koban" type, as well as figures of 2 horses on the plug of a from Dzomag village. This monography gives the date of the Tli belts of XII-X centuries BC [12, p. 131, Fig.99,12, p. 133, Fig.100,8, p. 135, Fig.101,2, p. 172].

In 2001, B. V. Tekhov published a monography about bronze belts from the Tli burial ground. Eleven of them were in detail described there: from burials №№ 40-b, 74,76,161,168,215-b,224,350,363,419 and 425. Six of them are linked to our subject: from the burials №№ 76,224,350,425 of the Tli burial ground, and 2 belts from Transcaucasia: from Askhiblur burial ground, from Akhtala, and a fragment of a belt of Armenia.

He divided all the engraved belts into 5 groups, but the principles of classification are not indicated. According to the descriptions, in one case, it can be considered as the basis of the nature of surface treatment, in the other case – it is linked to the features of the images, which in some way repeats the principle of typology, proposed in the monography M.N. Pogrebova and D. S. Raevsky. However, they developed a scheme, which was based on the principle of an image and highlighted the relevant series, types and groups. At B. V. Tekhov's studies this approach is not observed. So, in group IV there are presented belts from burials № 310 and 400, while the latter is named as the only in regard to decoration, and therefore it remains unclear why it was still placed in the same group with a belt from the burial № 310, which is decorated differently. The group V contains a single belt from the burial № 385 for the same reason of the uniqueness of design: "it stands out among other engraved belts", but again criteria for its selection are not clearly defined. Chapter II is a summary table of the bronze belts from the tombs of the Tli burial ground.

The section "types of ornament" contains 10 items, and pictures of horses are referred to type 13, but their silhouettes are not marked for any of the belts. Images of chariots and horsemen are not represented at all; of the images with multiple details, only household and

hunting scenes are presented, while the text repeatedly described the religious-magical practices. The table has no indication of the date for the burials with the bronze belts. The General dating of the engraved belts of the Caucasus in this work is determined by B.V. Tekhov in one case as VIII-VII centuries BC, in the other case as VIII-VI centuries BC. Meanwhile, they are indications of dating of Chabaroglu and Pasanaurski treasures in the framework of the XI-VII centuries BC, the burial No. 74 of the Terlski burial field is dated by IX-VIII centuries BC, the burial # 3 of Mashavera burial field is date by the end of II-beginning I thousand BC, He is not arguing these dates, neither the principles of dating the bronze engraved belts, suggested by M. N. Pogrebova and D. S. Raevsky. He dates the belt from the burial No. 74 by VIII-VII centuries BC, the belt from the burial # 76 - by the second half of the VIII, or more precisely – VII century BC. Regarding the dating of this complex by B. V. Tekhov, one can see quite a controversial approach. So, he believes, that the entire complex from burial No. 76 can hardly be attributed to the time of the late seventh century BC, or rather to the middle of VII century BC, because in the middle of VII century BC the Tli complexes mostly contain iron objects, while there is not a single object in it. The bronze axe cannot be used to dating, because this form has been existing since IX to the end of VI century BC, At the same time, they recognized that the bronze fibulas found in the burial are reprehensive of the early types. In particular, since VIII century BC, the arches of fibulas become diamond-shaped in cross-section, they are massive, decorated with embedded arc-shaped lines across the surface and the fir-tree ornament between them, which corresponds to the samples from burial № 76. But the important thing is that the complex contains the terracotta beads covered with gold stamped foil, which was typical only for the complexes of the late II - early I millennium BC. They are met also in He admits that according to the manner of production and the images the belt from the burial № 350 is similar to the belt from the burial № 76 . At the same time, he believes that the latter refers to the early Scythian period, when the Scythians occupied the vast areas of the Caucasus and Central Asia. However, the earliest burials of the North Caucasus date back to the time not earlier than the second half of the VII century BC, when the burial ground in Tli was found to vastly contain iron objects, as he had noticed. There is a n iron dagger in the burial complex № 419; and in connection with this the date of burial can be attributed to a later period. In his description of a manner of sitting of a horseman depicted on a bronze belt from the burial № 76, B. V. Tekhov refers to the work of V. B. Kovalevskaya, noting that the bent legs are an indicator of an ancient horseman pose, which is fixed for the IX century BC.

B. V. Tekhov considered that this belt could get to Tli from another region. A local master, who made it, was well acquainted of the graphic art of Western Asia and Ancient Persia; in its tiny details the belt differs from the koban and Tli graphics. Meanwhile he also wrote that it was a belt from Western Asia . As for the belt from the burial № 40/b, it is Urartian one, it images three galloping horsemen, repeated three times, they

depict the armor and helmets of Urartian type. This burial also contains iron dagger and an iron knife. Images of various cultural character are presented at the belt from burial № 215 / b. So, the nature of the figure of griffins is similar to the Assyrian tradition, the horsemen are wearing the Urartian helmets, and compared to the actual Tli belts the horsemen are shown seated without the stirrups and in a more erect pose, they are holding daggers and darts. Iron objects are also found in the burial. However, the belt is admitted as Urartian. In the burial complex № 245, where there is another belt, an iron dagger was also found. The griffons look like Assyrian. It shows and 2 horsemen, the tails of the horses are long, they sit without stirrups, they are wearing Urartian helmets, the warriors are wearing wide belts. According to B. V. Tekhov, the above-described belt is made by local masters, due to a number of details they are different from the Urartu samples. They are dated to VII century BC. He believed that the horseman, imaged in the form of heavily stylized figures and depicted on the belt from the burial № 76 , is the oldest image of a Scythian; or even or more it represents a pre-Scythian, Iranian population. A horseman (in the form of a strongly stylized figure) sits on a low horse. His legs are bent in knees and depicted in one plane. The horses engraved on a belt from burial № 224 (21 images) are very similar to the horse figures on some bronze axes. The nature of horses images with long tails found at the belt from the burial No. 363 is similar to 3 figures from Mtskheta belt from the burial complex No. 168 [13, s 13,17,33-34,46-47,51,54-55,79,82,86-87,89,91-3,95,100-

101,107,111,118,127,136,151,155,157-159,177-178, p. 229,tab.31, p. 246, table.43, p. 249, table.49,2, p. 250, table.49,2-a, p. 251, table.49 - b, p. 258, table.56,7-10, p. 259, table.57, p. 260, table.58, p. 261, table.59, p. 262, table.60, p. 265, table.63, p. 267, table.65, p. 284, table.82, p. 267, table. 65, p. 285, table.83].

In 2006 B. V. Tekhov published a monography devoted to the archaeological sites of South Ossetia. The author again refers to the belts from the burials №№ 74, 76, 350 and 419, and he dated the first belt by VIII century BC. He noted that in the burials from the Tli burial ground, dated by VII-VI centuries BC, almost all the items except for jewelry, have been made out of iron. Analyzing the opinion of V. A. Ilyinskaya about her dating of burial № 76 no later than the middle of VII century BC, he considered it necessary to specifically note that in his opinion, the date is too understated, because at that time the Tli complexes contain mainly objects made of iron. At the same time, the archaeologist believed that absence of such objects in this burial should not be a decisive characteristic. He reproaches S. L. Dudarev, that the latter suggests to analyze all the objects that he had found in order to do proper dating, meanwhile he himself does this. B. V. Tekhov once again noted that fibulas from burial № 76 have early forms. The occurrence of terracotta beads in the gold foil in this work is somehow attributed to the end of the X century BC, although earlier he dated them by the end of II millennium BC, which corresponds at least to the beginning of X century BC [13, p. 51, p. 95]. There is no exact date of the burial complex № 76 in the work,

although the author stated that the accumulation of new data forced him to reconsider his previous dating. Describing a horseman depicted at this belt, he does not call it "Scythian", but emphasizes that the person holds a bow of a "Scythian" type, and the "head of the enemy" hung to the bridle corresponds to the Scythian tradition. This gives him a reason to believe that Kobanski and Tli burial fields were left by the Iranian-speaking tribes genetically similar to the Scythians. At the same time, to build an analogy, he refers to the belt from the Astkhiblur burial ground, where the horsemen with the spears and shields, as well as in their spare horses, are also hanging similar items. However, this belt is dated to the end of II - the beginning of the I millennium BC [4, p. 6]. In addition to the fact that the characters depicted on the Astkhiblur belt, can not represent the "Scythians", it remains unclear how, using a similar parallel, burial № 76 is attributed to several centuries later? Additionally B. V. Tekhov specifically noted that according to a number of ornamentation it resembles a belt from the burial №№ 74 and 76 of Tli burial ground. The manner of execution of drawings of chariots and horses is considered one of them [14, p. 224,225,228,229 – 236,239 – 243, C. 282, Fig. 40, p. 294, Fig.53, p. 295].

The joint monography of M. N. Pogrebova and D. S. Raevsky published in 1997 is devoted to the Transcaucasian bronze belts with engraved images. Putting the main focus on the analysis of the principles of typology, the authors have paid much less attention to the subjects themselves, in particular – to the matters associated with horsemanship and horses. However, a number of observations made by them deserve attention. It is related to the belts of type-III, series III, group II, which bear images of horsemen. They are concentrated in the Central regions of Georgia. Similar belts were found in Tli burial field. The horses can be recognized on two belts from Tli of series II-24 and III-36. They have large and fluffy tails. On the remaining belts, the horse are hardly and very relatively determined, mainly due to the context (a horseman, a chariot), although they represent other animals. They have a narrow muzzle with a closed mouth. This is the same type, of deer and goats, with the highlighted marks of gender. One of the back legs has a clear vestigial finger, small and protruding ears (like all hornless creatures have on this belt), hooves on its back legs, the front ones are bearing the rounded extensions. A distinctive feature of this figure is the sharp ledge at the top of the legs, the tail is long and thick, the ornament makes an impression of a band around a tail. Such a creature, which can hardly be called a horse, is driven by a horseman. It is depicted on a belt from the burial № 76 of Tli field burial. Tekhov B. V. and G. N. Volnaya, on the contrary, believe that it depicts a horseman on a horse [2, p. 88, Fig.1.5, Fig.1,6 p. 89, Fig.2 – 3.4,6-8;12, p. 130]. The studies of V. B. Kovalevskaya define that the nature how a tail of a horse was depicted is a reliable chronological sign. She believes that in IX and until the beginning of the VIII century BC, the tail remains long, tied in the middle of its length, whereas at the turn of the VIII/VII C. BC the tail starts to be tied up [7,p. 77]. The

tails of the horses from the relief of Ashurnasirpal Palace and the horses of the chariot of Tiglathpalasar III are shown entwined and braided along their entire length. The image can be dated by the first third of the IX –middle of the VIII century BC [1, p. 443,468]. On this basis we can assume that this figure on the belt from the burial № 76 combines some of the characteristics of horses, although it is not a horse by itself. According to the availability of armed horsemen, the horses can be identified on the belts of series of VI, belts of series VI – 54, 58, 66, 51, and also on one of the belts of series of I – 16. An image on the belt of series VI-58 resembles a horse. The horsemen, particularly the Tli belts, have both legs depicted on one side of a horse. Similar images are found exclusively on the belts of the VI series (№№ 50, 51, 54, 58, 66). The belts of series II, III, IV, VI bear images of an mounted archer. This pattern clearly prevails in the Northern area. Regarding an object which is depicted at a horseman from the belt from the burial № 76 in Tli, the authors noted that both existing interpretations: these are the heads of the defeated enemy (B. V. Tekhov) or these are troughs (S. A. Yesayan) do not seem to them sufficiently justified, and its attribution remains problematic. Such images, of course, gravitate to the belts of the IV series, presented in the northwestern Azerbaijan and northeastern Armenia. They believe that the images of bows on the Tli belts are clearly not the Scythian ones: those are bigger, not asymmetrical and more resemble large composite bows on the belts of series IV – 10,11,6. M. V. Gorelik drew attention to the similarity of the North Armenian and the Tli images of bows with the images on the golden bowl from Hasanlu, which suggests more southern than northern analogies for this type of Transcaucasian weapons. They assigned the belts from the tombs 74 b and 76 from Tli to series III and dated them to VIII-VII centuries BC. A wide engraved belt has been an indispensable attribute of noble Assyrian soldiers since the beginning of the IX century BC. Such belts had a military meaning. In Transcaucasia and the middle East, there are images of the belt on the nude figures found in shrines, including female figures, which is suggesting a ritual significance of this object. Now, they date back to IX-VII centuries BC, or the late ninth – first half of VI century BC, the main period of existence of the belts – VIII – the beginning of VI century BC, although the nature of some complexes does not allow to categorically exclude the end of the IX century BC, which was fixed on the use of steel tools, without which the engraving on the bronze would not have been possible [8, p. 6,7,9,14,15,35-36,47,54,56,75,80,83,84,107].

In 2017 M. Castelluccia published a monographic study devoted to bronze belts from Transcaucasia. This work is notable for the large information base collected from various sources. It has a section dedicated to horses and horsemen. Due to the fact that many images of horses are highly stylized, she found it possible to use a simple way to identify them on the basis of how the horses are equipped for riding on. Based on this feature, she has identified several groups of similar images. It is noted that at the belts of North-Central Armenia the horses have a graceful body with a fairly long

neck, two long ear tops, curved in the direction towards each other, one eye is in profile, and a long face which is noticeable mouth, sometimes open. The legs are short, and in all cases its knees and hooves are clearly determined. The horse's body is completely covered with dense series of oblique lines and a number of drawings. Near the neck there is a vertical strip covered with a series of circles. This pattern can be repeated throughout the body. It is possible that the band around the neck depicts a clamp. The images of several horses from Samtavro region are more stylized. The figures are shown less accurately, the tendency to lengthen some parts of a body, especially a neck is noticeable. Image of a mane is remarkable. Horses depicted on belts from Tli are of a different type. The author divides all the horsemen into several categories differentiated due to the pieces of weapons (spear or bow). The author has analyzed a series of bronze belts (Asche, Lori-Berd, Tli, Odzun, Samtavro, etc.). It is noted that in one case the engraving transfers to the real proportions of the subjects, in the other – is a highly stylized. Some horses are apparently, protected by the arms made of cloth, leather or metal. Some horsemen are shown with the spare horses. For a horseman at the belt from the burial № 76 from Tli burial, M. Castellucia notes many details, including eyes, hair, fingers, whip. From the horse's mouth a human head is hanging, possibly a horseman is holding it on a rope. The bow is called a massive double-curved bow. Interesting observations made with respect to the horsed archers. In her opinion, the appearance of the horsed archers may be associated with the expansion of nomadic peoples from the Eurasian steppes to the middle East. According to her, the zone of origin of these belts is limited to the northeastern part of Armenia and the Samtavro zone in Central Georgia. In addition, usually an image of a horsed archer appears only on the belts where hunting scenes can be unmistakably defined. Basically archers are shown immediately after an arrow is launched. An exception is the belt from Tli burial ground. The author considers a series of vertically arranged lines above their heads to be a hairstyle or a helmet decorated with feathers. In many cases, the shooter has a spare horse. It is likely that hunting lasted long time, if there was a need to change horses. The author notes that appearance of the horsed archers in the Middle East is a subject of discussion. According to a number of images (neo-Assyrian relief from the Northwest Palace of Nimrud Ashurnasirpal II (885-859 BC), the printing of the burial of Tepe Sialk (850-800. BC), the earliest images of the horsed archers in the Middle East should be dated to the time from the third quarter of the IX BC to the VIII century BC.

Images of chariots and of the harnessed horses are not analyzed in this work, although they are present on some belts. The author believes that the earliest appearance of bronze engraved belts on the territory of Transcaucasia can be dated to XIII-XII centuries BC, the time of its greatest distribution is IX-VIII centuries BC. Starting with the VIII century BC, their use begins to decline, and by the VI century BC this tradition disappears [15, p. 56-58,68-70,390-391].

Using the bronze engraved belts originated from the territory of the South Caucasus, as well as observations about horses, horsemen and chariots depicted on them, made by other researchers, mentioned above, we can make the following conclusions.

In most cases, the figures of the horses are not shown realistically, the proportions of their bodies are distorted. The ancient engravers drew particular attention to such parts of the body as neck, trunk, tail. By the features of the image of the latter, some belts may be dated more accurately. In some cases, you can assume, the details of the protective ammunition in the form of blankets, saddles and stirrups were not depicted. The heads of some of them are wearing ornaments or elements of worship. A significant part of the figures, which we can assume as horses, can be recognized only through the drawings of harnessing, while the body parts of these animals cannot be recognized as belonging to the horse (head, ears, legs). It is likely that these are the mythological characters. Probable image of human heads attached, perhaps by the leather straps at the bottom of the harness of the horse, demonstrates a special relationship with them. This custom is not associated with the ceremonies of the Iranian-speaking nomads. The horsemen are shown armed with spears, bows and arrows, and swords in few cases; in some cases there is a protective weapon present, such as armors, round shields, helmets, belts. It is definitely reasonable to state that at the end of II - beginning of I millennium BC the chariots and troops of the horsed soldiers took part in the battles in Transcaucasia. Their appearance has been a product of the internal independent development of society and cannot be interpreted as the influence of the Northern nomads. Significant stylization of images often does not leave space to identify characteristic features of the pieces of offensive and defensive weapons. There are more detailed images of bows and arrows, among which the samples recorded through the archaeological excavations, bas-reliefs and written sources are sometimes recognized. Despite the fact that there are no images of the so-called "Scythian" bow among the bows, some of the drawings suggest that armed horsemen were present complicated onion of so-called "reflective type". In total, at least 3 different designs of bows, different in size, are shown on the engravings. Some of them were the armed and foot soldiers. In some cases, the horsemen had a spare horse. They were absent in those characters that can be interpreted as members of the religious-magical acts associated with the so-called "sacred hunt." The chariots were drawn by 1 to 4 horses, often their shapes are highly stylized, but the images can be traced to the method of harnessing and shape of the drawbar, which can help dating. The occurrence of the earliest examples of bronze engraved belts, who were of a military-religious purpose, can be assigned to the last centuries of the II millennium BC. Their most active application is related to the IX - VIII centuries BC. The belt from the burial № 74-b and 76 from Tli burial can be dated to the time not later than the end of IX - first half of VIII century BC.

Prospects for the topic further study.

The above material is undoubtedly an important part of the future of a large comprehensive study of the problem of establishing and critical analysis of archaeological sources to study the more comprehensive problem of studying the role and importance of horses for military and religious and magical purposes according to the burial sites and written sources. To this end, it is necessary to continue to develop a database to further take efforts to study the ritual place and role of the horse in the funeral ceremonies, military operations, including the territory of the North Caucasus.

References:

1. Avdiev, V. I. History of the Ancient East. M., "High school", 1953. - 703 p.
2. Volnaya G. N. Images of figures of horse and horsemen in the art of the Koban and Kolkhida cultures // Problems of archeology of the Caucasus. Collection of materials of the International scientific conference dedicated to the 70th anniversary of Yu. I. Voronov (May 10-11, 2011). (OTV. edited by: A. Skakov Yu.). Sukhumi, 2011. - 300 p., p. 79-92.
3. Herodotus. History in 9 books (Translation and notes – G. A. Stratanovsky. L., "Science", 1972. - 600 p.
4. Dzhafarova D. Bronze belts as a means of protection of soldiers // IRS – Heritage, 2007, №№ 4-5 (28-29), C. 4-6.
5. Yesayan S. A., Mnatsakanyan A. O. Bronze belts from Lchashen and Stepanavan // Historical-philological journal of Academy of Sciences of the Armenian SSR, 1977, No. 3, pp. 276-281.
6. Kasamanli G. P. Burial with a bronze belt of Chichiboulie (Azerbaijan SSR) // SA, 1966 no. 3, pp. 221-227.
7. Kovalevskaya V. B. Assyrian chariots of IX-VII centuries BC: development in time on the basis of statistical data analysis // Text, context, subtext. A collection in honor of M. N. Pogrebova. (OTV. edited by: G. Y. Kolganova), RAS Institute of Oriental studies, 2013. - 252 p., p. 73-81.
8. Pogrebova M. N., Raevsky, D. S. The Transcaucasian bronze belt with engraved images. M., "Eastern literature", 1997. 152 p.
9. Slanov, A. A., Burkov S. B. The Value of rituals of decapitation and scalping in the Scythian military culture // Vestnik of North Ossetian state University, series "History and political science", 2013, No. 3, pp. 49-54.
10. Khalilov J.A. Bronze belts discovered in Azerbaijan // Material culture of Azerbaijan, vol. IV. Academy of Sciences of the Azerbaijan SSR. Baku, 1962, pp. 68-108.
11. Tekhov B. V. A Bronze belt of the Central Caucasus // Izvestiya of UONII, vol. XIII. Tskhinvali, 1964, pp. 261-300.
12. Tekhov B. V. Central Caucasus in XVI-X centuries BC, "Science", 1977. - 240 p.
13. Tekhov B. V. Graphic art of the population of the Central Caucasus at the end of II and in the first half of the first Millennium BC (the bronze belts from the Tli). Publishing house VNC. Vladikavkaz, Tskhinval, 2001. - 316 p.
14. Tekhov B. V. Archaeology of the southern part of Ossetia. Vladikavkaz, IR, 2006. - 639 p.
15. Manual Cactelluccia. Transcaucasian Bronze Belts. With a preface by Jonn Curtis. BAR International Series 2842. Publishing, Oxford, 2017. – 419 p.

Vergunov V.A.,

*Doctor of Agrarian Science, Professor, Academician of NAAS,
National Scientific Agricultural Library, Kyiv, Ukraine*

Вергунов В. А.

*доктор с.-г. наук, професор, академік НААН,
Національна наукова сільськогосподарська бібліотека, м. Київ, Україна*

**SYSTEM OF ORGANIZATION OF COORDINATION OF AGRICULTURAL EDUCATION FOR
BRANCH SCIENCE IN THE PERIOD OF UKRAINIAN REVOLUTION 1917-1921:
PRECONDITIONS OF ORGANIZATION AND ACTIVITY**

**СИСТЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ КООРДИНАЦІЇ ВЕДЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ОСВІТИ
ДЛЯ ПОТРЕБ ГАЛУЗЕВОЇ НАУКИ В ЧАСИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.:
ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Summary: The article shows that the coordination of agricultural education in Ukraine began with the creation in 1917 of the General Secretariat of Land Affairs of the Ukrainian Central Council. The role of the Committee for Agricultural Education of the People's Ministry of Land Affairs in the joint activity of individual institutions for the purpose of disseminating of agricultural knowledge and organizing educational work in educational institutions was substantiated. M. A. Kukharenko, M. G. Kovalenko, P. F. Tushkan, Ye. E. Kuznetsov, K. Ya. Levin, Ye. L. Rekalov, M. K. Lazenko, F. F. Zakrevsky, V. A. Lebedinsky played a significant role in its formation. It is proved that the period of the Ukrainian revolution was affected by the Ukrainianization of the educational process, the change of teaching of the first compulsory subject in educational preparation, etc.

Key words: agricultural education, Ukrainian revolution of 1917-1920, Ukrainianization, Committee on Agricultural Education.

Анотація: У статті показано, що координація ведення сільськогосподарської освіти в Україні розпочалася зі створення в 1917 р. Генерального секретаріату земельних справ Української Центральної ради (УЦР). Обґрунтовано роль Комітету сільськогосподарської освіти Народного міністерства земельних справ при УЦР УНР в об'єднанні діяльності окремих інституцій з метою розповсюдження сільськогосподарських знань і організації освітньої справи в навчальних закладах. У його становленні вагому роль відіграли: М. А. Кухаренко, М. Г. Коваленко, П. Ф. Тушкан, Є. Є. Кузнецов, К. Я. Левин, Є. Л. Рекало, М. К. Лазенко, Ф. Ф. Закревський, В. А. Лебединський. Доведено, що період української революції позначився українізацією ведення освітнього процесу, зміною викладання першого обов'язкового предмету в освітній підготовці та ін.

Ключові слова: сільськогосподарська освіта, українська революція 1917–1920 років, українізація, Комітет сільськогосподарської освіти.

Постановка проблеми. Указ Президента України П. Порошенка № 17/2016 від 22 січня 2016 р. «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років» з метою вшанування «...творців національної державності...» та «...визнання історичного значення подій, пов'язаних із визвольною боротьбою початку ХХ століття та утвердження української державності...» [27] націлює на проведення спеціальних досліджень із широким персоніфікованим наповненням та публікацією їх результатів, присвячених різним складовим цього непростого періоду в історії України. Серед них потрібно виділити питання організації науково-освітнього забезпечення історично провідного сектору економіки України, а саме – сільського господарства. Досвід провідних країн світу довів, що без достойного його наповнення новітніми і головне – компетентними знаннями годі говорити не тільки про продовольчу безпеку, а й державність взагалі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо питання організації системи координації галузевих наукових досліджень в період Української революції 1917–1921 рр. в новому тисячолітті слід вважати за достатньо досліджені [20, 4, 12], то відповідні процеси стосовно наповнення освітнього процесу слід розглядати скоріш фрагментарними або констатуючими [5, 10]. Включення святкування на державному рівні, згідно Постанови Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2018 році» № 2287-VIII від 8 лютого 2018 р., 100 років «...з часу утворення у складі Міністерства земельних справ – вченого і сільськогосподарської освіти...» дало підстави згадати про передумови їх створення та діяльність.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Завдячуючи багаторічним дослідженням співробітників єдиного на пострадянському просторі Інституту аграрної науки, освіти та техніки ННСГБ НААН на пантеонах слави України документно підтверджено і головне – заслужено повернуто факти і події пов'язані із діяльністю предтечі Національної академії аграрних наук України у вигляді Сільськогосподарського вченого (наукового) комітету України протягом 1.11.1018 – 1.10.1927 рр. при головному профільному відомстві. При цьому чомусь зовсім із кола інтересів, як кажуть, «випала» ще одна важлива інституція для культурно-просвітницького життя, також навіяна Українською революцією 1917–1921 рр., а саме – створена одним наказом № 162 від 1 листопада

1918 р. при головному аграрному відомстві, але §2, – Комітет сільськогосподарської освіти [33, арк. 202]. Саме він відповідав за координацію дій мережі діючих на той час галузевих освітніх закладів. Мова йшла принаймні про чотири середніх та 53 нижчих сільськогосподарських освітніх заклади [37].

Мета статті полягає в розкритті особливостей організації ведення сільськогосподарської освіти на українських землях в період 1917–1921 рр., визначенні ролі Комітету сільськогосподарської освіти в її координації.

Результати досліджень. Зі створенням 7 березня 1917 р. УЦР до моменту появи її першого уряду і, насамперед, Генерального секретаріату земельних справ 15 (23) червня 1917 р., діяльністю галузевих освітніх закладів опікувалися відповідні підрозділи губерній. Хоча у загальноукраїнському вимірі концептуальні засади нової влади відносно освіти були прийняті під час роботи Українського педагогічного з'їзду, що пройшов 5–6 квітня 1917 р. В його роботі взяло участь біля 500 представників усіх типів освітніх закладів. Серед головних рішень зібрання – українізація освітньої підготовки та створення Головної української шкільної ради [6]. Не менш державотворчими виступили й інші ініціативи про заснування національних вищих навчальних закладів, Академії наук та мережі науково-дослідних установ у тому числі і аграрного профілю [7]. При цьому фінансування їх роботи, як новоутворень, так і діючих науково-освітніх установ, відбувалося, насамперед, з боку Департаменту землеробства Тимчасового уряду в Петербурзі. Така тенденція продовжилася й далі за часи УЦР УНР, Української Держави гетьмана П. Скоропадського та Директорії УНР. Ситуація дещо змінилася із появою головного профільного аграрного відомства та відділу сільськогосподарської освіти в його структурі разом із, так званою, Радою по сільськогосподарській освіті на чолі з товаришем (заступником) генерального секретаря земельних справ. Через них вирішували не тільки питання розподілу коштів, а й організаційно-методичного забезпечення навчального процесу. На початковому етапі відділ склався із завідувача, двох інспекторів відповідно по шкільній та позашкільній освіті, а також діловода, регістратора та машиністки.

Є потреба згадати першого керманіча системи галузевої освіти, з ім'ям якого відбулося її становлення в Україні. Мова йде про М.А. Кухаренка-Прокоповича (1879–1920). В українській історії,

особливо періоду 1917–1920 рр., він відомий як М. А. Кухаренко. Народився він 9 жовтня 1879 р. в с. Шумбари Кременецького повіту на Волині в родині сільського господаря. У 1899 р. після закінчення Волинської духовної семінарії поступає до Варшавського університету. Наприкінці року полишає його і працює вчителем церковно-вчительської школи на Волині до 1902 р. Після цього поступає на сільськогосподарське відділення Ново-Олександрійського інституту сільського господарства та лісівництва в м. Пулави Люблінського воєводства Царства Польського (нині – Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва). Закінчує його 9 грудня 1906 р. із званням вченого агронома I розряду. Під час навчання проходить виробничу практику в маєтку князя В.С. Кочубея на Полтавщині та маєтку Великого князя Михайла Олександровича «Острова» Ченстохівського повіту Петроковської губернії. В останньому за власної ініціативи закладає дослідне поле. У 1907 р. у журналі «Ґрунтознавство» виходить перша публікація М.А. Кухаренка за результатами обстеження ґрунтів маєтку «Острова». Крім того, обстежує стан хмелярства в Петроковській та Калішській губерніях. Їх результати друкує у № 33–37 журналу «Вісник сільського господарства» за 1907–1909 рр. після закінчення ВНЗ і до 1 травня 1907 р. завідує редакцією «Деревенской газети» в Петрограді. Протягом 15 травня 1907 р. – 27 лютого 1912 рр. працює управителем ферми і вчителем сільського господарства в Ніжинській сільськогосподарській технічній школі. Одночасно викладає у місцевій комерційній школі та біля року працює повітовим земським агрономом-контролером маєтків. Читає лекції по сільському господарстві для військових частин. Влітку 1909 р. на кошти Міністерства народної освіти ознайомлюється зі станом підготовки фахівців сільського господарства у Західній Європі. З 27 лютого 1912 р. по 8 липня 1917 р. очолює Колигривовську сільськогосподарську технічну школу. Як визнаного фахівця своєї справи і автора серії видань про майбутнє сільського господарства України та головне – свідомого українця, що був активним поборником національної ідеї, з 31 липня 1917 р. його призначено першим директором відділу сільськогосподарської освіти Генерального секретаріату земельних справ і головою відповідної Ради при відомстві. Про авторитетність М.А. Кухаренка свідчить той факт, що протягом 15 грудня 1917 р. – 15 квітня 1918 р. він головує ще й у Раді Міністерства земельних справ або у теперішньому розумінні – Колегії головного аграрного відомства [14]. Мало того, відповідно до Постанови Ради народних міністрів УЦР від 10 березня 1918 р. «...визначає обов'язки управляючого...» відомства фактично до 24 березня 1918 р. [6]. За різними даними М.А. Кухаренко-Прокопович безпосередньо відповідав за всі процеси організаційного становлення української сільськогосподарської освіти до 1 вересня 1918 р. Після нетривалого директорства в Умані, з березня 1919 р. і до передчасної смерті 20 лютого 1920 р., викладав в училищі економіку. Саме М.А. Кухаренко формував і головне виступав

провідником основних організаційних принципів ведення української аграрної освіти за надзвичайно непростих часів у житті країни. Він причетний до підбору первинного кадрового складу як відділу, так і Ради по сільськогосподарській освіті на припустимих демократичних підходах.

Не випадково до складу Ради крім вже згаданих фахівців долучалися представники інших сполучених підрозділів аграрного відомства. На Другому Всеукраїнському педагогічному з'їзді, що пройшов у Києві 10–12 серпня 1917 р. були прийняті основні принципи запровадження українізації освіти. При цьому стосовно початкової освіти визначались роботи суцільно. Що стосується середньої та вищої освіти українізацію вирішили здійснювати поступово [6]. Рішення зібрань такого рівня залишались обов'язковими для втілення на рівні кожного відомства, при яких функціонували галузеві освітні заклади. Не випадково на засіданні Ради сільськогосподарської освіти у вересні 1917 р. була затверджена «Програма діяльності відділу сільськогосподарської освіти Генерального секретаріату земельних справ при УЦР». Перед остаточним прийняттям вона була детально розглянута на Нараді по сільськогосподарській освіті 25–26 серпня 1917 р. Так в питаннях компетенції шкільної освіти (мова йде про агрозаклади, а не класичні школи – авт.) передбачалось: 1) їх інспекція; 2) розробка мережі галузевих освітніх закладів, їх типів, програм та ін.; 3) підготовча робота по відкриттю нових агрозакладів; 4) розклад і складання підручників; 5) інформаційна робота в справі сільськогосподарської освіти в інших державах; 6) підготовка галузевих з'їздів та нарад; 7) розробка положення про межі впливу роботи відділу. Практично теж саме стосувалося і питань організації позашкільної освіти або всього того, що відноситься сьогодні до перепідготовки та підвищення кваліфікації. Тому не випадково серед її завдань, за які відповідало головне аграрне відомство: 1) заснування сільськогосподарських курсів, кабінетів, пересувних виставок, лекторських катедр; 2) підготовка кадрів лекторів з позашкільної освіти [34, арк. 1–1 зв.]. Зрозуміло, що виконання усіх передбачених функцій здійснювалось на фоні українізації освітнього процесу.

Найбільш системно питання організації сільськогосподарської освіти за часи УЦР було розглянуто на 1-му Всеукраїнському агрономічно-економічному з'їзді, що пройшов 22–26 жовтня 1917 р. у Києві. На зібранні вони були винесені на розгляд засідання спеціальної секції. Крім того, шостим пунктом питання, а саме позашкільна та сільськогосподарська кооперативна освіта планувалась для розгляду на пленарному засіданні з'їзду. Безпосередньо зібрання секції сільськогосподарської освіти під головуванням М. Кухаренка, товариша голови Г. Іванова та секретаря П. Любоша пройшли 24 та 26 жовтня 1917 р. Головні завдання української сільськогосподарської освіти на ближню перспективу у своєму виступі 24 жовтня 1917 р. сформував М.А. Кухаренко. Він наголосив, що «...першим основним завданням сільськогосподарського знання і

освіти на Україні повинна бути інтенсифікація дрібного господарства». Для цього він запропонував видавати популярну сільськогосподарську літературу на «...рідній для населення мові...», відкриття «...одно-дворічних зимових с.-г. шкіл, котрі могли б бути передвижними» (вони активно почали створюватися у середині 20-х рр. XX ст. і особливо на Полтавщині при місцевому с.-г. політехнікумі для потреб колгоспного будівництва) [19], для тих хто має вищу освіту створення «...додаткових класів по сільському господарству» при діючих агрозакладах та «...одно-дворічних практичних шкіл по різних галузях с.-г. промисловості», організація «...волосних і повітових с.-г. музеїв», екстерне вивчення питань сільського господарства для тих, хто має середню спеціальну освіту у «...районних 3-4-річних спеціальних с.-г. школах...», створення Академії хліборобства і лісівництва шляхом «...перетворення з Ново-Олександрійського інституту хліборобства і лісівництва та хліборобських відділів політехнічних інститутів та університетів» для бажаючих отримати вищу освіту, а підготовку викладачів для освітньої підготовки здійснювати на однорічних курсах при «...українському Науково-Промисловому Музеї-інституті» [15]. На необхідності змін у галузевому освітньому процесі наголосив і член УЦР П.Ф. Тушкан, аргументуючи, що діючі нижчі та середні сільськогосподарські школи не задовольняють потреб сільського господарства ні за предметним наповненням, ні тим паче рівнем викладання. При цьому, вказавши на необхідність робити це у бік створення на основі середніх галузевих освітніх закладів-вишів. У свою чергу інший доповідач Ф.В. Скуратов висловився за запровадження замість універсалізації підготовки в бік її спеціалізації відповідно усіх діючих агрозакладів та виділення кожному з них до 1000 десятин землі. Усі висловлені пропозиції ввійшли до постанов з'їзду і стали «дорожньою картою» фактично на весь період існування УЦР. У зв'язку із новими завданнями був збільшений штат працюючих у відділі сільськогосподарської освіти, а також розширилися їх функції. Укріплювався він і кадрово. Так, згідно рішення Ради по сільськогосподарській освіті від 8 березня 1918 р. завідувачем відділу позашкільної освіти Міністерства земельних справ стає П.Ф. Тушкан. За його активної участі 18 березня 1918 р., після обговорення на сьомій нараді директорів та завідувачів відділами Департаменту сільського господарства Міністерства земельних справ, 8 березня 1918 р. під головуванням М.А. Кухаренка затверджується «Статут Комітету сільськогосподарської освіти Народного міністерства земельних справ при УЦР УНР». У ньому §1 він визначився як «...орган дорадчого характеру...», який «...в термінових випадках і по менш важливим питанням, виконує також функції Головної Ради по сільськогосподарській освіті» [31, арк. 11]. Вже 10 квітня 1918 р. директор відділу сільськогосподарської освіти М.А. Кухаренко надсилає за № 231 циркуляр, в якому вимагає «вжити всіх заходів для захисту сільськогосподарських шкіл та їх майна, а також земельної площі, яка належить до шкіл» [1].

Для цього пропонує використати можливості колишніх маєтків після їх ретельного обстеження. Апогеєм тогочасних не системних проектів став Закон УНР «Про Київську сільськогосподарську академію», розробником якого став призначений 24 березня 1918 р. новий міністр М.М. Ковалевський [1]. Як свідчить п. 15 проекту закону вона створювалась при Міністерстві земельних справ як класичний навчальний заклад без поєднання з наукою, а її випускники «... мали право викладати в нижчих і середніх школах». Пропонувалось створити шість факультетів, а саме: агрономічний, межовий, лісовий, ветеринарний, інженерний та економічний. Агрономічний повинен був складатись із відділів: а) рільничий, б) скотарський, в) садівництва, городництва та спеціальних культур. До речі, Київська сільськогосподарська академія створювалась не на основі сільськогосподарського відділення Київського політехнічного інституту, а окремо [32, арк. 8 зв]. Серед обов'язкових умов її функціонування – викладання українською мовою. Планувався чотирьохрічний курс навчання. Випускники відповідно до факультетів отримували дипломи інженерів-агрономів, інженерів-економістів, інженерів-лісничих, інженерів-меліораторів, інженерів-технологів, інженерів-механізаторів, інженерів-геодезистів, але ветеринарного лікаря. Однак, як багато інших перспективних ініціатив цей проект не вдалося здійснити.

Ситуація змінюється в бік конструктивізму після рішення Всеукраїнського хліборобського з'їзду у Києві 29 квітня 1918 р., які привели до влади гетьмана П. Скоропадського у вигляді Української Держави [6]. До влади його привели фактично три основні політичні сили, а саме: Українська народна громада, Союз земельних власників та Українська демократично-хліборобська партія. Як наслідок, їх представники отримали високі урядові посади. Так, активний представник другої сили «селянин із Полтавщини» [9] М.Г. Коваленко стає відповідальним за сільськогосподарську освіту. Але це відбулося трохи згодом. Із призначенням нового міністра – В.Г. Колокольцева відбуваються і певні кадрові та організаційні зміни структури і штатів усіх підрозділів відомства. Відділ сільськогосподарської освіти складається із двох підрозділів, а саме шкільної освіти на чолі з П.Ф. Тушканом та видавничого під керуванням К.І. Осьмака. Територіально він розміщується у Києві по вулиці Дорогожицька 55/16. Крім того, при лісовому департаменті Міністерства на чолі з М.Ю. Шаповалом функціонує науково-педагогічний відділ (зав. З.С. Головенко), який свої обов'язки виконує за адресою м. Київ по вулиці Васильківська 18/18 [37, арк. 2]. Підрозділ опікується питанням навчання та закріпленням знань своєї галузі. Слід також наголосити, що голова відділу сільськогосподарської освіти виконує в цей час ще одну важливу функцію, а саме – керує Радою Міністра земельних справ або вищого дорадчого органу головного аграрного відомства [37, арк. 9]. До її складу входило 34 особи із числа кер-

маничів підрозділів міністерства та окремих провідних учених на кшталт професора П.А. Тутковського.

Відповідно до наказу по Міністерству від 26 серпня, з 1 серпня 1918 р. М.А. Кухаренка звільняють із займаної посади і призначають директором Уманської школи садівництва і сільського господарства [35, арк. 15]. Перед цим міністр земельних справ В.Г. Колокольцев Наказом № 94 від 22 серпня 1918 р. відправив його у відпустку «...для лічення хворості...» [33, арк. 118]. Але ще до звільнення М.А. Кухаренко доклався до того, що 17 серпня 1918 р. гетьман П. Скоропадський підписав Закон про заснування Кам'янець-Подільського державного університету, особливо в частині відкриття в його складі сільськогосподарського факультету із чотирьох відділів (агрономічний, рослинництва, садівництва і городництва, скотарства) або «...першої вищої інституції аграрної освіти на Поділлі» [1]. Того ж часу робиться спроба заснувати у Києві Ветеринарний інститут. Ініціатором відкриття стало місцеве Товариство ветеринарних лікарів через «Доповідну записку» професора С. Пучковського [21]. До речі, з приходом гетьманату усі процеси державотворення отримали плановість у прийнятті рішень. Що стосується освіти та науки, то таким документом став план в.о. отамана (прем'єр-міністр) та Міністра народної освіти Української Держави професора М.П. Василенка, поданий П. Скоропадському 5 травня 1918 р. Ним він був прийнятий і передбачав: 1) українізацію школи; 2) заснування українських університетів; 3) заснування Української Академії наук; 4) заснування національної бібліотеки [15]. Для реалізації задуманого створюється при цьому відомстві Комісія у справах вищої школи і наукових установ та розробки законопроекту про заснування УАН [11]. Її очільником призначають В.І. Вернадського. Про далекоглядність роботи Комісії свідчить бажання наповнення освітнього процесу фахівцями вищої кваліфікації. Так, відповідно спеціального наказу було надано право всім університетам та 9 інститутам присуджувати наукові ступені здобувачам. Головним фактором стало бюджетне забезпечення цього процесу. При цьому на фоні українізації ініціювалося безкоштовне навчання для студентів. Не оминули ці ініціативи й аграрні освітні заклади. Так, 29 червня 1918 р. при відкритті «...Міністерству Земельних справ в обрахунок річної сміти кредиту в 632500 карбованців на потреби с.-г. освіти передбачалося 1375000 карбованців» [16].

Особливо гостро стояла потреба у фахівцях для роботи у досить розгалуженій мережі діючих галузевих дослідницьких інституцій. На той час не безпідставно вважалось, що по-справжньому відповідну підготовку могли здійснювати тільки діючі університети. З цією метою Університет Св. Володимира (нині – Національний університет ім. Т. Шевченка) через 12 років після першої спроби робить чергову зі створення у своїй структурі так званого – Агрономічного інституту. Другий Всеукраїнський педагогічний з'їзд у серпні 1918 р. висловився про державну потребу відкриття не просто

відділів (відділень), а й окремих сільськогосподарських факультетів при функціонуючих та новостворюваних університетах. Як доводить офіційна хроніка, у вересні 1918 р. в університеті Св. Володимира через запрошення викладачів сільськогосподарського відділення Київської політехніки така підготовка розпочалася [2]. Що стосується новоутворених університетів, то теж є документне підтвердження здійснення агрономічної підготовки при Українському народному університеті. Принаймні «Програму природничо-математичного з агрономічним підвідділом факультету» на засіданні 14 жовтня 1918 р. розробила ціла плеяда провідних учених аграріїв, а саме: О. Алешо, В. Доманицький, П. Тутковський, М. Шарлемень, О. Яната та ін. [2]. Як правило, на той час ці ініціативи, насамперед, базувались на бажанні скоріш долучитись до виділених бюджетних коштів на освіту, а не узгодженої програми поетапного державотворення.

Програма усіх дій стосовно галузевого освітнього процесу була розроблена новим очільником Комітету сільськогосподарської освіти «...спеціалістом IV класу М. Коваленком» [34, арк. 55 зв.]. Вже 19 листопада 1918 р. на нараді фахівців Міністерства земельних справ за участю О. Юва, Є. Рекала, В. Іванова та С. Астаповича він доповів разом із кошторисом витрат новий «Статут» Комітету, який значно розширив повноваження Комітету сільськогосподарської освіти з метою «...об'єднання діяльності окремих частин Міністерства землеробства в галузі розповсюдження с.-г. знань і для обговорення питань по організації освітньої справи у підвідомчих міністерству землеробства учбових закладах...». Голова Комітету §3 призначався міністром, а §5 ставилось йому за обов'язок збирати засідання Комітету «...по мірі необхідності» [34, арк. 55–55 зв.]. Головним став розгляд «...як загальних педагогічних питань учбово-виховної справи...», пристосованої «...до нових умов життя». З цією метою §4 нового «Положення» про комітет розширилося постійне представництво від суспільних організацій, педагогічних рад і т.п. [34, арк. 52]. Збільшення мережі агрозакладів, поява вишів, створення чисельних курсів та зимових шкіл і т.п. відповідно потребувало координації усіх дій. Як наслідок, чисельність відділу сільськогосподарської освіти досягла 27 осіб [34, арк. 22]. Його очільником продовжує залишатись М.Г. Коваленко. Після звільнення з посади начальника відділу позашкільної сільськогосподарської освіти «...фахівця по с.-г. освіті VI рангу Тушкана Павла з 23 червня...» 1918 р. [33, арк. 67], його замінив Є.Є. Кузнецов. Інший підрозділ, а саме по шкільній освіті очолював К.Я. Левин. Серед фахівців відділу ціла плеяда відомих в галузевому середовищі особистостей: Є.Л. Рекало, М.К. Лазенко, Ф.Ф. Закревський, В.А. Лебединський та ін.

Після зречення гетьманом П. Скоропадським 14 грудня 1918 р. влади з 18 грудня до Києва повертаються УНР (доба Директорії) [1]. Прийнята 26 грудня 1918 р. декларація Директорії УНР щодо

основ соціально-економічної політики та державного устрою, а також призначення нового уряду змусили провести перезавантаження усіх гілок влади. Нові призначення почали робити через обрання на посаду. При цьому усіх, хто вороже ставився до української національної справи, звільняли без обговорень. Тому, не випадково наказом §38 від 31 грудня 1918 р. Народного міністра земельних справ М.Ю. Шаповала по Департаменту хліборобства М.Г. Коваленка призначили «...виконуючим обов'язки начальника відділу с.-г. освіти – фахівцем IV класу... з залишенням його головою Комітету, з 1-го січня 1919 р.» [33, арк. 299]. Ухвалення урядом УНР нового земельного закону, наріжним каменем якого був покладений принцип соціалізації, потребувало для реалізації відповідно підготовлених освічених фахівців та компетентних викладачів. Комітет сільськогосподарської освіти почав погоджувати через накази галузевого міністра призначення професури і викладачів підпорядкованої мережі [33, арк. 14]. Призначення керманічів функціонуючих агрозакладів було і залишалось його прерогативою. Так, наприклад, 11 січня 1919 р. наказом по відомству управляючим Золотоношською нижчою сільськогосподарською школою ім. Т. Шевченка призначають «...агронома I рангу Павла Прохоровича Нестеренка...» [33, арк. 19]. Комітет активно долучився до забезпечення агрозакладів підручниками. Так, 25 січня 1919 р. під головуванням М.Г. Коваленка зібралась спеціальна комісія у складі: Є.Л. Рекало, К.О. Гамалії, К.І. Осьмака, К.Я. Левина, К.П. Данилевського та М.Л. Щербіни. Незважаючи, що на той момент програми викладання предметів у загальних рисах Комісією вже були затверджені, присутні констатували про фактичну відсутність підручників для сільськогосподарських шкіл «...на державній мові». Оскільки на той час підручники по «...загально-освітнім предметам...» видавались Міністерством освіти, Комісія визначила перелік дисциплін «...з природознавства...» для створення або перекладу підручників для «...нижчих сільськогосподарських училищ, шкіл 1 і 2 розряду» [34, арк. 24 зв]. Вирішили їх мати за напрямками: 1) фізика з метеорологією; 2) хімія з мінералогією; 3) ботаніка; 4) зоологія; 5) загальне хліборобство; 6) приватне хліборобство; 7) лувництво; 8) машинознавство, по садівництву; 9) плідництво; 10) городництво; 11) лісознавство; 12) загальне скотарство; 13) рогата худоба; 14) свинарство; 15) конезнавство; 16) вівчарство; 17) кролівництво; 18) молочарство; 19) насінництво; 20) шовківництво; 21) птахівництво; 22) рибиництво; 23) сільськогосподарська економія; 24) кооперація; 25) сільськогосподарське рахівництво; 26) економічна географія; 27) законодавство. Для підготовки підручників вирішили запросити тогочасних провідних фахівців: О.А. Янату (ботаніка), І.М. Щоголіва (зоологія), П.А. Тутковського (хімія), М.А. Савченко-Бельського (кооперація), Е.П. Архипенка (насінництво), К.Г. Воблого (економічна географія) та ін., а для перекладу із іноземних мов – П.В. Облапа та П.Ф. Тушкана. На усі та-

кого типу роботи урядом Директорії УНР передбачались доволі значні кошти. Серед перших підручників, що були видрукувані у 1919 р., хотів би виділити двотомник «Курс хліборобства» за авторством А.Г. Терниченка і особливо першу його частину «Ґрунтознавство». Він був побудований на результатах так званого земського ґрунтознавства із українським колоритом назв. Підручник був підготовлений ще у червні 1918 р. і, даючи йому оцінку, А.Г. Терниченко у передмові вказує: «курс не є повним, вичерпуючи справу. Умови часу й негайна потреба в підручниках по хліборобству примушують пускати його в люди таким, яким він єсть» [24, 25]. До речі, це з об'єктивних причин стосувалося й інших підручників, що друкувались того часу. Але факт залишався фактом – вони були першими українськими. Той же А.Г. Терниченко суттєво допрацював свій підручник і перевидав його у 1922 р. [24, 26].

Урядом Директорії УНР наприкінці січня 1919 р. був затверджений Закон про управління народною освітою, за яким керівництво нею передавалось колегіальним органам, що повинні були складатися із представників місцевого самоврядування, комісарів народної освіти та делегованих від учительства. Другого лютого 1919 р. Директорія та уряд УНР переїхали з Києва до Вінниці [6]. Після вступу 5 лютого 1919 р. до Києва червоних полків в чергове змінюється влада. Через два дні у Харкові виходить Декрет РНК УСРР, що скасував стани і громадянські чини. Четвертого березня 1919 р. виходить новий Декрет, що скасовує плату за навчання у школі. Вже 11 березня 1919 р. чергове рішення радянського уряду про конфіскацію сільськогосподарського інвентаря у колишніх приватновласницьких маєтках, у тому числі дозволяючий його використання і для потреб освітньої підготовки фахівців у діючих агрозакладах. Декрет РНК УСРР про перехід усіх приватних вищих і шкільних закладів на державне забезпечення приймається 24 квітня 1919 р. Того дня відбулося засідання Комітету у справах сільськогосподарської освіти при Наркомземі УСРР під головуванням М.Г. Коваленка, присвячене заснуванню профільних технікумів для підготовки інженерів-практиків. У його роботі взяли участь І.Г. Красовський, О.П. Молчанов, Е.Л. Рекало, а також запрошені Ф.Ф. Грудинський, О.В. Кублев і видатний організатор вітчизняного науково-освітнього процесу професор С.М. Богданов. Слід наголосити, що на той час положення щодо різних реформ, які розроблялися НКЗС РСФРР стали чи не обов'язковими для втілення в УСРР. Після обговорення було вирішено відносно пропозиції Е.Л.Рекало щодо діяльності технікуму створювати за аналогом «...політехнікуми вищого типу...», погодилися із думкою С.М. Богданова, що існуючі трудові школи не здатні готувати відповідних фахівців на достатньому рівні [34, арк. 53–53 зв]. Також на пропозицію Е.Л. Рекало погодилися, що навчання у технікумі для підготовки інженерів-практиків здійснювати для випускників трудових шкіл протягом 2,5–4 років [34, арк. 53–53 зв.]. Практично у тому ж складі Рада по

сільськогосподарській освіті при НКЗС УСРР 5 травня 1919 р. затвердила «Положення про сільськогосподарські землемірні та інші технікуми НКЗС УСРР». Його було прийнято в якості тимчасового на перехідний період до нового реформування системи організації сільськогосподарської освіти в УСРР. У документі значне підсилення у можливостях отримали Педагогічні ради діючих агрозакладів, а також чітко виписані завдання їх Господарським радам. Але головною умовою функціонування сільськогосподарської освіти Рада визнала, щоб галузеві навчальні заклади були підпорядковані «...безпосередньо Комісаріату землеробства» [34, арк. 54–54 зв.]. Однак із остаточним встановленням радянської влади у Києві ситуація змінилася і в дію увійшла постанова РНК УСРР «Про переведення сільськогосподарських шкіл з Наркомзему УСРР до відомства Наркомосвіти УСРР». Прийнята ще 15 травня 1920 р. з метою «...встановлення єдності освітньої політики та зосередження всієї справи освіти в Наркомосі...» [8, арк. 106]. Відповідні підрозділи, що відповідали за галузеву освіту §2 постанови теж перейшли в підпорядкування структур цього відомства. Теж саме, згідно §3 стосувалось майна і закріпленої землі. Протягом двох місяців відповідні зміни фактично були завершені.

Слід наголосити, що створений разом із Комітетом сільськогосподарської освіти Сільськогосподарський вчений (науковий) комітет України (СГНКУ) протягом періоду свого існування завжди був зацікавлений у тісній творчій співпраці між обома підрозділами в питаннях освітньої підготовки галузевих фахівців. Безпосередньо така співпраця розпочалася із травня 1919 р. зі створення у структурі СГНКУ секції популяризації. Вона особливо активізувалась із призначенням на посаду її керманіча члена УЦР К.І. Осьмака з 27 серпня 1919 р. [36, арк. 30]. До цього він очолював видавничий відділ Міністерства земельних справ і добре знав усі проблеми організації галузевого науково-освітнього процесу. Після рішення радянського уряду передати усі агрозаклади до НКО УСРР і здійснювати координацію дій через відділ сільськогосподарської освіти Головного комітету професійно-технічної та спеціально-наукової освіти («Головпрофосвіта»), Президія СГНКУ за пропозицією К.І. Осьмака приймає рішення створити у своїй системі – Інститут популяризації успіхів сільськогосподарського знання. У §1 його «Статуту» визначались його завдання, а саме «...ознайомлення спеціалістів і взагалі осіб, які цікавляться сільським господарством, з новими здобутками в усіх галузях сільського господарства» [36, арк. 38–39]. Наступним параграфом був затверджений первісний склад у кількості 10 осіб та Рада інституту. Заняття розпочалися з листопада 1920 р., а весь курс розраховувався на три п'ятиденні триместри по 100 годинних лекцій в кожному. Таку форму освітньої підготовки сьогодні відносять до категорії підвищення кваліфікації, а тоді – позашкільної освіти. Саме у такій назві і відповідним наповненням планувалось її здійснювати протягом 1921 р. Принай-

мні у «Короткому плані головніших праць с.-г. наукового комітету на 1921 р.» §7 передбачалось «...розроблення планів і програм с.-г. освіти на Україні (вищу шкільну, за шкільну та дошкільну) та допомога їх реалізації організацією різних курсів та інших закладів, підготовкою засобів навчання (підручників), літератури, наочного приладдя та ін.», а п.п.2 §8 «...підготовки та видання літератури з відповідних галузей сільського господарства...» [28, арк. 2]. Тим самим повноцінно відбувалося сприяння організації галузевого освітнього процесу.

Виконуючи завдання, що були поставлені урядом УСРР по суцільному обстеженню усіх територій республіки для створення ґрунтових карт та на їх основі розробка відповідної спеціалізації аграрного виробництва, гостро постала потреба не просто у кваліфікованих кадрах, а й взаємовигідного сполученого співробітництва між агрозакладами та науковими установами. Все частіше на усіх рівнях почали говорити про повернення агрозакладів до лона НКЗС УСРР. Величезну роботу з цього приводу було пророблено саме СГНКУ. Для початку у його структурі з'являється секція освіти та популяризації у 1922 р. Її представники взяли активну участь в роботі Всеукраїнського з'їзду діячів агрономічної допомоги населенню, сільськогосподарської кооперації та земельних робітників, що пройшов 18-25 жовтня 1922 р. у Харкові. Серед питань які на ньому розглядалися: 1) чергові завдання сільськогосподарської освіти і план роботи Головпрофосвіти; 2) сільськогосподарські гуртки молоді і с.-г. дитячі клуби; 3) бажаний тип нижчої сільськогосподарської школи; 4) бажаний тип сільськогосподарської школи у сучасних умовах. Головним рішенням зібрання стала резолюція «...просити НКЗ вжити негайних заходів про переходу всієї с.-г. освіти у відомство НКЗ» [13]. Наступного року активність СГНКУ щодо передачі сільськогосподарської освіти до структури НКЗС УСРР посилилась. Новий «Статут» Комітету затверджений Колегією відомства 9 серпня 1923 р. офіційно затверджує секцію освіти і популяризації у структурі [22]. Тим часом його очільником з 1922 р. рахувався «...проф. Чехівський...» [23]. Новий конструктивний поштовх її ролі і місця відбувся 28–31 серпня 1923 р. після прийняття постанови Наради ректорів та директорів сільськогосподарських інститутів і технікумів про «...координацію наукової праці с.-г. усіх категорій і національностей...» на цей підрозділ СГНКУ. Попередньо між СГНКУ і Головпрофосвітою була підписана 31 липня 1923 р. спеціальна «Ухвала». Її розробником став П.Ф. Тушкан, що з 10 вересня 1923 р. стає очільником підсекції шкільної освіти [28, арк. 3], а з 15 вересня 1923 р. керує діяльністю усієї секції [18]. Однак увесь комплекс робіт секції носив скоріш дорадчий характер по суті організації сільськогосподарської освіти, але надзвичайно затребуваний в частині наповнення профільною популярною літературою і особливо підручниками на основі новітніх наукових знань.

Висновки. Слід наголосити, що офіційно системно координація ведення сільськогосподарської освіти в Україні розпочалася із створення у червні Генерального секретаріату земельних справ УЦР і продовжувалася у лоні цього відомства до травня 1920 р. Найбільший тягар відповідальності за усі процеси її організації та змістовного наповнення, насамперед, несли М.А. Кухаренко, М.Г. Коваленко та П.Ф. Тушкан, які очолювали відповідні підрозділи. Слід також зазначити, що протягом Української революції 1917–1921 рр. організація галузевого освітнього процесу усіх типів закладів здійснювалася згідно регламентуючих документів прийнятих ще до подій 1917 р., а саме «Університетського статуту» (1884) та «Положення про нижчі сільськогосподарські школи» (1883). За великим рахунком у роки перших сподівань державності розпочався процес українізації ведення самого освітнього процесу, насамперед, через мову викладання та заміни частини підручників, написаних українською мовою. З приходом радянської влади розпочався процес радикальних змін в організації сільськогосподарської освіти, як за змістом, так і наповненням, насамперед, кадрово. З цією метою сільськогосподарська освіта і була передана до структури НКО УСРР. При цьому відбулася зміна викладання першого обов'язкового предмету в освітній підготовці. Так, замість Закону Божого почали читати основи марксистсько-ленінської ідеології у випадку як із попередниками стосовно усіх природознавчих дисциплін.

Згодом, завдання інтенсифікації сільського господарства змусили повернути сільськогосподарської освіті до лона головного аграрного відомства. Тривалий період за часи державності такий підхід залишався в дії. У 2015 р. ситуація змінюється знову і аграрна освіта сьогодні у підпорядкуванні Міністерства освіти та науки України, що повністю відповідає європейським підходам її ведення.

Список літератури

1. Алещенко М.І. Подільська державна аграрно-технічна академія. Кам'янець-Подільський : Лілея, 2004. 172 с.
2. Академічний відділ. *Відродження*. 1918. № 155 (9 жовт. (26 вересня)). С. 4.
3. Вергунов В.А. З історії становлення вищої аграрної освіти в Україні або про проект закону УНР «Київська сільськогосподарська академія». *Реформування системи аграрної вищої освіти в Україні : досвід і перспективи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 21 квіт. 2005 р.* Київ, 2005. Ч. 1. С. 48–51.
4. Вергунов В.А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування : організаційний аспект; НААН, ННСТБ. Київ : Аграр. наука, 2012. 416 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 68);
5. Вергунов В.А. Соціально-політичні, економічні й історіографічні чинники функціонування сільського господарства та його науково-освітнє забезпечення в межах Української держави гетьмана

П. Скоропадського (29.04 – 14.12.1918) : події, факти, судження. *Історія укр. науки на межі тисячоліть* : зб. наук. пр. Київ, 2006. Вип. 25. С. 43–72;

6. Верстюк В.Ф., Дзюба О.М., Репринцев В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення: Хронологічний довід. Вид. 2-ге, допов., доопрац. Київ, 2005. С. 236.

7. Вісті з Української Центральної Ради. 1917. № 5 (трав.).

8. ДАКО. Ф. 349. Оп. 1. Спр. 125. Арк. 106.

9. Любовець О.М. Політична опора гетьмана П. Скоропадського. *Укр. іст. журнал*. 2013. № 3. С. 26.

10. Мельничук Д.О., Зубець М.В., Беренштейн Л.Ю. та ін. Становлення і розвиток аграрної освіти та науки в Україні (з найдавніших часів до сьогодення) / Нац. аграр. ун-т. Київ: НАУ, 2004. 144 с.

11. Національна академія наук України. 1918–2008. : до 90-річчя від дня заснування / голов. ред. Б.С. Патон. Київ : Вид-во КММ, 2008. С. 18.

12. Панченко П.П., Кириленко І.Г., Вергунов В.А. Аграрна історія України : еволюція соціально-економічних відносин : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – 2-ге вид., доп. і перероб. Київ : Аграр. наука, 2014. 536 с.

13. Петришин Т. До завдань Всеукраїнської Конференції Сільсько-Господарської Освіти. *Вістник с.-г. освіти*. 1924, 1 трав. 4.2. С. 76.

14. П.К. Михайло Андрійович Кухаренко-Прокіпович (Некролог). *Громадське життя*. 1920. № 5. (1 квіт.).

15. Полонська-Василенко Н.Д. Українська академія наук. Нарис історії. Київ : Наук. думка, 1993. С. 11–12.

16. Постанова Ради Міністрів про асигнування. *Вісник Міністерства Земельних Справ*. 1918., 15 трав. С. 9.

17. Постанови I Всеукр. Агроном.-Економ. з'їзду 22-26 жовтня 1917 р. По доповіді М.А. Кухаренка: «Основні завдання і план с.-г. освіти на Україні в зв'язку із земельною реформою. *Труди I-го Всеукр. Агроном.-Економ. з'їзду 22-26 жовтня 1917 р. у Києві. Постанови з'їзду*. Т. 1. Київ, 1917. С. 18–19.

18. Призначення по секціям та установам СГНКУ. *Вістник с.-г. науки* 1923. № 5–7. С. 219.

19. Румянцев В., Білецький Ф. Короткий огляд агрокультурної діяльності Полтавського с.-г. політехнікуму. *Записки Полтавського с.-г. політехнікуму*. 1928. Т. II. С. 369.

20. Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.) : зб. док. і матеріалів До 75-річчя створення Укр. акад. аграр. наук /уклад. В. А. Вергунов, А. С. Білоцерківська, Б. К. Супіханов, С. Д. Коваленко. Київ, 2006. 526 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 14).

21. Скороходько А. К. З історії Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту. *Записки Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту*. Київ, 1924. Т.1. С. 13.

22. Статут Сільськогосподарського наукового Комітету України. *Вісник с.-г. науки* 1924. Т.№. № 1–4. С. 77–84.

23. Список установ Сільськогосподарського наукового комітету з адресами їх та керівничим персоналом. *Вісник с.-г. науки* 1923. № 1–2. С. 68–70.

24. Терниченко А.Г. Курс хліборобства. Ч.1. Грунтознавство: підручник для серед. і нижчих с.-г. шкіл, агроном. курсів. Київ: Тов-во «Український агроном», 1918. 109 с.

25. Терниченко А.Г. Курс хліборобства. Ч.2. Загальне хліборобство: підручник для серед. і нижчих с.-г. шкіл, агроном. курсів. Київ: Тов-во «Український агроном», 1918. 152 с.

26. Терниченко А.Г. Курс хліборобства. Ч.3. Польові рослини: підручник для агротех. шкіл і с.-г. технікумів. Київ: Держвидав, 1922. 232 с.

27. Указ Президента України «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917– 1921 років». *Офіційний вісник Президента України*. 2016. № 5. 4 лютого. С. 12.

28. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 2. Спр. 308.

29. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 17л. Спр. 4151.

30. ЦДАВО України. Ф. 1060. Оп. 1. Спр. 36.

31. ЦДАВО України. Ф. 1060. Оп. 1. Спр. 37.

32. ЦДАВО України. Ф. 1061. Оп. 3. Спр. 2.

33. ЦДАВО України. Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 32.

34. ЦДАВО України. Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 367.

35. ЦДАВО України. Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 398.

36. ЦДАВО України. Ф. 1230. Оп. 1. Спр. 4.

37. ЦДАВО України. Ф. 2196. Оп. 1. Спр. 47.

38. Чугай В. Полтавський сільськогосподарський політехнікум. *Записки Полтавського с.-г. політехнікуму*. 1927. Т. 1. С. 3.

Сабіна (Бабійчук) Галина Валеріївна
Кандидат історичних наук

РОЗВИТОК КРАЄЗНАВСТВА МИКОЛАЇВЩИНИ У ДОВОЄННІ ТА ВОЄННІ РОКИ (1917-1945 РР.).

Sabina (Babiychuk) Galina Valerievna
Candidate of Historical Sciences

DEVELOPMENT OF REGIONAL STUDIES OF NIKOLAEV IN PRE-WAR AND WAR YEARS (1917-1945).

В статті подано характеристику й оцінку історіографії розвитку краєзнавства Миколаївщини у довоєнні та воєнні десятиліття (1917-1945 рр.), яка мала ідейно-політичну та вульгарно-соціологічну спрямованість, була перетворена в ідеологічну служницю тоталітарного режиму.

Ключові слова: краєзнавство Миколаївщини, історіографічний аспект, культ В.Й.Сталіна, тоталітарний режим, голодомор.

The article is the description and assessment of the historiography of Mykolayiv regional studies in pre-war and war decade (1917-1945), which was the ideological, political and vulgar-sociological orientation, was transformed into a maid ideological totalitarian regime.

Keywords: area studies Nikolayev, historiographic aspect V. Stalin cult, totalitarian regime, famine.

Українська національна історіографія, як історична наука, в довоєнні та воєнні роки була позбавлена можливості вільного творчого розвитку, а разом з цим закінчилося й “золоте десятиліття” радянського краєзнавства. Тому історіографічний аспект цього періоду розвитку Миколаївського регіонального краєзнавства є *актуальним* та недостатньо дослідженим.

Метою статті є характеристика й оцінка історіографії розвитку краєзнавства, яка мала ідейно-політичну та вульгарно-соціологічну спрямованість, була перетворена в ідеологічну служницю тоталітарного режиму.

Завдання статті полягає в тому, щоб простежити відображення історії розвитку краєзнавства Миколаївщини в історіографії довоєнних та воєнних років, які й нині є особливо дискусійними, з'ясувати наукові думки дослідників та їх оцінки, щодо фальсифікаторських домислів буржуазно-націоналістичних писак.

Об'єктом дослідження є процес розвитку краєзнавства Миколаївщини.

Предметом даної статті став історіографічний та джерелознавчий огляд історії розвитку краєзнавства Миколаївщини з 1917 по 1945 роки.

Варто зазначити, що історична наука в умовах партійно-радянського режиму, зазнаючи постійних репресій, водночас і сама виконувала репресивні функції. З перших років радянської влади кожна праця істориків проходила відповідну цензуру на вірність принципам партійності, класовості та інтернаціоналізму.

Ступінь розробки зазначеної теми базується на дослідженні літератури довоєнного та воєнного часу, яку умовно можна згрупувати наступним чином: первинні історичні джерела, агітаційно-пропагандистські публікації, хронологічно-історичні події розвитку краєзнавства та праці дослідницького характеру, які містили інформацію про розподіл ринку промислових товарів та продуктів сільського

господарства між різними формами власності, а також наукові праці сучасних науковців і дослідників, що підкреслювали суперечливість процесу становлення краєзнавства Миколаївщини, висували неоднозначні оцінки їх результатів, досить аргументовано розкривали трагічні сторінки розгрому краєзнавчого руху у 30-х роках ХХ ст. та причини замовчування проблеми голодомору й репресій.

1 квітня 1919 року було видано Декрет Раднаркому УСРР «Собрание указаний и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины», за яким визначалося «передача історичних пам'яток і предметів мистецтва до відання Наркомату освіти України, який сприяв створенню комітетів охорони пам'яток мистецтва і старовини при повітових відділах освіти».

20 квітня 1920 року Раднарком видав постанову «Про націоналізацію та централізацію архівної справи в Україні». Друковані твори були оголошені народною власністю. Видано ряд наказів про реєстрацію усіх існуючих колекцій архівів, старовинних речей, заборону їх продажу губвідділом народосвіти. Надсилалися інструкції про облік та охорону усіх пам'яток давнини та мистецтва, заборону проводити розкопки курганів та могильників.

Влітку 1920 року в Миколаєві організоване губернське статистичне бюро при губвиконкомі, у зв'язку з чим увесь статистичний матеріал Херсонської губернії повинен був зосередитись у Миколаєві. Головний напрямок їх роботи – всебічна підготовка до Всеросійського перепису 1920 року[3].

У той час політичні структури намагалися ввести в краєзнавчий рух такі форми організації, які відповідали б їхній меті та завданням. Проте незабаром почалася справжня "розруха" - стали руйнувати пам'ятники, бо вони мовляв, не підходили під нові політичні мірки. Першим "ліг" Грейг. Миколаївський бульварно-сатиричний журнал "Бурав" у статті "Чорний адмірал" писав: "Коли нинішній Миколаїв був ще аракчеєвським поселенням, приїхав керувати ним представник старовинного шотландського роду адмірал Грейг. З бронзи був відлитий гігантський монумент, поставлений на гранітну скелю і оточений допотопними гарматами і якорями. Цьому, почорнілому від часу пам'ятнику, судилося дожити до Жовтневої революції, але проіснувати при ній не вдалося. У 1922 році робоча рука стерла з лиця землі цей привид феодальної епохи і "адмірал" знайшов собі спокій біля воріт археологічного музею, де і лежить лицем вниз" Проте журнал "Бурав" марно знущався над Грейгом, це йому не допомогло - вийшло всього 9 номерів, і його закрили ті ж більшовики, яким він улесливо підспівував. А пізніше, у 1922 р., зламали пам'ятник героям війни 1812 р. Його узурпували під пам'ятник бійцям Сиваської дивізії, навіть не потрудившись хоча б відреставрувати обеліск після руйнування пам'ятника.

З часом з'явилася і нова термінологія. У працях В.М.Качинського та А. І. Хрящевої знаходимо перший і єдиний на той час використаний термін "фермер" для пояснення фермерського типу ве-

дення селянського господарства у 1920-х рр., як організаційної форми "дрібнокапіталістичного землеробства", а також описані соціально-економічні характеристики цього нетрадиційного для українського села виду приватного аграрного підприємництва[5]. В рамках марксистських підходів у 1920-і рр. розпочалася розробка методології вивчення життєвого рівня робітників, для чого стали використовувати статистичні дані бюджетних індексів. Найпоширенішим напрямком перших досліджень був аналіз бюджету робітничої сім'ї, як складової матеріального добробуту, вивчення різних форм кооперування та розкриття його перспектив, проте всі вони лише доводили ефективність і перспективність некапіталістичних форм ведення господарства.

Пізніше І. В. Гаврилова у статті «Освітня і розвиток краєзнавства Миколаївщини у 1925-1931 роках» пояснювала, що в кінці 20-х років почалося зародження культу особи Сталіна, а разом з цим репресії та марксистський наступ на історичну науку. Ідеологічним цюванням та репресіями небажаних економістів, примусовою комунікацією наукових інституцій були знищені наукові школи й напрями. Комуністична адміністрація уніфікувала історичну науку й обернула її на служницю офіційної політики. Радянські дослідники потрапили у жорсткі ідеологічні рамки й не могли об'єктивно вивчати події, котрі відбувалися у суспільстві. Завдання накреслювалися сталінським режимом. У розлозі краєзнавчому збірнику "Миколаївщина" (1926), який підготували викладачі Миколаївського інституту народної освіти В. Ф. Фідровський, Л.П.Гармашова, Ф.К. Гейст та парадно-ювілейному виданні "Десять лет борьбы и строительства на Николаевщине" (1927) вміщувалися дослідження проблем НЕПу[2].

В радянській історичній літературі запанували марксистські теоретичні спрощення, догми про соціальну справедливість, ефективність парткерівництва плановим економічним розвитком, міцність державної власності та конкурентоздатність кооперації. Загальновизнаним стало твердження, що економічний стан робітників і селян перебуває у тісній залежності від успіхів соціалістичного будівництва.

Звернення до НЕПу відбувалося винятково з політичних мотивів, аби довести мудрість В.І. Леніна й Й.В. Сталіна, підтвердити вірність політики правлячої партії, яка завдяки "непівському маневру" забезпечила "перемогу соціалізму". Отож здобутки першого етапу історіографії НЕПу були втрачені. Увага дослідників концентрувалася тепер на тиражуванні її офіційних оцінок. Водночас майже не розкривався процес застосування її економічних важелів: торгівлі, податкової й цінової політики, кредиту тощо.

На радянську історіографію визначальний вплив справили сталінський підручник "Історія ВКП(б): Короткий курс" (1938), який визнавав НЕП закономірною політикою перехідного періоду від капіталізму до соціалізму. Відтак підручники з

історії та економіки лише ілюстрували офіційні настанови. Особливістю радянської історіографії НЕПу 1930-х – першої половини 1940-х рр. було те, що практично реалізовану сталінську версію нової економічної політики подавали як автентичну ленінську концепцію.

В наступному в статті М. Ю. Ласунської «Історична творчість і наукова спадщина Миколаївських істориків – краєзнавців першої половини ХХ століття» розкрито не лише наукові дослідження і видання, але й репресивні торттури, трагічні долі миколаївських істориків-краєзнавців[8].

Варто зазначити, що вже з перших років становлення радянської влади на Миколаївщині державні й політичні структури проводили політику подвійних краєзнавчих стандартів. Державні структури, з одного боку, проголошували принцип рівноправності в діяльності громадських організацій, з іншого - з особливою підозрою ставилися до краєзнавчих осередків, які виникли в дореволюційний час.

Активізувалася робота наукових товариств, проте їх перереєстрація створювала вакуум, недовіру та підозри. Церковні історико-археологічні товариства закривалися. Професорські кадри, які створювали підвалини наукового краєзнавства в товариствах, піддавалися переслідуванням, політичним шельмуванням. Ідеологічного тиску зазнавали організації "Просвіти", які в період царських часів, в добу Української революції 1917-1921 рр. відіграли значну роль у дослідженні історії.

6 квітня 1921 року було утворено Комісію з історії Української революції і комуністичної партії (іспарт) при губвиконкомі, яка активно почала діяти лише з серпня 1922 року з приходом В.М.Фідровського, першого «червоного ректора» Миколаївського педінституту. Під його головуванням сформувалося губернське бюро іспарту, при якому організовані літературна, археологічна, музейно-виставкова комісії та відкрито музей революції. На той час він очолював історію з вивчення революційних подій Миколаївського краю. До науково-дослідної роботи залучав молодих науковців, студентів. Створив і керував на громадських засадах музеєм революції, при якому відкрили бібліотеку-читальню. Незабаром вийшли з друку такі великі колективні розробки за редакції професора В.М.Фідровського, як «Сторінки боротьби», «1905 рік на Миколаївщині», «Жовтень на Миколаївщині», «Наваль у 1905 році», побачив світ путівник музею та ін. В умовах масових політичних репресій 3 липня 1937 року В.М.Фідровського заарештували, а 17 вересня цього ж року розстріляли за міфічну належність до троцькістсько-зінов'євської терористичної організації на Дніпрощині[8].

У наукових працях сумського доцента П.І. Соболя «Нищення інтелектуальної еліти Півдня України» та миколаївського професора Шкварця В.П. «Про відомих краєзнавців – миколаївців минулого» акцентувалося, що серед таких неспокійних, а з тим постраждалих були, крім миколаївських краєзнавців, (В.М.Фідровський), і відомі миколаївські

краєзнавці Феодосій Камінський, Микола Лагута, Сергій Цветко, Олександр Яната.

Миколаївський історик-краєзнавець Ю.С.Крючков у статті «Історіографія Миколаєва як міста», представив історіографію розвитку краєзнавства Миколаївщини трьома джерелами довоєнного періоду, писав, що увагу широкої громадськості привернув вихід у світ першої (1927) та другої (1930) книг наукових записок, у яких частково констатувався про розвиток краєзнавства на Миколаївщині[6].

У 1922 р. припинило існування Одеське товариство історії і старожитностей, що виникло ще в 1839 році. Замість нього у 1923 році була створена Одеська комісія краєзнавства, яка об'єднувала дослідників Північного Причорномор'я. У березні то ж року виникло наукове товариство імені Миколи Аркаса при ВУАН. З цього часу миколаївець М.Лагута став його секретарем та проводив науково-дослідницьку роботу з виявлення та фіксації тих пам'яток, що були пов'язані з подіями міста і краю. Збираючи археологічні знахідки, предмети старовини та експонати, він створив кабінет краєзнавства. У 1924 році товариство було офіційно зареєстроване Науковим комітетом. Його діяльність спрямовувалася на забезпечення навчальних закладів літературою з історії рідного краю відповідно до програм з краєзнавства[7].

Микола Дмитрович Лагута продовжував публікувати нариси про М.Аркаса, Р.Судковського. Багато цікавих повідомлень з історії Миколаєва міститься в працях М.Д. Лагути «Николаевщина. Краеведческий сборник.» – (1926), «Хронология главнейших исторических событий города Николаева», (1927). У цих працях він найглибше розкрив історію рідного краю намагаючись прослідкувати події в історії міста з 1774 до 1920 року. А у 1928 році опублікував працю «Вся Миколаївщина»[4]. Проте активна діяльність М. Д. Лагути, його нахненне заняття краєзнавством, входження до керівництва «Просвіти», викладання українською мовою та вимоги щодо становлення української мови у всіх школах не могли лишитися непомітними для комуністичної машини терору. Тому проти нього була штучно сфабрикована справа згідно якої М.Д.Лагути інкримінували членство у «Спілці визволення України», а також зв'язки з польською розвідкою», - писала М.Ю.Ласунська. Після чергового звільнення з під варті його втретє заарештували, і 15 листопада 1937 року винесений смертний вирок було виконано[4].

У 1924 році в місті Одесі було створено переїзний музей-фургон, який протягом трьох років подорожував селами Миколаївщини, Одещини, Херсонщини, розповсюджуючи знання з сільського господарства, світознавства, санітарної освіти. А Миколук у статті «Переїзний музей на селі» (1927 р.) повідомляв, що у Первомайському районі музей обслуговували місцеві агрономи та вчитель Мигіївського сільгосптехнікуму. Музей-фургон з виставками супроводжували штатні працівники, залучаючи місцевих науковців. Він побував у 91 селі Півдня України. Учитель Семен Мирошніченко з села

Ново-Павлівка Березнегуватського району писав: «...якби такі люди частіше відвідували селян, то вони б скоріше допомогли скасувати страшну темряву, що нависла над селом».

У 1925 році на допомогу краєзнавцям вийшло з друку друге видання книги М.В. Муратова «Изучение местного края», доопрацьоване та перероблене. В журналі «Етнографічний вісник» 1925 року йшлося про конкретні рекомендації для вивчення історії сіл, які подавала книга Триліського О. «Сучасне село». В ній, для прикладу, розміщувалася схема монографічного вивчення Ново-Одеського району Миколаївської округи. На шпальтах цього часопису у 1927 році було надруковано докладний огляд літератури на тему «Школа та краєзнавство» за 1925-1926 роки. У своїй праці О. Рубан «Етнографічна комісія Академії наук України. Народна творчість та етнографія» (1999) писав, що у Вознесенську на той час успішно працював шкільний краєзнавчий гурток, який налічував 71 школяра і брав участь у розробці однієї з комплексних тем. Була налагоджена кореспондентська мережа з периферією, визначені основні напрямки досліджень: фольклор виробничий, народний, родинний; народні пісні; календар: прислів'я, приказки, легенди, історичні перекази[11].

Проте жодних посилань про дослідження голодних 1921-1923 років не було навіть у згадках. Адже відомо, що цей голод не тільки не заперечувався, але й офіційно визнавався радянською владою. Час від часу тривожні повідомлення про голод з'являлися у пресі. Так, у газеті «Більшовик» від 4 січня 1923 року повідомлялося, що північна частина Миколаївського повіту, що вважалася благополучною, поступово переходила на голодний паїок. Всі почали вживати сурогати. А з березня 1923 року до Миколаївського виконкому знову почали надходити відомості про жахливі факти ікартини голоду.

Особливо цінну інформацію можна знайти в первинних історичних джерелах «Бюллетень Опродгуба Херсонской губернии» за 1920-1921 рр. Друкований орган Продовольчого комітету котрий займався й продрозкладкою на Миколаївщині. Показові й цікаві статистичні матеріали вміщувалися в щорічних виданнях 1920-1922 рр. «Отчет Николаевского губэкономсовещания Совета труда и обороны», де окремими розділами висвітлювалося питання «Голод и борьба с ним». У них досить критично оцінювалася політика центру. Важливе значення має інформація звіту Миколаївського окружного виконавчого комітету за 1921-1923 рр. Проте в цілому важливі складові (масштаби, обсяги, наслідки) здебільшого не порушувалися.

У наступні десятиліття із зрозумілих ідеологічних причин ці питання ні на всеукраїнському, ні на регіональних рівнях не порушувалися як в наукових виданнях, так і взагалі у засобах масової інформації.

Лише в умовах незалежності Української держави, в умовах перебудови, гласності та демократизації розпочалося справжнє дослідження цієї про-

блеми. У 1993 р. - у Києві надруковано книгу «Голод 1921-1923 на Півдні України», в якій вміщувалися українські наукові праці фахівців з Інституту історії України НАН України С.В. Кульчицького та П.М. Мовчан – видання стало першою спробою цілісного аналізу і показу тих подій[5].

У листопаді 1993 року була створена й нині активно діє Миколаївська асоціація дослідників голодоморів, яку й нині очолює доктор історичних наук, професор Шитюк М.М. . В тому ж році надруковано працю за редакцією доктора історичних наук, професора В.П.Шкварця «Історія України в особах» в двох частинах. У наступному, 1994 р. - виходять праці В.П. Шкварця, М.Ф.Мельника «Історія Миколаївщини. Погляд крізь століття». У 1997 р. в Київському видавництві «Геліон» вийшла перша книга М.М.Шитюка «Голодомори ХХ ст.» та ціла низка інших праць, де на конкретному історичному матеріалі з раніше закритих фондів архівів розкриваються причини, жахи голодоморів, на території Миколаївщини в 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 рр. Показано, що в результаті злочинної діяльності тогочасного режиму загинули сотні невинних жертв українського та інших народів, які проживали на території області. Напередодні 72-річчя голодомору 1932-1933 рр. вийшла друкована нова праця у співавторстві з К.С. Горбуровим. «Миколаївщина в голодних 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 рр.»[4].

У минулому неодноразово робилася спроби активізувати краєзнавство. 31 січня 1926 року в місті Миколаєві була скликана міська краєзнавча конференція, яка мала на меті наукове дослідження Миколаївського регіону.

В бюлетені Миколаївської кругової інспектури народної освіти 1927-1928 навчального року, виданій в Миколаєві (1927 р.), розміщувалася начебто показова стаття викладача історії профруху та дитячого руху ІНО Б.М.Шульмана під заголовком «Який характер повинно мати краєзнавство в школі». Зазначалося, що в старій дореволюційній школі теж було краєзнавство історично-археологічного та етнографічного напрямків. При цьому наголошував на тому, що на місцеве краєзнавство треба «...дивитися тепер не очима вченого з його прихильністю до аналізу, не очима археолога, а очима нової революційної людини...»[5].

У 1927 році в першому номері журналу «Краєзнавство», вийшла стаття Ю.Зайцева «Краєзнавство і шкільні програми», в якій писалося стверджувалося, що: «...учитель, як єдина культурна сила нашого села, вже усвідомив себе на цій роботі і зробився головним організатором і практичним робітником на полі нашого краєзнавства».

У 1929 р. на заводі ім. Андре Марті створили літературне об'єднання "Блок", яке виховувало таких відомих прозаїків і поетів, як М. С. Лисянський і О. О. Сизоненко.

Однак, як виявлялося, на той час справжнє історичне краєзнавство вже не вписувалося в тодішнє життя. В часописі «Краєведение» (1929) підкреслювалося, що «нужды сегодняшнего дня: экономика,

здорованенне интересуют в 6 раз больше, чем археология и история вместе взятые».

І все ж таки на початку 30-х років краєзнавці Миколаївщини підготувати монографію з історії та природи краю за схемою, розробленою викладачем географії ІНО І. А. Кореневим, який 30 листопада 1930 року представив її на обговорення. Справжнім неоціненним історичним та етнографічним джерелом стали відомості стосовно назв одягу, їжі, хатніх предметів побуту, які високо оцінюються навіть тепер. У ці роки зі шпальт газет не зникав девіз «Кожен трудящий повинен бути краєзнавцем»[8].

Середина 30-х років ХХ ст. була найбільш трагічною для краєзнавчого руху, саме тоді сотні і тисячі його організаторів у всіх регіонах України були піддані політичному тиску і репресовані. Так влада продемонструвала, що на цьому етапі їй не потрібні організації, в яких сповідується принцип демократизму, для яких пріоритетними були проблеми національно - культурного розвитку, вивчення проблем рідної мови, культури, збереження пам'яток історії.

3 березня 1932 р. в Миколаєві показом фільму "Путівка в життя" розпочалися демонстрації звукового кіно. Взагалі-то в місті, як і до революції, було всього два кінотеатри - № 1 і № 2, і лише перед самою війною в одноповерховій будівлі відкрився дитячий кінотеатр "Піонер".

У 1935 р. було прийнято рішення про створення в Миколаєві стаціонарного Російського театру на основі гастрольного театру "Шахтарка Донецької" (пізніше - "Імені В. П. Чкалова"), а також Театр юного глядача, що розташовувався в захопленому приміщенні синагоги.

Молодий історик В.І.Стрельський у 1935 році був старшим науковцем Миколаївського обласного державного архіву. Перші його праці присвячені історії міста і Миколаївщини в цілому, революційній боротьбі робітників кораблебудівного заводу імені А.Марті та діяльності Миколаївської ради робітничих депутатів у 1905 році. Він у 1937 році, працюючи в Миколаївському педагогічному інституті, писав чимало наукових статей з історії розвитку феодалних і капіталістичних відносин на Миколаївщині. Пізніше з'явилися його нариси про боротьбу трудящих Миколаєва з кайзерівськими окупантами у 1918 році. Згодом розпочав археографічну роботу. А на основі архівних матеріалів видав фундаментальний збірник документів «З історії міста корабелів». Підготовлений збірник не побачив світ у зв'язку з початком Великої Вітчизняної війни. [3]

З кінця 1937 р. стала видаватися газета Миколаївського обкому партії "Більшовицький шлях", яка друкувала наслідки краєзнавчих досліджень.

У воєнні 1943-1944 рр. було прийнято ряд постанов про відродження краєзнавства: утворення нових музеїв різних профілів та видів, забезпечення різних промислів та ремесел. Раднарком України зобов'язався взяти під охорону всі військові кладовища, братські та окремі могили на яких потрібно було встановити пам'ятники та викарбувати призвища і військові звання загиблих[2].

Висновок: Отже, як бачимо, державна політика щодо краєзнавчого руху в 1917-1945-х рр. була не-

однозначною. Для неї характерні подвійні стандарти. Якщо на першому етапі влада ще толерантно ставилася до існування різноманітних товариств, мирилася з їх демократизмом, дослідженнями актуальних проблем регіонів, активною роботою зі збереження пам'яток культури і природи, то, починаючи з кінця 20-х років, в рішуче змінює своє ставлення на негативне до краєзнавства. Особливо яскраво проявляється політичний тиск, все більше і більше застосовуються адміністративні важелі впливу на краєзнавців та установи організації. З особливою наполегливістю це провадилося на фоні сфабрикованого процесу СВУ та інших спецоперацій НКВС. З середини 30 - х ХХ ст. років цей тиск змінюється політичними переслідуваннями і репресіями, термін "краєзнавство", "краєзнавчий рух", "краєзнавчі осередки" надовго зникають із вжитку як в засобах масової інформації, так і в наукових публікаціях.

Література

1. Гаврилова І.В. З історії краєзнавства Миколаївщини (1944-1960 рр.) / І.В.Гаврилова // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження: VI Миколаївська обласна конференція. - Миколаїв, Атол. 2006. - С. 38-40.
2. Гаврилова І.В. Освітяни і розвиток краєзнавства Миколаївщини 1925-1931 роках / Гаврилова І.В. // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження: VII Миколаївська обласна конференція. - Миколаїв, Атол, 2008. - С. 343-345
3. Гаврилова І.В., Гаврилов В.І. Сторінки історії краєзнавства Миколаївщини у 1918-1930-х рр. / І.В. Гаврилова, В.І. Гаврилов // Наукові праці. Миколаїв, 2000, Вип.2 - С. 104-108.
4. Гиляка С.А. Розвиток історичного краєзнавства на Миколаївщині у 20-30-ті роки ХХ ст. / С.А. Гиляка // Наукові праці. - Миколаїв, 2001. - С.101-102. Том. X.
5. Зірник Одеської комісії краєзнавства при ВУАН. - Одеса, 1924. - С. 21
6. Крючков Ю.С. Историография Николаева как города. / Ю.С. Крючков - Николаев, 2004. - С.31-33.
7. Лагуа М. Д. Хронология главнейших исторических событий города Николаева / М. Д. Лагуа. - Николаев, 1927. - 14 с.
8. Ласинська М.Ю. Історична творчість і наукова спадщина миколаївських істориків-краєзнавців першої половини ХХ ст. / М.Ю. Ласинська // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження: VII Миколаївська обласна конференція - Миколаїв, 2004. - С. 41-44.
9. Чорний адмірал // Бурав. Бульварно-сатиричний журнал. Миколаїв. 1924. - 28 вересня. - С. 23
10. Тригуб П.Н. Развитие краеведческих исследований на Николаевщине / П.Н. Тригуб // Методические рекомендации по организации и проведению краеведческой работы в школе. Николаев, 1991. - Вип 1. - С.13
11. Шкварець В.П. Про відомих краєзнавців-миколаївців минулого. / В.П. Шкварець // Гуманітарно-економічні дослідження. Збірник наукових праць. - Миколаїв; Одеса, 2005. Том 1. - С.20-28.

Shaulska H.M.*candidate of Science in Public Administration,
chief consultant of the scientific and organizational department
of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine***Шаульська Галина Миколаївна***кандидат наук з державного управління,
головний консультант науково-організаційного відділу
Інституту законодавства Верховної Ради України***CONCEPTS OF PUBLIC ADMINISTRATION AND PUBLIC ADMINISTRATION. SEARCH FOR AN EFFECTIVE MODEL FOR UKRAINE****КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ. ПОШУК ЕФЕКТИВНОЇ МОДЕЛІ ДЛЯ УКРАЇНИ**

Summary. In the article the author studies the issue of reforming the system of public administration. The essence of the concepts of new state management, "managerism", "neomenogezers", "proper governance", "active state" is briefly described. Such an analysis is needed in the context of reforming public administration and local government for the possibility of modeling, searching for an effective system of public administration in Ukraine. Research is also needed to improve the mechanisms of interaction between government and society, the development of civil society in Ukraine. Some suggestions on the necessary components of the new model of public administration in Ukraine are provided.

Key words: concepts of public administration, public administration, mechanisms of public administration, civil society.

Анотація. У статті автором досліджується питання реформування системи публічного управління. Коротко охарактеризовано сутність концепцій нового державного менеджменту, «менеджеризму», «неоменеджеризму», «належного врядування», «активної держави». Такий аналіз потрібен в умовах реформування державного управління й місцевого самоврядування для можливості моделювання, пошуку ефективної системи публічного адміністрування в Україні. Дослідження також необхідне для удосконалення механізмів взаємодії влади і суспільства, розвитку в Україні громадянського суспільства. Надано деякі пропозиції щодо необхідних складових нової моделі публічного адміністрування в Україні.

Ключові слова: концепції державного управління, публічного адміністрування, механізми публічного адміністрування, громадянське суспільство.

Постановка проблеми. В умовах реформування системи державного управління й місцевого самоврядування в Україні, пошуку ефективної моделі публічного адміністрування, цілком зрозумілим є інтерес фахівців до досвіду інших держав, які вже пройшли цей шлях. Розглянувши концепції державного управління й публічного адміністрування, можна краще зрозуміти сутність тих змін, яких потребує європейська українська держава.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика визначеного питання відображена в працях таких науковців, як: В. Авер'янов [1], М. Баймуратов [2], О. Батанов, І. Бегей [3], О. Воробйова [5], В. Воротін [6], А. Грицяк, А. Колодій, В. Мартиненко, М. Міненко [7], Т. Мотренко [6], Х. Приходько, О. Пухкал, С. Сergyоїн, В. Толкованов, І. Черленяк [9] та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Пошуки ефективної моделі урядування в Україні потребують поєднання досвіду зарубіжних країн, власного історичного досвіду та особливостей українського суспільства. Модель публічного адміністрування в Україні лише починає складатися і виникає цілий ряд питань, які потребують уваги науковців, зокрема щодо особливостей формування та модернізації механізмів взаємодії влади і суспільства (механізмів публічного

адміністрування, які би сприяли розвитку громадянського суспільства в Україні). Отже, існує необхідність продовження наукової роботи над проблематикою.

Метою статті є розгляд концепцій державного управління та публічного адміністрування (останніх десятиліть) як досвід інших держав, який би допоміг модернізувати в Україні сучасну модель державного управління з поступовою трансформацією її в модель публічного адміністрування.

Виклад основного матеріалу. Визначивши вектором свого розвитку демократію з європейськими цінностями, процес реформування системи публічної влади в Україні необхідно проводити, використовуючи досвід країн, які аналогічні реформи вже здійснили. Сьогодні більшість країн Європи та США розвивається у напрямку розширення публічного адміністрування з лібералізацією державної влади, партисипативною демократією, партнерською взаємодією між владними структурами на всіх рівнях управління, тощо.

Україна, з моделлю неефективного державного управління, тільки починає робити кроки у напрямку створення системи публічного адміністрування, яке є новим для нашої держави, і стосовно якого остаточно ще не визначена навіть термінологія.

На думку деяких дослідників, і ми з ними погоджуємося, публічне адміністрування поєднує державне та публічне управління, складає сукупність інституцій та органів виконавчої влади, які реалізують рішення уряду. Його визначають як взаємовплив суб'єкта управління та носія влади на суспільні процеси та відносини відповідно до суспільно-значущих функцій і повноважень [2;3;7]. Тобто, публічне адміністрування – діяльність більш широка, охоплює виконання функцій з метою задоволення зацікавлених сторін усього соціуму.

Отже, однією із концепцій державного управління та публічного адміністрування є *концепція нового державного менеджменту* [3;5;10]. Ця концепція і модель державного управління сформувалася у 1980-і рр., як відповідь на кризові явища в державному управлінні такі, як: бюрократія, ієрархічна організація, централізація, стабільність організації та державної служби, єдність управління, адміністрування, тощо. Критика витратного характеру політики держави, різке падіння довіри населення до державного управління – стали поштовхом до реформування системи і розробки концепції нового державного менеджменту. Вихід з кризи державно-адміністративного управління вбачався розробникам у переосмисленні теорії державного управління на основі передумов менеджменту як управління бізнесом в ринковій економіці. Така ринкова концепція державного управління отримала поширення у Великобританії, США, Канаді та інших країнах.

Перехід від державного адміністрування до державного менеджменту, (в теорії організації), характеризувався двома моментами: 1) підвищенням самостійності нижніх поверхів ієрархічних державних організацій; 2) переміщенням акцентів із побудови організації на її взаємини з середовищем.

Дії і зміни, а не стійкість; принцип субсидіарності організації управління, яка повинна наблизитися до клієнта; якість послуг і рентабельність як критерії ефективності діяльності системи державного управління, – такими були особливості переходу до державного менеджменту від старої системи.

Основними відмінностями нового державного менеджменту стали:

- акцент на відрядній роботі, дорученнях і процесах;
- мультипрофесійна команда, члени якої працюють разом з початку і до виконання певного завдання;
- повноваження приймати рішення делегуються команді, яка виконує організаційну роботу і здійснює контроль відповідно до реалізованих проєктів.

Новий державний менеджмент використовував для опису державного управління поняття не «адміністрування» або «управління», а «керівництво», під яким розумілася система громадських, державних та міжнародних інститутів, приватних, державних і змішаних форм для забезпечення задоволення суспільних інтересів та вирішення суспільно-значущих проблем.

У концепції державного менеджменту за основу було взято ринкові моделі регулювання. Ринкова модель поведінки для державних службовців усіх рівнів вважалася цілком прийнятною, а мотивація, оцінка їх діяльності визначалися за зразком учасників операцій на ринку. Структура організації управління публічним сектором розглядалася за аналогією зі структурою організації бізнесу. Тобто, на думку прибічників ринкового підходу, державне управління мало бути підприємницьким.

Ключовим питанням у цій концепції було обґрунтування ефективності управління. Саме поняття «ефективність» набуло економічного характеру, а оцінка діяльності здійснювалася за результатами, не за активністю відповідних структур управління.

Концепція нового державного менеджменту містила ідею можливості оцінки діяльності державних структур і програм з використанням понять: дієвості, продуктивності і результативності. Поняття продуктивності і економічності було включено в діяльність державного управління. Це означало, що при скороченні державних витрат – результати діяльності держави мали зростати.

За відсутності інтересу до етичних проблем, применшення значення специфіки публічної сфери, її економізм – концепція нового державного менеджменту (1980-1990-ті рр.) була серйозно розкритикована. Проте, ця концепція була в основі адміністративних реформ багатьох країн і допомогла частково подолати кризу бюрократичної системи управління. І хоча новий державний менеджмент не допоміг вирішити всі проблеми державного управління, але він зайняв своє місце в ряду теорій і практик сучасного управління публічною сферою, тому вартий уваги.

Наприкінці ХХ століття публічне управління й адміністрування знову переживають реформування. З'являються концепції державного управління *менеджеризм* і *«неоменеджеризм»* [5;7;10;11]. Головною ідеєю цих реформ став відхід від традиційного бюрократичного адміністрування та створення ринково-орієнтованої демократичної системи, яка була б спрямована на клієнта (громадянина). Такою ознакою характеризувалася концепція менеджеризму.

Однак, щоб створити суспільні блага, держава має взаємодіяти з багатьма суб'єктами, від яких залежить. У залежності між громадським та приватним, ні ієрархія, ні ринок не є ефективними структурами, для координації інтересів і ресурсів, включно в процесі виробництва, – потрібні політичні рішення. Тому домінуючою моделлю публічного управління виступили політичні «мережі» [4]. Це визначає концепцію політичного управління, яка отримала назву «неоменеджеризм».

Отже, розвиток публічного управління і публічного адміністрування вимагав нових підходів: окрім ринкових ієрархічних, необхідні були політичні рішення, які б забезпечили взаємозалежність держави та громадянського суспільства через реалізацію концепції «політичних мереж» (неоменеджеризм).

Необхідність реформування була викликана: складністю взаємовідносин між різними групами населення; високим рівнем потреб і очікувань; великим масштабом невизначеності та ризику; впливом міжнародного фактору на внутрішню політику держав; інформатизацією суспільства; падінням довіри населення до центральних органів управління.

«Політичні мережі» були сформовані в різних секторах економіки як комплекс структурних взаємин між політичними інститутами держави і суспільством.

«Неоменеджеризм» виник в 50-60-ті роки ХХ ст. у державній політиці США і Великобританії. В ньому виділяють дві основні течії з ідеологами і авторами. Автор однієї – Р. Родерс, на думку якого взаємообмін ресурсами і відносинами, обмежується в рамках секторальних інтересів. Автор іншої течії – Б. Берцель, стверджував, що ефективна політична мережа можлива, коли учасники переслідують не сепаратні, а загальні інтереси, узгоджуючи їх на благо суспільства [4;5].

Отже, політичним мережам притаманні характеристики, що відрізняють їх від інших форм діяльності у сфері публічного управління та публічного адміністрування: вони являють собою структуру управління публічними справами, які пов'язують державу і громадянське суспільство; політична мережа створюється для вироблення угод у процесі обміну ресурсами; у політичних мережах присутній загальний кооперативний інтерес (на відміну від ринку, де кожен учасник переслідує тільки власні бізнес-інтереси); відсутні ієрархії в адміністрації, тобто всі учасники рівні у формуванні єдиного і спільного рішення (горизонтальні зв'язки); діє особлива культура консенсусу; мережа – договірна структура, яка складається з набору контрактур (елементів), складених на основі погодження правил.

У хронологічному співвідношенні в країнах Заходу в публічному адмініструванні спочатку почав розвиватися ринково-ліберальний підхід (80-90 рр. ХХ ст.), потім – політичні мережі (90-і роки ХХ ст. – перш. десятиліття ХХІ ст.), і з кінця перш. десятиліття ХХІ ст. – рецептивне адміністрування (тобто демократичне громадянство, що спирається на особливе «рецептивне» адміністрування, яке має служити громадянину, а не клієнту і споживачу).

У межах кожного підходу особливим чином оформлюється і сфера міждисциплінарного співробітництва, яка позначена своєрідними «тріадами»:

- 1). Ринково-ліберальний підхід: нова економіка – новий менеджмент – нове публічне управління і публічне адміністрування.
- 2). Політичні мережі: політика – політичні мережі – комунікативний менеджмент.
- 3). Рецептивне адміністрування: громадянське суспільство – демократія – соціальний менеджмент.

Незважаючи на те, що концепція «неоменеджеризму» (яка відображає взаємодію громадянського суспільства і держави через політичні структури) і підпала під критику, все ж вона має суттєві

можливості щодо розробки моделей публічного управління та публічного адміністрування.

Наразі у країнах Європи триває подальший етап реформування, і питання модернізації, розвитку інститутів, механізмів, моделей управління – залишаються актуальними для цих країн й досі. Сьогодні можна говорити про європейську модель адміністративно-державного управління, яка включає декілька основних напрямів: інформатизація та дебіюрократизація, новий державний менеджмент і концепція «належного врядування», «активна держава», децентралізація (деконцентрація, аутсорсинг), приватизація та введення економічних елементів регулювання управлінських процесів, сервісне адміністрування, корпоративізм і неокорпоративізм. Загалом політика ЄС базується на принципі гетерогенності (неоднорідності) і партикуляризмі (прагненні до самостійності окремих частин держави), що відображається в моделях організації публічного управління європейських країн.

Реформування державного управління, місцевого самоврядування в Україні зі створенням ефективною моделі публічного адміністрування, на нашу думку, необхідно проводити, передбачаючи утвердження принципів належного врядування і «активної держави», які вже зарекомендували себе в інших державах Європейської співдружності. Цілком прийнятними для української моделі публічного адміністрування є: участь громадян в управлінні; верховенство закону; прозорість системи управління; чутливість до потреб громадян; орієнтація на згоду; справедливість; результативність і дієвість; підзвітність громадськості; стратегічне бачення перспектив; етична поведінка; компетентність та спроможність; новаторство та відкритість до змін, тощо.

Зазначені принципи необхідно впроваджувати в систему державного управління й місцевого самоврядування України, що дозволить між суспільством і державою поступово налагодити і розвивати взаємодію, співробітництво та поділити відповідальність. Коли державні структури ініціюють процес розв'язання суспільних проблем і виступають у ролі посередника, надаючи суспільству можливість діяти самостійно, – створюються умови для розвитку громадянського суспільства, без якого ніякі реформи державного управління в Україні не будуть ефективними.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, необхідно зазначити, концепції державного управління й публічного адміністрування необхідно досліджувати, адже в умовах реформування системи державного управління в Україні, це надає можливість краще зрозуміти зміни, які необхідно здійснити в країні, змоделювати власну ефективну систему публічного адміністрування з активним, розвиненим громадянським суспільством. Разом із тим, необхідно враховувати, що Україна на сучасному етапі свого розвитку, серед інших особливостей, має низький рівень розвитку громадянського суспільства та його інститутів. І на сучасному етапі, роль держави, органів її влади, полягає у тому, щоб,

реформуєчи систему публічного управління, на-
працьовувати ефективні механізми, які б оптима-
льно сприяли його розвиткові в Україні.

Список використаної літератури:

1. Державне управління: теорія і практика / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К.: Юрінком-Інтер, 1998.
2. Баймуратов М. О. До питання про вибір національної моделі місцевого самоврядування / М. О. Баймуратов // Публічне право. – 2015. – № 3. – С. 57-65. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2015_3_8
3. Бегей І. Основні теоретичні складові сучасних моделей державного управління / І. Бегей // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2015. – № 2(25).
4. Бианки В. А. Психологические аспекты функционирования власти в сетевых структурах / В. А. Бианки. – Режим доступа : bianki.ru/docs/nws2.doc
5. Воробйова О. П. Сучасні управлінські моделі New Public Management і Good Governance та їх запровадження в Україні / О. П. Воробйова // Ефективність державного управління. – 2015. – Вип. 42. – С. 230–234. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2015_42_28
6. Питання правового забезпечення модернізації державного управління та місцевого самоврядування в Україні / Заг. ред. Т. В. Мотренка, В. Є. Воротіна. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2017. – 197 с. – (Сер.: Законодавчі аспекти державного управління та місцевого самоврядування. – Вип. 1).
7. Міненко М.А. Публічне управління: теорія та методологія : монографія / М.А. Міненко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. – 404 с. ISBN 978-966-629-689-7
8. Стратегія реформування державного управління України на 2016-2020 роки. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 року № 474-р//zakon.rada.gov.ua
9. Черленяк І.І. Синергетичні моделі оптимізації системи державного управління: монографія / І.І. Черленяк. – Ужгород: Ліра, 2010. – 656 с.
10. Arora Ramesh K. New Public Management: Emerging Concerns / Ramesh K. Arora // Prashasnika, 2003. – Vol. XXX. – № 2. – P. 61.
11. Kelly Rita Mae. An Inclusive Democratic Polity, Representative Bureaucracies, and the New Public Management / Rita Mae Kelly // Public Administration Review. – 1998. – Vol. 58. – № 3. – P. 201.

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Ганиева М.Х.

д.с.н., проф.

*Кафедры социальная работа
Национального Университета Узбекистана
имени Мирзо Улугбека*

Латинова Н.М.

к.с.н., доц.

*Кафедры социальная работа
Национального Университета Узбекистана
имени Мирзо Улугбека*

СОЦИАЛЬНАЯ АКТИВНОСТЬ СОВРЕМЕННОЙ УЗБЕКИСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Summary: The article is devoted to the disclosure of the features of social activity of modern youth. In the article different classifications of forms of social activity are considered, in particular volunteering as a form of social activity

Key words: social activity, youth, socialization, volunteering, youth categories

Аннотация: Статья посвящена раскрытию особенностей социальной активности современной молодежи. В статье рассматриваются различные классификации форм социальной активности, в частности волонтерство как форма социальной активности.

Ключевые слова: социальная активность, молодежь, социализация, волонтерство, категории молодежи

Перемены, которые произошли в жизни узбекского общества за последние десятилетия, оказали большое влияние на различные группы молодежи, особенно на их ценности, ориентации, социальную активность и жизненные пути. Черты и свойства, выражающиеся в оценках, предпочтениях и поведении молодежи сегодня в значительной мере будут определять облик Узбекистана в XXI веке.

Повышенное внимание к проблемам молодежи объясняется ее особой ролью в общественном воспроизводстве. Молодежь всегда была и остается наиболее активной и динамичной социально-возрастной группой, реализующей себя во всех сферах жизнедеятельности общества: политической, социальной, культурной, экономической. Данная социально-демографическая группа в большей степени, чем другие, нацелена на повышение своего социального статуса и освоение новых социальных ролей.

Тем более, что большую часть населения Узбекистана составляет молодежь – более 64% или более 17 миллионов человек, из них 10 миллионов 400 тысяч молодых людей и девушек до 18 лет или 30% населения страны.

В социальной структуре узбекского общества молодежь занимает особое место, являясь самой образованной, мобильной, социально активной частью среди различных групп населения. Формирование необходимых благоприятных условий для раскрытия потенциала узбекской молодежи в различных сферах жизнедеятельности выступает в качестве главной цели Государственной молодежной политики Республики Узбекистан как

системы социальных, экономических, политических, организационных и правовых мер, направленных на поддержку и социальную защиту детей и молодежи и способствующих ее гражданскому и профессиональному становлению, развитию социальной активности.

Вот почему социальная защита всех категорий молодежи, оказание ей поддержки в личностном и профессиональном становлении является объектом постоянной государственной заботы Республики Узбекистан. Чтобы успешно справляться с важными социальными задачами, стоящими перед ней, молодежь нуждается в определенной социальной поддержке.

В современных условиях процесс социализации предъявляет новые требования к духовному облику, убеждениям и действиям молодых людей. Это обусловлено тем, что, во-первых, система социальной защиты детей и молодежи входит в качестве важного звена в стратегию действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан в 2017-2021 годах [1] и формирование гражданского общества в стране, требуют «активного привлечения к научной деятельности молодежи, создания условий для реализации ею своего творческого и интеллектуального потенциала. Стратегия действий Узбекистана – это инструмент строительства будущего нашей нации. Она необходима, чтобы стимулировать постоянное и целенаправленное устойчивое развитие нашей страны и общества. И это одно из приоритетных направлений Стратегии действий, которое направлено на консолидацию усилий государства и общества по ее полной реализации.

Среди основных направлений в области социальной сферы обеспечение обязательных социальных гарантий населению, усиление социальной защиты уязвимых слоев населения, в предоставлении социальных услуг населению. Дальнейшая реализация комплексных мер по укреплению здоровья семьи, охране материнства и детства, расширение сети дошкольных образовательных учреждений и коренное улучшение условий в данных учреждениях для всестороннего интеллектуального, эстетического и физического развития детей.

Во-вторых, чрезвычайная сложность процесса социализации личности требует постоянного совершенствования средств его осуществления;

В- третьих, молодежь как наиболее уязвимая часть социума требуют особого внимания со стороны государства и гражданского общества и должны стать объектом особой социальной заботы. В связи с этим в целях коренного совершенствования деятельности в данной сфере и поднятия ее на качественно новый этап принят Указ Президента Республики Узбекистан Ш.Мирзиёева «О мерах по повышению эффективности государственной молодежной политики и поддержке деятельности вновь созданного Союза молодежи Узбекистана».

Осуществить свои социальные ориентации, воплотив их в жизненные пути, молодежь не может без посредства разнообразных каналов, микро- и макроинститутов общества. К примеру, различные учреждения системы образования не только транслируют подрастающему поколению объем знаний, воспитывают трудовые навыки и передают специальные умения, они же формируют дальнейшие ценностные ориентации, в частности на продолжение образования и приобретение профессиональной подготовки, определяют ту или иную социальную позицию, к которой будет принадлежать подготовленный специалист. Поэтому изучение социальных ориентаций и жизненных путей молодежи становится чрезвычайно актуальным.

В современных условиях процесс социализации предъявляет новые требования к духовному облику, убеждениям и действиям молодых людей. Это обусловлено тем, что:

- во-первых, Следует отметить, что Стратегия действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах определила ряд новых важных задач по повышению активности молодежи в процессе реформ по построению демократического государства и развитию гражданского общества [2].

- во-вторых, чрезвычайная сложность процесса социализации личности требует постоянного совершенствования средств его осуществления;

- в-третьих, социализация личности является неотъемлемой частью решения всех общественных проблем.

Проблемы адаптации, социализации молодежи, социальной активности, образования и воспитания, гражданского и профессионального становления необходимо рассматривать с точки зрения реальных условий жизнедеятельности. При этом направленность и характер различных групп

молодежи, безусловно, различны. Это обусловлено расслоение молодежи на относительно самостоятельные группы по различным признакам: возрастным, половым, образовательным, профессиональным, материальным, политическим, культурным и др.

От того насколько изучены мир ценностей современной молодежи, ее установки, жизненные планы, социально-политическая активность во многом зависит эффективность разрабатываемых мероприятий в области образования, в сфере труда и производства, в экономической, политической и культурной жизни, что обуславливает актуальность настоящего исследования.

Проблема социальной активности как формы реализации потребности в социальном участии является частью более общей проблемы возвышения человеческих потребностей и акмеологического роста личности в целом. В работах А.В.Брушлинского, К.А.Абульхановой, Б.Эльконина, Г.М.Андреевой, А.В.Петровского, Д.И.Фельдштейна [3] и других социальная активность определяется как уровень активности, степень проявления возможностей и способностей человека как члена социума, устойчивое активное отношение личности к отдельным общностям или обществу в целом и отражает превращение личности в субъект социального действия и общественных отношений. В философской, социологической, психологической литературе социальная активность личности определяется по-разному: как своеобразная мера деятельности в обществе; мера направленности деятельности; сама деятельность; совокупная способность субъекта к многообразию деятельных отношений с объективной действительностью [4]. С.А. Потаповой, социальная активность понимается как «социально-психологическая, ценностная, профессиональная установка субъекта, реализуемая в его деятельности» [5, 34]. В свою очередь, Д. Джерри определяет социальную активность молодежи «как меру социальной преобразующей деятельности молодежи, основанную на осознании внутренней необходимости действий, цели которых определяются общественными потребностями» [6, 67]. Заметим, что потребности являются одной из составляющих структуры мотивов социальной активности. Это связано, прежде всего, с тем, что потребность объясняет, почему человек хочет проявить активность, в том числе и в различных сообществах.

Основными компонентами социальной активности большинство исследователей считает самостоятельность, ответственность и инициативность личности в достижении общественно значимых целей. Представляется важным включение в этот перечень такого качества личности как предприимчивость, понимаемую как способность личности предпринимать конкретные действия по реализации инициатив. Именно эти качества личности, наряду с чувством собственного достоинства, чувством хозяина, чувством сопричастности, единства нации и патриотизма, обеспечивают ее социальную активность.

Анализ научной литературы позволил нам утвердиться в мысли о том, что социальную активность необходимо рассматривать как интегрированное личностное качество, которое включает в себя два аспекта: социальный аспект – накопление социальных знаний, социальных умений, опыта социально значимой деятельности; личностный аспект – отраженный в потребностях, интересе, направленности (мотивах), эмоционально-ценностных переживаниях, рефлексии, в ответственном, позитивном отношении к социальной действительности. Личность реализует свою социальность через активность, направленную в различные сферы общественно значимой деятельности, в процессе которой происходит ее становление.

Таким образом, никакой молодежной специфики социальной активности молодежи не обнаруживается, т.е. если можно говорить о специфике формы выражения, которая проявляется в музыкальных вкусах, манере одеваться и т.п., то содержание взглядов, ценности не позволяют говорить о специфическом молодежном активизме.

Молодежный активизм – это, прежде всего, возможность испытать те или иные поведенческие, ситуационные, общественные практики в более яркой, игровой, «быстрой», радикальной форме. Развивая эту точку зрения, можно сказать, что молодежный активизм есть своего рода включенное обучение социальным навыкам, где важно не то, что ты делаешь, а то, как ты это делаешь и какую ответственность ты несешь за свои действия.

Страна, в которой не заботятся о детях и молодежи не имеет будущего. И если в ближайшее время не произойдет существенных изменений, мы обречены на вымирание.

Поскольку общество представляет собой наличие различных сфер (политика, культура, медиа и др.), в социальной активности можно выделить следующие формы:

1. Социально-политическая активность. К объективным показателям социально-политической активности относятся следующие: участие в общественных и политических объединениях (политические

партии, молодежные движения, студенческие сообщества и др.); участие в выборах; выполнение общественно полезной деятельности; проявление инициативности в общественной деятельности; временные затраты на социально-политическую деятельность и т.д.

- гражданская активность – действия (форма активности), целью которых является решение общественных проблем, изменение власти, проявление гражданских качеств;

- культурная активность – форма, обеспечивающая создание, освоение, сохранение, распространение и дальнейшее развитие духовных и материальных ценностей;

- творческая активность – форма, порождающая нечто качественно новое и отличающаяся неповторимостью, оригинальностью и значимостью;

трудовая активность – форма, проявляющаяся в реализации интеллектуального и физического потенциала рабочей силы в процессе трудовой деятельности. Говоря о трудовой активности, следует принимать во внимание степень важности для индивида процесса и результатов труда. Деятельность, направленная исключительно на получение прибыли не будет свидетельствовать о заинтересованности человека процессом труда, может быть обусловлена внешними обстоятельствами и не иметь внутренней мотивации.

- коммуникационная активность – форма, направленная на поиск связей и контактов, необходимых для реализации деятельности;

- деловая активность – интенсивная деятельность в сфере профессии и должности, термин «деловая активность» чаще всего используется применительно к сферам управления, хозяйственной и экономической деятельности [7, 39-40].

- Познавательная активность направлена на приобретение определенного набора знаний, умений и навыков, необходимого для достижения личностью поставленных целей и реализуется как в учебном процессе, так и в самостоятельной деятельности индивида, направленной на получение знаний, умений и навыков. Источником познавательной активности является потребность в познании, самореализации, признании в обществе, материальном благополучии и др.

Одним из видов активности молодежи является волонтерство. В последние годы в связи с развитием добровольчества увеличилось исследование феномена, анализирующих мотивацию участия молодежи в добровольческом движении, принципы и формы организации молодежи. Добровольчество (волонтерство) – это участие людей независимо от возраста, расы, пола и вероисповеданий в мероприятиях, направленных на решение социальных, культурных, экономических, экологических проблем в обществе, не связанных с извлечением прибыли [8]. На сегодняшний день в Республике Узбекистан волонтерство в молодежной среде распространено в меньшей степени, чем в развитых странах.

Хотелось бы отметить некоторые образцы проявления волонтерства в Узбекистане. Реализуемый совместно ПРООН, ДООН и национальными партнерами проект «Социальные инновации и волонтерство в Узбекистане» нацелен на расширение возможностей и поддержку молодежи Узбекистана, участвующей в процессе развития страны. Сочетая мероприятия по руководству, организации тренингов и предоставлению малых грантов группам активных людей, продвигается волонтерство и социальные инновации, направленные на обеспечение инклюзивного, всеобщего развития. Проект внедряет концепцию социальных инноваций в качестве инструмента для поддержки добровольческих инициатив и продвижения идей социального предпринимательства. Социальные инновации все чаще рассматриваются в качестве основного «творческого» ингредиента в проектах местного развития и уже успешно применяются в ряде стран СНГ.

В рамках деятельности РОДФ «Sen yolgiz emassan» осуществляется волонтерское движение в самых разных направлениях. Волонтеры являются опорой для Фонда, без которой невозможно осуществлять столь обширную поддержку домов Мехрибонлик, детей-сирот и детей, попавших в сложную жизненную ситуацию. Выполняя волонтерскую деятельность, человек чувствует свою ответственность и необходимость перед другими людьми, которым требуется помощь. Волонтеры получают удовольствие от общения – сколько всего можно узнать от детей, ведь они смотрят на мир совершенно по-другому, нежели взрослые.

Еще одним примером волонтерства является акция «Подари улыбку детям», в которой бригада врачей – педиатров, офтальмологов, пластических хирургов, анестезиологов, травматологов, эхо-кардиологов и кардиохирургов, в течение четырех дней обследовала и диагностировала свыше 300 детей из малообеспеченных семей. 30 детям, которым требовались оперативные вмешательства, были проведены операции в хирургическом отделении Медицинского объединения Хонкинского района Хорезмской области.

Вместе с тем, в рамках данной Акции среди специалистов состоялся обмен опытом с местными коллегами, были проведены тренинги и презентации о высокотехнологичных операциях для молодых врачей и всего медицинского персонала.

На основе многолетнего приобретенного опыта в организации различных мероприятий в 2014 году успешно стартовал проект «Школа Волонтеров» Международного Вестминстерского университета в Ташкенте (МВУТ). Главной целью «Школы Волонтеров» выражается в создании ресурса, обеспечивающего возможность интеллектуального и профессионального развития студентов, способных самостоятельно генерировать и осуществлять социально-значимые образовательные и культурно-просветительские проекты как внутри университета, так и за его пределами. Волонтеры принимают активное участие в различных мероприятиях вуза, международных организаций и государственных учреждений. Так команда волонтеров проявила себя на мероприятиях Британского Совета и ООН в Узбекистане, такие как «День Европейских языков» в МВУТ, «United Nations Day», образовательная кампания «Learn English Family» в библиотеке им. Алишера Навои; в качестве волонтеров-переводчиков, они были задействованы в проведении Чемпионата мира по вольной, греко-римской борьбе, 99-сессии Исполнительного Совета UNWTO (Всемирной Туристической организации), организации семинаров в рамках Международной конференции по экологической проблеме Аральского моря и др.

Еще одним примером волонтерства в Республике Узбекистан является интернет-волонтерство, через социальные сети, где ведется помощь больным детям, пожилым, женщинам, детям, оставшимся без попечения родителей, малообеспечен-

ным семьям, людям, попавшим в трудную жизненную ситуацию и другим. Можно привести несколько примеров, такого рода групп.

- «Подари улыбку детям» – помощь детям-сиротам и детям, оставшимся без попечения родителей.

- «Делай добро Узбекистан» – группа создана для оказания помощи людям, больным раком крови.

- «Волонтеры Уз» – это люди, которые свое свободное время тратят на благо общества. Они посвящают свой талант, время, энергию благому делу, не ожидая вознаграждения и бескорыстно.

- «Помощь детям Ташкент» – оказание благотворительной помощи детям, оказавшимся в сложной жизненной ситуации, детям-сиротам, детям из малообеспеченных семей, детям выпускникам домов Мехрибонлик и т.д.

- «Твори добро – Узбекистан» – группа создана помощи нуждающимся семьям и семьям, оказавшимся в трудной жизненной ситуации, Домам Мехрибонлик и Домам ветеранов войны и труда.

В основном участниками такого рода групп являются молодежь от 16-30 лет. Поэтому организациям, которые нуждаются в волонтерах, необходимо уделить внимание мотивации молодежи.

Основными характеристиками активной жизненной позиции молодежи являются:

- Помогая другим, волонтеры обретают уверенность в своих способностях.

- Приобретаются новые навыки и социальные связи.

- Находят себя, принимают те ценности и привычки, которые позволяют вести здоровую и насыщенную жизнь [9].

С помощью предложенных характеристик уровня отдельных видов социальной активности возможно определение уровня социальной активности в целом. При этом стоит учитывать вес того или иного вида активности применительно к изучаемой группе.

Молодёжь, социально-демографическая группа, выделяемая на основе совокупности возрастных характеристик, особенностей социального положения и обусловленных тем и другим социально-психологических свойств. Молодость как определённая фаза, этап жизненного цикла биологически универсальна, но её конкретные возрастные рамки, связанный с ней социальный статус и социально-психологические особенности имеют социально-историческую природу и зависят от общественного строя, культуры и свойственных данному обществу закономерностей социализации. Социологическое исследование молодежи предполагает единство анализа социально-классового деления общества и системно-структурного подхода, прослеживающего особенности положения и социальных функций молодежи в ряду других возрастных групп данного общества, на основе определенного способа производства и более широкого исторического анализа.

Список используемой литературы

1. Указ Президент Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёева «О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан». Законодательное собрание Республики Узбекистан, 2017г., № 6, ст. 70, № 20, ст. 354. Lex.uz.
2. Указ Президент Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёева «О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан». Законодательное собрание Республики Узбекистан, 2017г., № 6, ст. 70, № 20, ст. 354. Lex.uz.
3. Брушлинский А.В. О природных предпосылках психологического развития человека. – М.: Знание, 1977.; Абульханова-Славская К.А. О субъекте психической деятельности. Методологические проблемы психологии – М.: Наука, 1973.; Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды / Под ред. В.В. Давыдова, В.П. Зинченко. – М.: Педагогика, 1989.; Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: 1980.; Петровский А.В. Вопросы истории и теории психологии: Избр. труды. – М.: Педагогика, 1984.; Фельдштейн Д.И. Психология развития личности в онтогенезе. – М.: Педагогика, 1998.
4. Арефьева, Г.С. Социальная активность / Г.С. Арефьева. – М.: Высшая школа, 1974. – 142 с.;
- Семенов, В.Е. Ценностные ориентации современной молодежи / В.Е. Семенов// Социологические исследования. – 2007. – № 4. – С. 37-43; Кротов, Д. В. Социальный капитал российской молодежи. – Ростов-на-Дону: ЮФУ. 2009.
5. Потапова С.А. Социальная активность студенческой молодежи современного молодого города (на материалах г. Нижнекамска). – СПб., 2005.
6. Джери Д., Джери Д. Большой толковый социологический словарь: основные термины и понятия по социологии. В 2 тт: Т. 2: П-Я (пер. с англ. Марчук Н.Н.). – М., 2001.
7. Королькова С. Ю. Социальная активность молодежи // Молодой ученый. – 2015. – №12.
8. Ачещенок СВ. Социальное добровольчество в России: состояние и перспективы развития // Ценностный мир современной молодежи. – М.: Социум, 1994.; Слабжанин М. Мозаика российского добровольчества. Факты, ресурсы и мнения. – М.: Московское отделение Совета по международным исследованиям и обменам IREX, 2003.
9. Информационный вестник – дайджест: «От сердца к сердцу», Выпуск №4, 2007.

Редька Катерина Юріївна

ІНФОКОМУНІКАЦІЇ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНОГО ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

INFOCOMMUNICATIONS AS A FACTOR OF SOCIAL AND SCIENTIFIC-TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT OF UKRAINE

У статті розглядається проблема впливу інфокомунікацій на становлення інформаційного суспільства. Здійснюється характеристика сучасних інформаційних мереж в Україні, на основі якої пропонуються юридично-правові механізми їх становлення та розвитку.

Ключові слова: інфокомунікації, інформаційне суспільство, інтернет-мережа, документна комунікація, інтернет-користувачі, консьюмеризація, таргетинг, локальні мережі, глобальні мережі, соціальні мережі.

Актуальність дослідження. Формування інформаційного суспільства є історичною відповіддю на ситуацію комунікаційного надлишку. Суспільство, ключову комунікативну роль в якому починають відігравати мережі, вільно формує об'єднання людей і групи за інтересами. На відміну від традиційних соціальних структур, мережі здатні сприймати і самостійно створювати нові комунікативні конфігурації, недоступні для традиційних інститутів. Серед таких інформації важливу роль відіграють інститути документної комунікації. Документи, що складають цю систему, вміщують найрізноманітнішу інформацію про суспільні процеси, тому інформація, що міститься в них, визначає соціальну природу, сутність будь-якого документа. Актуальність дослідження визначається тим, що інформаційно-комунікативний простір характеризується як локальними каналами комунікації, так і глобальним комунікативним простором, основний елемент якого комунікація претендує на роль ключового фактора, оскільки не тільки утворює соціальну систему в цілому, але й незалежного елемента. Ці фактори впливають на розвиток інформаційного суспільства в Україні.

Стан наукового дослідження. Роль інфокомунікації в розвитку інформаційного суспільства досліджували Беляков К., Коломієць С., Михайловська О., Дергачев В., Туре Х., Кастельс М. та інші. Натомість на національному рівні вказана проблема залишається малодослідженою.

Мета статті – з'ясувати вплив інфокомунікації на розвиток інформаційного (мережевого) суспільства України. **Завдання:** розкрити суть понять «інфокомунікації», «інформаційного (мережевого суспільства)»; охарактеризувати вплив мереж на розвиток інформаційного суспільства України.

Виклад основного матеріалу. Сучасні комунікаційні технології, за твердженням Белякова К. І., дають можливість об'єднати соціальні спільноти (Інтернет-ком'юніті) з практично будь-якими заданими характеристиками – освітніми, професійними, віковими. Вони формуються на тлі акселерації соціального часу та посилення динаміки комунікаційних форм у процесі суспільного відтворення. При цьому, стійкі суспільні відносини піддаються постійним змінам, а суспільство стає схожим на рефлексивну та комунікаційну спільноту [3, с.71]. Схожої думки дотримується М. Кастельс. Свої роздуми про мережеве суспільство Кастельс вкладає в більш широкий контекст технологічної революції і теорії інформаційного суспільства [14, с.18]. Кастельс констатує факт трансформації соціальності в сучасному суспільстві. Він використовує визначення спільноти Б. Велмана, яка характеризує поняття мережі як співтовариства, тобто мережі міжособистісних зв'язків, що забезпечують соціальну взаємодію, підтримку, інформацію, почуття приналежності до групи і соціальну ідентичність.

В системі мережевого суспільства формуються різні рівні інфокомунікації. Дослідник Асеев Г.Г.,

характеризує інфокомунікації як інформаційно-телекомунікаційну інфраструктуру суспільства, що розвивається відповідно до техніко-економічних та освітньо-наукових законів розвитку інформаційного суспільства [2, с.206]. Інформаційно-телекомунікаційна інфраструктура суспільства поділяється на: інформаційний термінал абонента, мережу доступу (місцева мережа абонентського доступу), транспортну мережу зв'язку. Всі вони існують на локальному та глобальному рівнях. Зокрема, локальні і глобальні комп'ютерні мережі пов'язують кілька станцій. Протяжність регіональних мереж становить від 10 до 100 км. Регіональною мережею може бути як місто, так і цілий район. Глобальні мережі – забезпечують з'єднання понад 1000 км. Вони об'єднують області і навіть країни (відповідно, це мережа Інтернет). Глобальні інформаційні та інтернет-мережі (WAN) є хорошим способом об'єднання комп'ютерів по всьому світу. З'єднання безлічі локальних і регіональних мереж між окремими країнами, дало змогу, за допомогою використання колосальної кількості каналів передачі даних, створити Інтернет. Окрім найпоширенішої мережі існують й інші, серед яких можна виділити FidoNet, Eunet, Gnet. Існують мережі і корпоративні, вони створюються окремими компаніями між співробітниками офісів різних країн, аби забезпечити власну інформацію, яка зберігається на з'єднаних мережею комп'ютерах. Водночас, інфокомунікації – це мережева структура держави, що об'єднує [8, с.15]: інтернет-комунікації, телекомунікаційні, мобільні, комп'ютерні і інші комунікаційні мережі, які можуть використовуватися для доставки споживачам необхідних інформаційних продуктів. Рівень розвитку інфокомунікацій в державі характеризує міру мережевої готовності країни до входження в ті, що формуються в глобальне інформаційне суспільство.

У Інтернеті інформаційні і комунікаційні технології виступають як єдине ціле, що дозволяє споживачеві отримувати готовий інформаційний продукт, в якому сполучені і дані, аудіо та мультимедіа. Глобальні сервіси інтернет-компаній, працюючих в Мережі (Google, Apple, Skype, і багато інших), надають голосовий і відео зв'язки, мультимедіа, обмін даними і інші інформаційні продукти в режимі реального часу без обмежень по простору і часу.

Варто наголосити, що у сучасних глобалізаційних умовах, постійними суспільними мережевими продуктами є Інтернет і мобільний зв'язок (SMS, блоги, відеоблоги, вікі-сторінки і соцмережі (Фейсбук, Твіттер, ВКонтакте з елементами («Like»), файлообмінники і пірінгові мережі («Peer-to-peer») тощо. Вони сприяють циркуляції, змішування і перерформатування цифрової інформації. Наприклад, «YouTube», веб-сайт, дає змогу будь-якій людині або групі людей поділитися відеофайлами тощо.

Горизонтальні мережі комунікації, створені навколо індивідуальних ініціатив – мультимодальні, вони вміщують в себе безліч видів документів, від масштабних освітніх проектів (наприклад, Вікіпедія), до фільмів, соціальних, політичних мереж у вигляді відео-, та аудіофору.

Електронні соціальні мережі (наприклад, міжнародні MySpace, Facebook) стали обов'язковим елементом життя сотень мільйонів людей, віком до 30 років. Мережеві спільноти поширюються не

тільки як віртуальна реальність, а й як явище, інтегроване в повсякденне реальне життя, замінюючи тим самим інші сфери життєдіяльності людей.

Чи не найважливішим прикладом глобальної інфокомунікації можна вважати соціальні мережі. Наприклад, у 2009 році, в Європейському Союзі було прийнято низку документів, які дозволили рєєстрацію імен на двадцяти трьох національних мовах, в рамках єдиного європейського домену «.eu» [6]. Це свідчить про складності, які відчуває на собі суспільство в процесі європейської інтеграції.

Водночас, засновані на технології web 2.0, соціальні мережі пропонують сьогодні користувачам ряд різних сервісів, серед яких обмін текстовими повідомленнями, фото-, відео- і музичні альбоми, чати, блоги, створення онлайн-опитувань, голосувань тощо. Учасник соціальної мережі може приймати участь в різних спільнотах за інтересами, місцем проживання, роботи або навчання, а також самостійно створювати подібні спільноти. Функціонал соціальних мереж, зазвичай, інтуїтивно зрозумілий і легкий для використання. Можливість спілкування людей, які не бачили одне одного довгий час, стала імпульсом для багаторазового збільшення кількості аудиторії соціальних мереж.

Зокрема, активна мережева комунікація відбувається в найбільших соціальних мережах «Фейсбук» та «Інстанграм». Маючи в своєму арсеналі новітні технології таргетингу, доходи від контекстної реклами в соціальних мережах в найближчому майбутньому можуть перевищити доходи медійної реклами. Наприклад, вже багато соціальних проєктів починають застосовувати для оптимального відображення контекстних оголошень так званий поведінковий таргетинг, який, на сьогоднішній день, є найбільш перспективним напрямком в онлайн-рекламі. Його суть полягає у впровадженні механізму збору інформації про дії користувача в Інтернеті, за допомогою cookie-файлів. Інформація збирається в так званих профілях і містить дані про переглянуті сайти, пошукові запити, покупки в інтернет-магазинах тощо. Отримавши такий профіль, рекламна служба може чітко уявити собі портрет об'єкта, дізнатися про його звички і уподобання, щоб потім направляти рекламну інформацію необхідному певному колу користувачів.

Серед зарубіжних інтернет-проєктів є і порівняно молоді – такі як Twitter.com – соціальна мережа, заснована на сервісі мікроблогів. Сервіс існує з 2006 року, і спочатку не користувався особливою популярністю. Проте останнім часом кількість користувачів «Twitter.com» зростає. За даними дослідження компанії «Nielsen Online», всього за 2015 рік його аудиторія виросла на 1500%, і на сьогоднішній день становить 37 млн. облікових записів. На відміну від інших, проєкт не приносить прибутку своїм власникам [6]. Власники мікроблогової мережі не забувають і про користувачів. Так, на розділі сайту, що розповідає про проєкт, вони анонсують розробки, за допомогою яких зможуть заробляти гроші всі, хто зареєстрований на «Twitter.com».

Серед глобальних соціальних мереж безперечним лідером є «Facebook», аудиторія якого в травні 2009 року склала 316 млн. осіб. Користувачі соціального проєкту наявні по всьому світу. Друге місце займає соціальна мережа «MySpace» – за підсумками 2008 року даної веб-майданчиком користувалося понад 125 млн. осіб [5, с.73].

У 2012 році «MySpace» тільки на рекламі заробила 720 млн. доларів, а рекламний прибуток

«Facebook» склав 250 млн. доларів. За прогнозами аналітиків компанії «eMarketer», до 2019 року загальний дохід соціальних мереж усього світу складе більше 6,5 млрд. доларів [6].

Якщо розглядати глобальні перспективи розвитку соціальних мереж, то багато експертів сходяться на думці, що майбутнє подібних проєктів буде пов'язано з розвитком відеоконтенту, на який будуть орієнтуватися рекламодавці, і нових форм платних послуг. Активно в соціальних мережах будуть розвиватися медіаспівтовариства, які просуватимуть різні комерційні бренди. Крім цього, в найближчому майбутньому соціальні мережі й самі будуть платити користувачам за їх контент. Також активно будуть розвиватися системи, які за плату дадуть можливість користуватися людині усіма його акаунтами через один сервіс. Безумовно, в соціальних мережах будуть розвиватися рекламні технології, засновані на різноманітних типах таргетингу, в тому числі і поведінкового. Це одна із умов мережевого глобального процесу, заснованого на консьюмеризації.

Розвиток інформаційного суспільства в Україні. В Україні віртуальні мережеві співтовариства можна типологізувати за різними критеріями. Вони формуються в різних середовищах спілкування. За ступенем інтерактивності комунікацій, виокремлюють більш інтерактивні середовища спілкування (наприклад, чати) й менш інтерактивні (наприклад, e-mail). Для перших спілкування відбувається в реальному часі, для інших – часовий проміжок між двома повідомленнями може бути значно довшим. За кількістю учасників, залучених у комунікативний процес, виокремлюють діалогову комунікацію (електронна пошта, скап, вайбер), полілогову комунікацію (конференції, чати) й однаправлену комунікацію (оголошення, реклама, відгуки тощо).

Розглянемо базову статистику становлення інтернет-мереж в Україні (за 2008-2017 роки). Зокрема, обсяг українських інтернет-спільнот є дуже спірним. За даними досліджень, наприкінці 2008 року в Україні налічувалося 6,7 млн. інтернет-користувачів [10, с.321]. А за технічними вимірюваннями щомісячна українська інтернет-аудиторія сягає 11,8 млн. унікальних користувачів [10, с.323]. Інфокомунікаційні особливості української інтернет-спільноти, як і всього суспільства, зумовлені низьким рівнем комп'ютеризації й інформатизації. Невисокі темпи розвитку та впровадження інформаційних технологій у різні сфери суспільного життя, диспропорції в економічному житті спільнот, поляризація за лінією «велике місто–містосело», призводять до незначного обсягу регулярної інтернет-спільноти, а також відтворення в її структурі чітких вертикальних диференціацій за віком, статтю, матеріальним становищем, рівнем освіти, що може свідчити про її незрілість. Згідно з даними дослідної компанії «Gemius» у 2016 році, в Україні було зафіксовано 20,2 млн. інтернет-користувачів, з яких 12,3 млн. щомісячно відвідують сайти категорії («OLX.ua», «Rozetka.com.ua», «Prom.ua», «Aliexpress.com», «Ria.com») [12, с.38]. Онлайн-споживачі в Україні – це переважно молоді люди, користувачі у віці від 14 до 34 років, переважно мешканці міст (80 %). Майже половина з них мають вищу освіту. Більше 90 % аналізованої аудиторії користуються Інтернетом кожен або майже кожен день.

Основну частину інтернет-практик української аудиторії становить пошук інформації, пов'язаний переважно з освітніми цілями, підвищенням кваліфікації, ознайомленням із поточною інформацією та новинами, комунікація (електронна пошта, соціальні мережі, («Фейсбук», «Твіттер», «Скайп»), пошукові системи, форуми тощо), розваги (ігри, музика, фільми).

Загалом виокремлюємо основні різновиди соціальних мереж, які застосовуються молодіжному середовищі: у вищій школі («Facebook», «Edutopia», «Twitter», «Classroom 2.0»); у середній школі («Острів знань», «Партнерство в навчанні», «Щоденник.ua», «ВікіОсвіта»); у науковій роботі («Facebook», «Ukrainian Scientists Worldwide»). Остання категорія виключає другу сторону будь-якого навчально-виховного процесу, вона не потребує цілеспрямованого організаційного, мотивуючого чи оцінного впливу, процес відбувається самоорганізовано і певною мірою має спонтанний характер. Такі мережі в свою чергу поділяються на мережі загальної тематики («MySpace», «Facebook»), спеціалізовані («Last.Fm», «Geni», «MyChurch», «Autokadabra», «Livemocha», «Society», «Digg»); а також ділові («Plaxo LinkedIn»). На думку Асеева Г.Г., окремі інтернет-мережі не несуть специфічно освітнього навантаження, але є дуже популярними для обміну інформацією, дозволяють спілкування у різних групах і спільнотах, позитивно сприймаються школярами та студентами і за умови їх використання для освітніх потреб роблять інформацію більш привабливою для студентів [1, с.279].

Україна, за твердженням Воронкової В.Г., знаходиться на початковому стані формування інформаційного суспільства і цей вид бізнесу розвинений ще недостатньо, необхідно розвивати особистісну філософію інформаційної культури та великої персональної відповідальності бізнесових структур перед суспільством в контексті нової проблеми – Інтернет-галактики, яка є новим комунікаційним середовищем [4, с.43]. Нові форми бізнесу давно вже вимагають нових гнучких процедур інституціонального регулювання, а нові форми корпоративного бізнесу потребують значно більшої персональної, індивідуальної, соціальної відповідальності як окремого індивіда, так і нашого уряду, відповідальності, від якої залежить майбутнє України. На думку дослідниці, частка населенням з доступом до Інтернету в так званих «нових лідерах» (emerging economies), до яких належить і Україна, у 2010 р. досягла 30% (порівняно з 15% у 2005р.) та 6% у 2000 р. Прогнози розвитку країн світу вказують на те, що через 10-15 років різниця в економічному розвитку між країнами, що визнали пріоритетом розвитку інформаційне суспільство та Інтернет-економіку, та тими, які цього не зробили, буде значно більшою, ніж сьогодні. Сьогодні закладаються основи формування єдиного світового інформаційного простору, що об'єднує все людство в інформаційну спільноту людей. Це означає, що в недалекому майбутньому, всі суспільства приречені в тій чи іншій мірі вдаватися до послуг інформаційного суспільства [4, с.48].

Важливо, що після Революції Гідності, Україна стала учасником енергетичної революції, яка вже розпочалася у розвинених країнах світу. І хоча технологічний аспект цієї революції в Україні ще не відчувається, економічні її результати вже помі-

тні. Важливим завданням науковців, блогерів, активістів, громадських діячів, політиків і політологів є акцентування уваги у соціальних мережах, ЗМІ, суспільній комунікації на неминучості позитивних змін у глобальній енергетичній економіці, а також в енергетиці та економіці України.

Як стверджує Ліпкан В. А., за допомогою активного інформування, суттєво знизиться вже незначна на сьогодні кількість громадян, які ще вважають, що необхідно продати свою свободу сусідній державі в обмін на трохи дешевші, ніж для інших споживачів, нафту та газ. У суспільстві завершується період надмірної монополії держави й великих корпорацій і починається епоха домінування мережевого суспільства [11, с.95]. Тому важливим є створення безпечного простору для функціонування таких мереж. Наприклад, у грудні 2016 року, проти українських компаній – постачальників електроенергії було скоєно низку кібератак, які були спрямовані на виведення підприємств з ладу [16].

Проблема невдалої української інформаційної політики полягає в тому, що органи державної влади самовідсторонилися від активної політики як на національному, так і на міжнародному інформаційному полі, нехтуючи навіть участю у тих поважних міжнародних структурах, де їх участь передбачена відповідними угодами, зокрема – ООН, ЮНЕСКО та ЄС. Зокрема, у «Стратегії України-2020» та у Договорі про Асоціацію з Європейським Союзом (ЄС) визначається необхідність розвивати такі системо-утворювальні елементи інформаційного суспільства, як електронний уряд, розвиток інфраструктури, електронні адміністративні послуги, підвищення рівня комп'ютерної грамотності населення. Проте постійні кібератаки та відсутність якісної освітньо-інформаційної політики ускладнюють процес інтернет-модернізації. Використання інфокомунікаційних технологій в Україні є необхідною умовою для створення конкурентоздатного продукту або сервісу. Впровадження цифрових технологій (серед яких нові технології, такі як хмарні обчислення, великі дані, або Інтернет речей) підвищує ефективність, знижує витрати і забезпечує більш активну співпрацю з клієнтами, співробітниками та бізнес-партнерами, що є дуже важливим для економічного розвитку держави.

Висновки. Стверджуємо, що інформаційна незрілість інтернет-спільноти зумовлена нерозвиненістю контенту українського сегмента Інтернету, пов'язаного з більш «просунутими» цифровими технологіями (електронним урядуванням, онлайн-бізнесом, фінансовими операціями, дистанційною освітою тощо). З огляду на недостатність культурного та технічного капіталу певних груп користувачів, їхня увага переважно зосереджується на розважальних і комунікативних можливостях мережі, а не на інструментальних. Часто виникає ситуація, коли одні групи населення систематично залучені до використання передових цифрових технологій і мають з цього вигоди/привілеї у вигляді різнобічної та менш заангажованої інформації, економії часу й зусиль на пошук і отримання товарів та послуг, підвищення кваліфікації, зрештою, індивідуалізації життєвого стилю, а інші – відсторонені від цих можливостей фізично або інтелектуально. Водночас,

формування інформаційного суспільства – це тривала діяльність відповідних суб'єктів, як в аспекті проведення організаційних заходів, так і в питанні формування інформаційно-правового законодавства в зазначеній сфері.

Список використаної літератури

1. Асеев Г. Г. Электронный документооборот : учебник / Г. Г. Асеев. — К. : Кондор, 2007. — 500с.
2. Асеев Г. Г. Электронное правительство в Украине: проблемы / Г. Г. Асеев // Культурология та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матеріали міжнар. наук. конф. (22–23 листоп. 2012 р.) / М-во культури і туризму України, Харків. держ. акад. культури, Акад. мистецтв України, Ін-т культурології, Упр. культури і туризму Харків. обл. держадмін. — Харків, 2012. — С. 205–207.
3. Беляков К. І. Інформаційне право: аналіз термінологічно-понятійного апарату / К. І. Беляков // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. — 2007. — Вип. 3. — С. 71-83
4. Воронкова В. Г. Інтернет як глобальна тенденція розвитку мережевого суспільства та інформаціоналізму / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. - 2016. - Вип. 64. - С. 43-54.
5. Войскунский А.Е. Метафоры Интернета // "Вопросы философии", N 11, 2001. — С. 72-79.
6. Доходы социальных сетей//DailyComm [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.dailycomm.ru/m/4100/>
7. Доктрина інформаційної безпеки України від 28 квітня 2014 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://comin.kmu>.
8. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості. — К., НІСД, 2010. — 29 с.
9. Коломієць Г.С. Інформаційна продукція: ринок, маркетинг, підготовка кадрів. — К.: Либідь, 1991. — 176 с.
10. Корпан О.С. Аналіз основних результатів розвитку підприємств галузі зв'язку України / Вісник Хмельницького національного університету.— 2010.— №6, Т. 4. — С. 320–323.
11. Ліпкан В. А. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції / В. А. Ліпкан, Ю. Є. Максименко, В. М. Желіховський. — К.: КНТ, 2006. — 185 с.
12. Михайловська О.В. Місце України у світовому процесі розбудови інформаційного суспільства // Актуальні проблеми економіки.— 2009.— №12. — С. 36–44.
13. Туре Х. Инфокоммуникационные технологии: отвечая на глобальные вызовы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.elsv.ru/files/actual/115.pdf>.
14. Castells M. Materials for an exploratory theory of network society. // The British Journal of Sociology, 2000, N 51. - P. 18-47.
15. Watcher. Статистика Уанету [Електронний ресурс]. URL: <http://watcher.com.ua/uanetstatistics>
16. Reuters дізналося подробиці кібератаки на українські об'єкти енергетики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nv.ua/ukr/ukraine/events/reuters-diznalasja-podrobitsi-kiberataki-naukrajinski-ob-jekti-energetiki-89667.html>.

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Verlos N.V.

*Candidate of Juridical Sciences, docent
Department of Constitutional and Labor Law
Zaporizhzhya National University*

RECEPTION OF THE E-DEMOCRACY INSTITUTE IN UKRAINE IN THE MODERN CONDITIONS OF CONSTITUTIONAL REFORMATION

Abstract: Actual problems of reception of the European standards of electronic democracy in the context of active process of constitutional and legal reformation in this direction are investigated in the article.

In the course of research it was determined that theoretical-methodological and conceptual principles of transformation processes that overcame Ukraine lately force to look at the construction of the modern state system through the prism of necessity of further development and qualitatively renewed understanding foremost institutes of direct democracy by the reception of the European standards of e-democracy.

Key words: e-democracy, e-parliament, e-legislation, e-mediation, e-elections, e-referendum, e-initiative, e-petition.

Formulation of the problem. Prompt rates of scientific and technical progress in all spheres of activity of society cannot but influence on practice of the state building both in Ukraine, and in the world. Increase and wide use of information and communicative technologies by all segments of the population is a global tendency of world development today.

Recently in the world technological prerequisites for modernization of institute of popular sovereignty are created by introduction of qualitatively updated democratic procedures.

Of course, the constitutional right cannot but react the mentioned processes appropriately, "constitutionality" as a legal phenomenon exists in the integral unity with the legal nature of modern democracy. Really, the democracy, in its modern understanding, demands constitutional and legal reforming with simultaneous introduction of more elastic forms of identification of citizens. But for this purpose it is necessary to create the corresponding standard basis of active socio-political interaction between citizens and institutes of the public power.

The proclaimed course of foreign policy towards European integration with orientation towards fundamental democratic values of the European culture forces to increase attention to necessity of formation of the constitutional legislation in this direction. And therefore the reception of e-democracy in the course of constitutional and legal modernization can become the irreplaceable tool in formation of Ukraine as the democratic, independent, social, constitutional state. That's why the chosen theme in modern conditions of formation of the state of Ukraine is rather actual and demands thorough research.

Analysis of recent research and publications.

The general theoretical concepts of e-democracy were considered in the writings of foreign scholars, namely 3. Brzezinski, D. Bell, R. Katz, M. Castells, J. Masuda, F. Mahlupa, M. Porata, T. Stounier, E. Toffler and others. Among the domestic scientists, the problem of e-democracy was explored in the works of Semenchenko, K. Voznyuk, N. Dragomyretska, O. Zagayetska, O. Zagvoyskaya, T. Kaminska, A. Kaminska, V.

Klyutsevsky, K. Linov, I. Lopushinsky, M. Mikhalova, Y. Oliynyk, N. Pavlyutenko, M. Pasichnyk, A. Semenov, K. Sinitsky, A. Shalimov, O. Dubas, P. Klymushin, A. Serenok and others.

The purpose of this article. The purpose of this article is to study the actual problems of the reception of European standards of electronic democracy in the context of the active process of constitutional and legal reform in this direction.

Basic research materials. The terms "electronic democracy", "network democracy", "cyberdemocracy", "virtual democracy", "web democracy", "computer democracy", "digital democracy", etc. begin to take root and to be used actively at the end of the XX century, especially in the countries with the developed information and communicative technologies. Of course, with gradual introduction of information and communicative technologies to all spheres of public activity management processes, document exchange in bodies of the public power arise and become simpler, the dialogue between the power and civil society develops in the online mode. Therefore with development of electronic democracy the public power has an opportunity to react more actively to needs of citizens, and citizens, in turn to take part in management of the public and local affairs.

In 2006 the Council of Europe creates the special Committee on electronic democracy (CAHDE) which plays a role of the intergovernmental working group which members are representatives of 47 countries of the Council of Europe, other international organizations, in particular the CE, OSCE or the UNO, and also committees of the Council of Europe.

In 2009 the Committee of Ministers of the Council of Europe Recommendation was accepted CM / Rec (2009) 1 for member countries of the Council of Europe on electronic democracy in which, besides the rest, the strengthening of democracy, democratic institutes and processes is offered; to consider and to introduce electronic democracy by means of ICT [1].

In the Council of Europe Recommendation the following sectors (directions) of e-democracy signifi-

cantly extended and defined: 1) e-parliament, 2) e-legislation, 3) e-justice, 4) e-mediation (pre-judicial solution of disputes), 5) e-environment (ecology), 6) e-elections, 7) e-referendum, 8) e-initiatives, 9) e-voting, 10) e-consultations, 11) e-petitions, 12) e-election propaganda, 13) e-polls.

The reception of model of electronic democracy modeled in these recommendations and its active implementation in the Ukrainian legislation really is the perspective direction of development of our state, but it should be considered that it is necessary to introduce gradually separate instruments of e-democracy extremely deliberately and moderately not to cause the emergence of such negative legal phenomena as "a legal deculturation", "legal annihilation" and "a legal mutation". Because thoughtless copying of rules of law of foreign countries without features of mentality, traditions, culture (including legal) can lead to the absolutely opposite result.

Reception of the European standards of e-democracy by Ukraine already happens and gradually separate elements are implemented in the national legal system. So, national scientists, in particular Solovyov S.H. and Danilenko V.H. [2, p.10, 11] suggest to divide the process of formation of e-democracy in Ukraine into several stages:

I stage (2000-2001) It is offered to define as preparatory, formation of the most general aspects of use of modern ICT, formation of necessary basis for further actions of the state in general.

II stage (2002-2003) Directly connected with formation of mechanisms of the electronic government in Ukraine which was directed to increase clearness of activity of public and local authorities, to improve knowledge of citizens of activity of these bodies and to activate feedback between the power and society by means of the Internet.

It is conditionally possible to reckon this stage from the Resolution of Cabinet of Ministers of Ukraine "About a publication order in the Internet of information on activity of regulatory authorities" (of January 4, 2002 3-2002p) by which it is approved "A publication order on the Internet of information on activity of the executive authority"

III stage began in 2003 with adoption of the Resolution of Cabinet of Ministers of Ukraine "About actions for creation of electronic information system "electronic government" (of February 24, 2003 No. 208) and lasts till now.

Owing to the mentioned and other actions it is possible to note today that in Ukraine each public authority has the official website on which information on activity is posted, Laws and other regulations are published, and also the bills, most important for the state, are discussed. Interregional online conferences on questions of the state construction are held.

The normative definition of e-democracy is fixed in Strategy of development of information society in Ukraine 2013. According to this strategy, the electronic democracy is understood as a form of the public relations at which citizens and the organizations are in-

involved in creation of the state and public administration, and also in local self-government by wide use of information and communicative technologies [3].

So, we will try to consider separate institutes of e-democracy which are recommended by the Council of Europe and to define problems which arise on the way of their reception by domestic legal system.

As it is noted in recommendations, e-parliament is the use of ICT by meeting of representatives that is parliament, parliamentarians, administrative personnel for execution of the tasks, especially for the purpose of an active involvement of citizens. The electronic parliament treats with general, consultative and discuss meetings at the international, state, regional and local levels. Reception of this form of e-democracy means attraction of large amount of interested parties: members of parliament, administrative personnel, voters, citizens, mass media. E-parliament uses also the other sectors of e-democracy: e-legislation, e-voting, e-petitions, e-consultations. Besides it can offer the best knowledge and advanced implementation of communication with participants, employees, and also contact with the public, than actually transparency of the public power will be provided.

E-legislation is rather faithful to the sector of e-parliament. It is the use of ICT for commenting, discussions, drawing up, a structuring, formatting, sending, correction, voting and publication of laws which were adopted by parliament. The electronic legislation does legislative procedures more transparent, improves its contents, provides access and by that improves knowledge of laws among citizens.

In Ukraine for providing these forms of e-democracy (e-parliament and the e-legislation) there is an official site of the Verkhovna Rada, site of the parliament of Ukraine on which all taking place events, legislative and lawmaking activity, results of voting, activity of deputy corps and another are published. The official site has been designed since 1994, but actively functions since 2008 though the Regulation "About the Website of the Verkhovna Rada of Ukraine on the Global net Internet" was approved in May, 2001. Today the organization of activity of the website occurs on the basis of the Order of the Head of VRU "About web resources of the Verkhovna Rada of Ukraine" of May 19, 2015 [4]. Therefore existence of the official site of parliament is a necessary component of e-democracy because it provides transparency of legislative activity of the Verkhovna Rada of Ukraine, public discussion of bills and in general simplifies the access to legislative base for citizens.

The following form of e-democracy is e-justice. It is the use of ICT in justice realization by all interested persons in the legal sphere for the purpose of increase of efficiency and quality of judicial services. It includes electronic communication and data exchange, and also access to the information of judicial character.

Ukraine rather effectively adopted the institute of e-justice. So, according to the Law of Ukraine "About access to judgments" of 22.12.2005 [5] electronic service is put, that is the Unified state register of judgments which is the automated system of collecting, storage, protection, the account, search and providing

electronic copies of judgments to which openness of activity of the courts of the general jurisdiction, the forecast of judgments and assistance in identical application of the legislation is provided.

Gradually there is a reception of institute of an electronic form of the address and petition which exists, for example, in the government of Great Britain (where the e-petition can be sent directly to the prime minister) or in parliament of Scotland (where the developed and introduced operating system allows to initiate officially addresses of citizens, to collect signatures and to send them to Parliament online), which could adapt this electronic right to the on-line world.

Also owing to the general tendency of development of e-democracy the Law of Ukraine was adopted on July 2, 2015 "About alteration of the Law of Ukraine "About the address of citizens" of the electronic turn and the electronic petition"[6]. According to this Law citizens can address the President of Ukraine, Parliament, Cabinet of Ministers of Ukraine, local government bodies with electronic petitions through the official website of body to which it is addressed, or through the website of civil association which collects signatures in support of the electronic petition. Service of the e-petition already actively functions on websites of the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine.

But at the local level the service of e-petition was introduced by only some cities (Kyiv, Lviv, Kharkiv, Dnipro, Odesa, Irpin, Kryvyj Rih and others), though now the Uniform System of Local Petitions project is gradually realized as one of the directions of Uniform system of citizens' initiatives which is created within the "Electronic Board for the Accountability of the Power and Participation of Society" program which is financed by the Swiss Confederation and is carried out by Fund Eastern Europe, Fund InnovaBridge in partnership with the State agency concerning electronic control [7].

Rather important form of e-democracy are e-elections, e-referendum, e-initiatives which mean the use of ICT in the specified actions at one or several stages of their implementation. And also e-voting which means the use of ICT on elections or referendum, at least, for vote tabulation.

Today systems of direct electronic vote are applied in Belgium, Brazil, India, Venezuela, the USA and other countries. Process of voting takes place for account of the candidate or party, and results are displayed on the touch screen of the electronic system installed on the polling precinct. Using this system there is no need for printing voting bulletins. Data of voting process are placed on the local carrier or are transferred to the central server by the ciphered channels. For example, in Belgium each voice is registered at the same time on the local carrier and the paper check which falls to a ballot box for duplication of data in case of breakage [8].

In the countries of Europe constantly there are attempts to introduce e-elections (Spain, Italy, Portugal, Germany, Estonia, Ireland and others), but attempts to change considerably and finally the installed system of formation of authorities were not crowned with success yet. Though in the long term the mentioned forms of

democracy will promote bigger transparency, efficiency, mobility of carrying out elective campaigns in forming bodies of the public power, besides it will significantly reduce expenditure for financing of elective process.

Reception of e-elections as perspective form of democracy in Ukraine has as many advantages, and a lot of disadvantages. Really in the course of search of optimum electoral system which most precisely would display and considered opinion of citizens in the course of formation of bodies of the public power most of politicians and scientists incline to proportion electoral system with open lists, which is the most democratic, but rather difficult in calculation of results.

In that case applications of information technologies, on one hand, considerably will simplified calculation of results of vote and will reduce a possibility of influence on members of electoral commissions. On the other hand, in case of unauthorized penetration into electoral system it will be easy to forge election results and it will be difficult to protest results in court. Also in Ukraine the introduction of e-elections (as well as e-referendum) is interfered by the fact that not each potential voter has skills of treating with information and communicative technologies that, in turn, or will reduce the number of persons interested to take part in elections, or will promote violation of the principle of confidential voting (or equalities). Therefore for reception of institute of e-elections in Ukraine still it is necessary to improve the legislation, to develop information technologies, to renew credibility to the power and to increase computer literacy of the population.

In recommendations of the Council of Europe it is indicated the need of introduction the other forms of e-democracy which only begin to take root in Ukraine among which it is possible to call e-mediation, e-environment, e-consultation, an e-initiative, e-poll, but they need reconsideration (from the power and from the public) of necessity and importance of introduction in practice of creation of the state.

Conclusions and perspectives of further research. The listed forms of e-democracy are the important tool in the course of adoption of important political decisions both at nation-wide, and at the local level, but introduction of such forms of democracy is interfered first of all by loss of belief of citizens in the public power, social apathy, legal nihilism, insufficient development of ICT, etc. Though if the power had an opportunity to learn the opinion quickly of the public before adoption of important decisions, and the most important, would listen to it, it really would promote development of democracy and effective interaction of the power and citizens.

Thus, proceeding from the abovesaid it is possible to note that the theoretical-methodological and conceptual principles of transformational processes which captured Ukraine recently force to look on creation of modern great power statehood through the prism of necessity of further development and qualitatively updated understanding first of all of institutes of direct democracy by reception of the European standards of e-democracy. First of all for this purpose it is necessary

to carry out gradual formation in Ukraine of qualitatively updated digital society with an active civic stand.

Experience of foreign countries, at appropriate adaptation to domestic conditions, it is possible and it is necessary to use for development of institute of e-democracy in Ukraine. Among necessary perspective offers on the solution of this problem it is possible to specify the following: 1) to unify the legislation with the provided possibility of use by means of e-democracy; 2) to develop the mechanism of rendering e-services to the population; 3) to improve the legislation (including at the highest, constitutional level) in the sphere of information relations, and especially an order of responsibility for the corresponding violations; 4) to settle normatively an order and terms of carrying out online consultations with the public on the most important questions (for example, in the form of an advisory referendum) and step by step to carry out actions for introduction of other forms of e-democracy according to the recommended European standards.

References

1. Рекомендации Комитета министров Совета Европы CM/Rec(2009)1 государствам-участникам Совета Европы по электронной демократии и пояснительная записка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://idemocracy.ru/projects/стандарты/42-ec2009edem.html>
2. Соловйов С. Г. Проблеми розвитку електронної демократії в умовах модернізації державного управління України : наук. розробка / С. Г. Соловйов, В. Г. Даниленко. – К. : НАДУ, 2012. – 68 с.
3. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-p/page>
4. Про веб-ресурси Верховної Ради України: Розпорядження Голови Верховної Ради від 19.05.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/699/15-pr>
5. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22.12.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3262-15>
6. Про внесення змін до Закону України "Про звернення громадян" щодо електронного звернення та електронної петиції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/577-19/paran2#n2>
7. Єдина система громадських ініціатив [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://initiativ.e-dem.in.ua/>
8. Шалимов А. Электронные выборы как способ перехода к демократии / А. Шалимов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://reformi.org.ua/post/64>

Самогин Артем Сергеевич

студент 3 курса

ФГБОУ ВО

"Московский технологический

университет"

г. Москва

Samogin Artyom Sergeevich

3rd year student

Moscow Technological University

(MIREA)

ФАКТИЧЕСКОЕ ИЗЪЯТИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ ДЛЯ ПУБЛИЧНЫХ НУЖД: СУДЕБНЫЕ ВАРИАНТЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЗЕМЛЕВЛАДЕЛЬЦЕВ. ACTUAL SEIZURE OF LAND PLOTS FOR PUBLIC NEEDS: JUDICIAL OPTIONS FOR THE PROTECTION OF LANDOWNERS ' RIGHTS

Аннотация: в настоящей работе рассмотрен вопрос относительно фактического изъятия земельных участков для публичных нужд, а также способы судебной защиты прав землевладельцев.

Annotation: in the present work the question concerning the actual withdrawal of the parcels of land for public needs is considered, and also ways of judicial protection of the rights of landowners.

Ключевые слова: фактическое изъятие, земельные участки, публичные (государственные и муниципальные) нужды, способы защиты.

Keywords: actual withdrawal, land plots, public (state and municipal) needs, ways of protection.

Актуальность темы обусловлена тем, что в настоящий момент право собственности представляет собой один из основополагающих институтов правовой системы Российской Федерации. Таким образом, в судебной практике преобладают способы защиты имущественных прав и права собственности, с помощью которых они восстанавливаются и защищаются. Актуальность проблематики

защиты имущественных и, в частности, вещных прав в последние годы увеличилась вследствие расширения в гражданском обороте частного сектора. Данное обстоятельство привело к четко прослеживаемой в последние несколько лет тенденции к столкновению государственных имущественных интересов с имущественными интересами частных собственников. В качестве одного из результатов

такого столкновения выступает принудительное изъятие собственности, например, изъятие участков земли у граждан для государственных и муниципальных нужд.

Если смотреть на землю с позиции конституционного права, то она не является товаром, но ее можно рассматривать как элемент другого конституционного понятия – особый вид недвижимого имущества. Соответственно, правовые конституционные гарантии права собственности могут и должны распространяться на землю.

За последние годы тенденция изъятия земли для государственных нужд в нашей стране превратилась в глобальный характер в связи с реализацией крупных государственных проектов таких как: Олимпийская стройка в Сочи, расширение границ г. Москва (новая Москва), строительство трасс федерального и регионального уровня.

Специалисты в сфере гражданского права до настоящего времени так и не пришли к единообразному пониманию основных категорий, присущих институту принудительного изъятия участков земли для муниципальных и государственных нужд. В гражданско-правовой науке не решен целый ряд важнейших правовых вопросов, главными из которых являются вопросы, связанные с такими понятиями, как «выкупная цена», «муниципальные и государственные нужды», «имущественное право на земельный участок», «равноценное возмещение» и с некоторыми другими. Так как, с одной стороны, исходя из 1 части 9 статьи Конституции РФ, земля является национальным достоянием, а с другой стороны, земля может находиться в частной собственности, то такие проблемы вызваны, в первую очередь, столкновением частноправовых и публично-правовых интересов.

Формирование законодательства, гарантирующего поддержание баланса прав, которыми обеспечивается защита частных и публичных интересов, требует обязательного выделения и четкого определения в нормах права такого понятия как «публичные интересы» и принципов, защищаемых публичными интересами. Прежде всего, это связано с тем обстоятельством, что институт принудительного изъятия участков земли в данное время основывается на приоритете принципа защиты только муниципальной и государственной собственности. Это напрямую противоречит нормам и принципам конституционного права, исходя из которых, защищаться должны все формы собственности.

Правовое регулирование правовых отношений, которые возникают при принудительном изъятии у граждан земельных участков для муниципальных и государственных нужд, реализуется не только в рамках гражданского законодательства, но и в рамках жилищного, градостроительного и земельного законодательства. По причине отсутствия четкого и разработанного механизма согласования применяемых норм специального и гражданского законодательства возникает масса юридических коллизий, приводящих к нарушениям имущественных прав российских граждан.

В связи с чем, тема, избранная для статьи, обладает повышенной актуальностью и не только теоретическим, но и огромнейшим практическим значением, для развития цивилизованных форм взаимоотношений между государством и населением при изъятии земли для нужд государства.

В установленном порядке изъятия земельных участков у правообладателя для государственных и муниципальных нужд предполагается последовательное выполнение уполномоченным органом таких этапов (действий): принятие уполномоченными органами власти решения об изъятии земли для публичных нужд, перечень которых закреплен в 49 статье ЗК РФ; извещение или уведомление уполномоченным органом власти правообладателя изымаемого участка земли о запланированном изъятии; оценка стоимости изымаемого участка земли или прав на него; заключение соглашения об изъятии (ранее – о выкупе) между собственником и уполномоченным органом, в том числе об определении размера компенсации за изымаемый участок земли. Компенсация может быть выплачена в натуральном или денежном виде; равноценное возмещение правообладателю земли стоимости изымаемого участка земли или прав на него; осуществление фактического изъятия (получение во владение и пользование) участка земли и государственная регистрация прекращения права собственности предыдущего правообладателя и возникновения права собственности у соответствующего правового публичного образования.

Как быть в том случае, когда муниципальный (государственный) орган передумал или не собирался придерживаться приведенной процедуры изъятия, но уже фактически занял земельный участок, необходимый для публичных нужд?

В связи с известными проявлениями неправомерного отказа публичных органов от легального изъятия земельных участков у частных лиц довольно актуальной становится проблема эффективной судебной защиты интересов пострадавших.

Землевладельцам предоставляются следующие способы защиты при нарушении прав на землю путем самовольного занятия: признание вынесенных исполнительными органами власти или органами местного самоуправления актов, не соответствующих действующему законодательству, недействительными (подп. 1 п. 2 ст. 60, ст. 61 ЗК, ст. 13 ГК РФ); приостановление исполнения актов, вынесенных органами местного самоуправления или государственной власти, не соответствующих действующему законодательству (подп. 2 п. 2 ст. 60 ЗК РФ); приостановление жилищного, промышленного и иного строительства, разработки месторождений торфа и полезных ископаемых, эксплуатации объектов, проведения геодезических, поисковых, геолого-разведочных, лесомелиоративных, агрохимических и других работ (подп. 3 п. 2 ст. 60 ЗК РФ); восстановление положения, которое существовало до нарушения права, а также пресечение действий, которые нарушают или создают угрозу нарушения прав граждан (подп. 2 п. 2 ст. 60 ЗК, абз. 3 ст. 12 ГК РФ); возмещение причиненного убытка в полном

размере (п. 1 ст. 62 ЗК, ст. ст. 15, 16 ГК РФ); принуждение к исполнению обязанности в натуральном выражении, к примеру, к восстановлению плодородности почвы, восстановлению прежних границ земельных участков, возведению снесенных сооружений, строений и зданий; принуждение к сносу незаконно построенных сооружений, строений и зданий; принуждение к восстановлению информационных и межевых знаков; устранению иных земельных правовых нарушений и исполнению возникших обязательств. (п. 2 ст. 62 ЗК, абз. 8 ст. 12, ст. ст. 222, 301, 304, 305 ГК РФ).

В настоящей статье проанализируем способы, которые на практике, когда фактически изъятие земельного участка уже состоялось.

По причине проведения анализа способов защиты при уже совершенном факте изъятия земли у землевладельца, мы не будем рассматривать такие превентивные меры реагирования, как иск о приостановлении разработки месторождений, строительства, исполнения актов, вынесенных органами власти и др.[1].

Признание судом недействительным акта, вынесенного органом власти, обладает ограниченной сферой применения для целей восстановления нарушенных прав правообладателя земли. Таким образом, оно может использоваться не в качестве основного, а в качестве факультативного способа защиты нарушенных интересов и прав.

К примеру, иск с таким требованием будет обладать актуальностью при беспричинной (необоснованной) отмене публичным органом своего же решения (не реализованного в соответствующем порядке) об изъятии земли после фактически осуществленного ее изъятия у собственника. Такие акты об отмене решения об изъятии земли считаются незаконными вследствие несоблюдения административного порядка отмены ненормативных правовых актов, принятых соответствующими органами власти.

Например, из статьи 48 Федерального закона от 06 октября 2003 г. № 131-ФЗ (ред. от 30 октября 2017 г.) "Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации"[2] следует, что компетентными органами может быть отменен ранее принятый ими правовой акт в порядке самоконтроля.

Разбирая положения указанной статьи, ФАС Северо-Кавказского округа в Постановлении от 13 февраля 2012 года по делу № А20-4048/10 указал, что основанием для отмены может служить несоответствие правового акта конкретным требованиям закона.

Этот же окружной суд в Постановлении от 14 сентября 2012 года по делу № А63-10697/11 обратил внимание на то, что акт, который будет отменен органами местного самоуправления, должен быть законным, обоснованным и не нарушать законные права граждан и организаций.

Следует отметить, что реализация местным самоуправлением полномочий, предоставленных законодателем, не может быть поставлена в зависимость только от усмотрения этих органов. К тому

же, без острой необходимости это не должно приводить к нарушению принцип стабильности правовых отношений, сложившихся в связи с изданием тех или иных ненормативных правовых актов. Изложенный правовой подход единообразно воспринят судебной практикой.

Постановления ФАС Уральского округа от 25 марта 2010 года по делу № А07-15726/09 и др. Неисполнение обязанности по обоснованию в отменяющем акте мотивов отмены (к примеру, в чем заключается несоответствие отменяемого акта закону) оценивается судебными органами в качестве оснований для признания его недействительным.

Кроме этого, немотивированная отмена ранее вынесенного решения об изъятии земли, после проведения изъятия без выплаты возмещения землепользователю, который после получения уведомления об изъятии участка рассчитывал на другое развитие событий, выходит за рамки разумного контроля и не соответствует принципу стабильности гражданского оборота. Поэтому это также может быть заложено в основу доводов о признании недействительным вынесенного отменяющего акта.

Конечная цель в результате удовлетворения одного лишь иска о признании недействительным соответствующего акта, скорее всего, потерпевшим не будет достигнута. Поэтому он должен использовать и другие способы защиты, предусмотренные законодательством.

Наиболее эффективным и универсальным, в сравнении с рассмотренным вариантом защиты, является иск о признании незаконным бездействия уполномоченных органов власти, выразившегося в несоблюдении отдельных этапов или всего порядка процедуры по легальному изъятию земли. Как показывают результаты анализа судебной практики, потерпевшие от фактического изъятия их участков более склонны пользоваться именно этим инструментом защиты.

Содержательный плюс такого притязания в случае его удовлетворения заключается в обязанности суда указывать в резолютивной части вынесенного решения на необходимость соответствующего должностного лица или органа принять определенные решения или совершить какие-либо действия для устранения допущенных нарушений законных интересов и прав заявителя в сроки, установленные судебным органом. (п. 3 ч. 5 ст. 201 АПК, ч. 1 ст. 258 ГПК РФ). Недостаток данного способа защиты может заключаться в сокращенном (три месяца) процессуальном сроке, на протяжении которого возможно подать заявление о признании незаконным бездействия должностного лица или органа. При наличии уважительной причины заявление может быть подано в срок, превышающий установленный (ч. 4 ст. 198 АПК, ст. 256 ГПК РФ).

Но вопрос, касающийся размера денежного возмещения за нарушение, а также вопрос о стоимости земельного участка, уже используемого для публичных нужд, не получают должного освещения в судебном решении, если одновременно в этом же судебном процессе не будут использоваться и иные

способы защиты.

Получается, что оспаривание бездействия должностных лиц и органов власти не является эффективным способом защиты, когда земельный участок уже фактически занят, поскольку удовлетворение данного требования не приведет к гарантированному восстановлению нарушенных интересов и прав заявителя, и не поспособствует соблюдению принципа так называемой процессуальной экономии.

Можем проиллюстрировать обоснованность данного утверждения, смоделировав конкретную ситуацию.

Так, когда суд обязывает публичный орган власти к соблюдению всей процедуры изъятия земли, в конечном итоге через определенное время землевладелец может получить от этого органа проект соглашения об изъятии земли, который не будет устраивать землевладельца в части стоимости земельного участка, фактически уже изъят. Но землевладельца могут не устраивать и другие условия проекта соглашения, например, срок и порядок перечисления денежного возмещения.

При этом у бывшего правообладателя земельного участка будет отсутствовать право по требованию выкупа его участка земли или право на обращение в суд с иском об урегулировании разногласий по спорным условиям проекта соглашения о выкупе земельного участка. Это связано с тем, что согласно судебной практике «правовая природа правоотношений по изъятию земельного участка для муниципальных нужд отлична от правовой природы правоотношений по урегулированию разногласий, возникших при заключении договора», «у собственника земельного участка, подлежащего изъятию для государственных или муниципальных нужд, отсутствует право требовать от уполномоченного органа выкупа у него этого земельного участка в порядке, предусмотренном статьями 445, 446 ГК РФ».

Таким образом, жертве фактического изъятия придется прибегнуть к другим надлежащим и эффективным способам защиты, соответственно, инициировать начало нового судебного процесса.

Более наглядно невозможность эффективного восстановления рассматриваемыми способами защиты нарушенных прав и удовлетворения законных интересов лица, ущемленного фактическим изъятием у него земли, можно увидеть на примере следующих дел – № А55-3315/09 и № А55-15804/11 по спору между муниципальным органом и частным лицом.

Суд апелляционной инстанции по делу № А55-3315/09[3] удовлетворил исковые требования о признании незаконным бездействия мэрии города, выразившегося в несовершении действий по изъятию земельного участка в муниципальную собственность путем выкупа.

Вместе с тем, суд исходил из того, что земельный участок, который принадлежит обществу на праве собственности, был без соблюдения процедур изъятия фактически занят захоронениями и территорией городского кладбища.

В целях устранения данного нарушения, суд апелляционной инстанции обязал Мэрию издать постановление об изъятии у общества в муниципальную собственность спорный участок, направить обществу "проект договора о приобретении мэрией" участка.

Но общество так и не смогло добиться восстановления своих нарушенных права и удовлетворения своего материально-правового интереса в возмещении стоимости фактически изъятый земли.

«В рамках рассмотрения другого дела № А55-15804/11, инициированного этим же обществом, суд установил, что в целях исполнения постановления апелляционного суда по вышеуказанному делу № А55-3315/09 мэрией издан акт об изъятии спорного земельного участка для размещения городского кладбища, а также направлен собственнику проект договора об изъятии.

Собственник отказался от подписания проекта договора, мотивировав тем, что не согласен с выкупной ценой, на что мэрия сообщила собственнику, что поскольку не достигнуто соглашение о выкупной цене, то выкуп участка может быть осуществлен в судебном порядке[4], но сама при этом не подала соответствующий иск об изъятии.

Со ссылкой на отчет оценщика, в которой отражено неправильное установление выкупной цены участка, собственник постарался разрешить ситуацию путем понуждения мэрии принять условие договора об изъятии о выкупной цене в редакции истца. В свою очередь, мэрия не заявила в суд каких-либо требований об определении выкупной цены в связи с недостижением между сторонами соответствующего соглашения».

Иск о восстановление положения, которое существовало до момента нарушения прав на участок земли, является абсолютным способом защиты. Иск может эффективно использоваться лишь при отсутствии необходимости несения за счет публичных средств чрезмерных дополнительных расходов на возврат в первоначальное состояние земельного участка, который фактически уже был изъят для публичных нужд, а также в случае отсутствия существенного умаления социальных интересов (к примеру, потребностей населения города в транспортном сообщении).

Но, чаще всего, фактическое изъятие земли осуществляется посредством капитального строительства недвижимости на чужом участке земли.

При фактическом изъятии иск о восстановлении положения будет выступать в качестве требования о сносе самовольных построек, требуя существенных дополнительных затрат.

Поэтому в такой ситуации фактический возврат участков земли в нормальное правообладание (то есть, в полноценное распоряжение, пользование и владение) потерпевшего не будет являться целесообразным, в т. ч. так как такой возврат, скорее всего, повлечет за собой ущемление социальных (публичных) интересов. В случае наличия у ущемленного правообладателя земли реальной возможности взыскать компенсацию за фактически утра-

ченный земельный участок, иск о сносе необходимо считать неприемлемым (ненадлежащим) способом защиты.

В сложившейся по этому поводу немногочисленной судебной практике можно встретить квалификацию требования пострадавшего правообладателя земельного участка о сносе автомобильной дороги, построенной на его участке земли без легального изъятия, как злоупотребление правом. Суд одновременно указывает на то, что отказ в удовлетворении иска о сносе не препятствует истцу "в защите его прав путем обращения в суд с иском о возмещении рыночной цены" фактически изъятых участка земли[5].

Способы защиты прав граждан должны находиться в соответствии с содержанием нарушенных прав и характером допущенного нарушения. Способы защиты должны применяться с учетом последствий конкретного нарушения. В свою очередь, восстановление нарушенных прав граждан должно быть непосредственным следствием практической реализации таких способов. Основываясь на этом правовом постулате, судебные органы, при установлении факта того, что автомобильная дорога на частном участке земли частично уже сооружена, приходят к выводу о невозможности устранения допущенного нарушения посредством восстановления прав его владельца на участок, на котором уже начато строительство автодороги.

При таком фактическом изъятии участка земли, собственнику положена выплата компенсации в денежном выражении[6].

Далее будет рассмотрен ряд судебных исков о возмещении (взыскании) убытков. Этот способ защиты прав собственников и вторичных землевладельцев воспринят судебной практикой в качестве надлежащего[7], причем без проведения дополнительных исследований вопроса о необходимости заключения отдельных соглашений (во внесудебном или судебном порядке) о выкупе или принятия судебным органом решения об изъятии соответствующего земельного участка в пользу публичного правового образования.

«Так, по делу № А32-15522/11 суд апелляционной инстанции отменил решение суда первой инстанции, постановил: взыскать с Управления автомобильных дорог Краснодарского края в пользу арендатора земельного участка и собственника объекта незавершенного строительства, расположенного на этом участке, убытки в размере 16 063 032 руб. в связи с тем, что на данном участке размещен олимпийского объекта в виде автодороги[8].

Примечательно, что изначально истец требовал понуждения ответчика к подготовке и заключению соглашения о выкупе фактически изъятых земельного участка. Суд апелляционной инстанции исходил из того, что требование ответчика об обязанности заключить с истцом "соглашение в связи с изъятием земельного участка в соответствии с данными, полученными после проведения оценки убытков, и требование о взыскании убытков, указанное в уточнениях к исковым требованиям, вытекают из одного основания, и очевидно отражают

единственный преследуемый истцом в данном деле материально-правовой интерес по получению компенсации за изъятый земельный участок". Кроме того, из того, что на момент изъятия части арендуемого земельного участка истец находился "в состоянии законного правоожидания"»

«Обратим внимание на позицию Судебной коллегии по гражданским делам Верховного Суда РФ по делу № 82-КГ13-5[9]. «При отмене судебных постановлений нижестоящих инстанций об отказе во взыскании убытков в связи с фактическим изъятием земельных участков судом сделан вывод о том, что причинение собственнику земельного участка убытков его изъятием презюмируется действующим законодательством. Суд апелляционной инстанции установил, что изъятие спорных участков производилось, но с нарушением установленной законом процедуры: по земельному участку, "ранее принадлежащему истцам", проходит водоотводный канал. Вместе с тем, по утверждению судей Гражданской коллегии ВС РФ, нарушение процедуры изъятия земельного участка не означает, что такого изъятия произведено не было, таким образом, суду надлежало определить размер причиненных собственникам земельного участка убытков, поскольку об этом ставился вопрос в исковом заявлении. При этом судьи Коллегии ВС РФ дополнительно указали, что неопределенность размера убытков, причиненных собственникам изъятых земельного участка, не может служить основанием для отказа в удовлетворении иска о взыскании таких убытков, поскольку на само право на получение денежной компенсации она не влияет. Вопрос о размере убытков может быть уточнен в судебном порядке при наличии спора, однако суд при рассмотрении спора этого не сделал.»

Коллегией судей ВС РФ был воспроизведен правовой подход, который был сформулирован в Постановлении Президиума ВАС РФ № 17044/12 от 18.06.2013 года, исходя из которого, суд не может полностью отказать в удовлетворении требования о возмещении убытков лишь по причине невозможности точного определения размера убытков.

Ссылки на Определение ВС РФ встречаются и в арбитражной практике по спорам о взыскании убытков, возникших вследствие фактического изъятия земельных участков [10].

Не отрицая, что выводы, содержащиеся в Определении и других судебных актах, которыми подтверждается возможность взыскания убытка в размере стоимости изъятых участка земли для эффективной защиты правообладателя изъятых земель, обладают позитивной направленностью, обратим внимание на ряд следующих моментов.

Применительно к вышеизложенной практике необходимо учитывать следующее.

В соответствии с тем законодательством, которое действовало до момента вступления в силу Закона N 499-ФЗ («п. 2 ст. 281 ГК, п. 3 ст. 55 и ст. 63 ЗК РФ»), выкупная цена участка земли, изъятых для публичных нужд, приравнивалась к убытку, причиняемому частному лицу вследствие изъятия у него участка земли. Выкупная цена включала в себя

рыночную стоимость изымаемого участка земли и расположенного на нем объекта недвижимости. Кроме того в выкупную цену включены и другие убытки, причиненные землевладельцу изъятием участка земли. Но, начиная с 01.04.2015 года законодателем была уточнена (упорядочена) соответствующая терминология. Законодатель отказался от термина "выкупная цена" и заменил его на "размер возмещения", исключив тем самым ассоциацию такого возмещения (компенсации) с убытками в размере стоимости земли.

Иск о принуждении к исполнению обязанности по компенсации возмещения за изъятый участок земли в натуральном виде. Этот способ защиты в современной судебной практике встречается относительно редко, но, на наш взгляд, именно его можно считать наиболее чистым с теоретической и правовой точки зрения.

Например, рассматривая дело № А01-602/10 суды исходили из обоснованности иска правообладателя участка земли о взыскании стоимости данного участка и о его изъятии в собственность РФ вследствие возведения на нем федеральной автомобильной дороги.

Судебные инстанции исходили из того, что ответчиками был не соблюден порядок и условия изъятия земли, которая на момент разрешения спора фактически была изъята у собственников для государственных нужд без выплаты им какого-либо возмещения. Так, сам факт фактического изъятия недвижимости, по мнению суда, порождает у соответствующего публичного образования обязанность по выплате собственнику рыночной стоимости такого имущества[11]

О возможности заявления требования о взыскании с публичного образования стоимости фактически изъятого участка земли (его части) как о понуждении к исполнению обязанности высказался ФАС Северо-Кавказского округа при рассмотрении дела N А61-2013/2010[12].

В обоснование надежности и приемлемости этого способа защиты приведем ряд аргументов.

Осуществление действий по выкупу участка земли, то есть действий по выплате равноценного возмещения, в силу императивных требований действующего законодательства, должно предшествовать проведению фактического изъятия и использования земли для публичных нужд. При этом, как указано Президиумом ВАС РФ, при выплате возмещения должна быть обеспечена реализация положений, изложенных в ч. 2 ст. 35 Конституции и п. 2 ст. 55 ЗК РФ о необходимости предварительного возмещения (обеспечение принципа предварительности возмещения)[13].

В качестве материально-правового интереса потерпевшего, имеющего желание возместить свои убытки, выступает, прежде всего, получение равноценной предварительной компенсации (возмещения) рыночной цены фактически изъятого земельного участка, а затем лишение его финансового бремени собственника изъятого недвижимого имущества.

Исходя из второго пункта 124 статьи ГК РФ, к

публичным образованиям применяются нормы, которыми определяется участие юридических лиц в правоотношениях, регулируемых нормами гражданского законодательства, если что-либо иное не вытекает из действующего законодательства либо особенностей самих публичных образований. Исходя из 125 статьи ГК РФ, от имени Российской Федерации, муниципальных образований и субъектов РФ соответствующие органы власти могут осуществлять и приобретать имущественные обязанности и права.

В соответствии с абз. 1 п. 1, подп. 8 п. 1 ст. 8 ГК РФ, возникновение гражданских обязанностей и прав осуществляется оснований, предусматриваемых законом и другими правовыми актами, а также из действий юридических лиц (в системной взаимосвязи и нормативном единстве с приведенными положениями ст. ст. 124 и 125 ГК РФ также действий публичного образования в лице его органов), которые хотя и не предусматриваются такими актами, но в силу общих начал и смысла гражданского законодательства порождают гражданские обязанности и права. Кроме этого, согласно подп. 2 п. 1 ст. 8 ГК РФ гражданские обязанности могут возникать из актов органов местной и государственной власти, которые предусматриваются законом в качестве оснований возникновения гражданских обязанностей.

Таким образом, принимая во внимание вышеуказанные альтернативные основания возникновения соответствующих гражданских правовых обязанностей, можем утверждать, что в результате действий публичного образования по инициированию, финансированию и организации фактического изъятия земли у такого образования в силу положений 35 статьи Конституции РФ, 1 статьи Протокола 1 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод от 20.03.1952 года, («п. 1, 3, 4 ст. 1, ст. 6, п. 1 ст. 8, п. п. 1 и 2 ст. 10, ст. ст. 12, 124, 125, 279 - 282 ГК РФ, п. 7 ст. 23, ст. ст. 49, 50 и главы VII.1 ЗК РФ») (в редакции Закона N 499-ФЗ) возникла гражданская обязанность по возмещению (компенсации, выплате) рыночной стоимости соответствующего участка земли, после чего завершить нормативную процедуру изъятия земли и зарегистрировать право публичной собственности на нее. У потерпевшего, в свою очередь, возникает гражданское право требовать исполнения данной обязанности в натуре, в том числе и в порядке судебного производства.

В пользу использования такого способа защиты особенно свидетельствует п. 11 ст. 56.5 ЗК РФ в редакции Закона N 499-ФЗ, предоставляющий право невыявленным законным владельцам недвижимости требовать соответствующее возмещение, когда без их ведома была завершена процедура изъятия их земельных участков или иных объектов недвижимости, но запрещающая претендовать на их возврат обратно к этому владельцу. Применение данной нормы к рассматриваемым отношениям по фактическому изъятию может быть легализовано посредством аналогии закона.

Исковые требования об изъятии земельного

участка. Позитивное право прямо не предоставляет потерпевшему от фактического изъятия его земельного участка такого способа защиты, как иск об изъятии его участка ответчиком.

Как было отмечено ранее, такая возможность может быть выведена логическим путем из иска о принуждении к исполнению обязанности в натуральном виде (12 статья ГК РФ).

Возможность применения рассматриваемого способа защиты по аналогии закона подтверждается прецедентной правовой позицией Президиума ВАС РФ, которая изложена в Постановлении № 136-13 от 18 июня 2013 года по делу N А55-23145/2010.

Исходя из указанного Постановления, при увеличении объема ограничения права частной собственности на землю, в сравнении с существовавшим ранее (к примеру, вследствие изменения правил застройки и землепользования), могут быть применены положения, изложенные в 7 пункте 23 статьи ЗК РФ. Данное положение наделяет собственников земельных участков правом требовать понуждения к изъятию их участков публичным образованием в случае чрезмерной обременительности для него существующего публичного сервитута.

Но в ЗК РФ, в редакции Закона N 499-ФЗ не содержится такого основания изъятия земельных участков. Исключение данного способа защиты частного землевладельца, ущемленного в своих интересах и правах, является крайне неоправданным, и в конечном итоге может быть невыгодным обеим сторонам – и публичному образованию и частному лицу.

Действующим законодательством не предоставляется потерпевшим от фактического изъятия земли каких-либо специальных правовых инструментов для защиты своих нарушенных прав.

Тем не менее, как показывают результаты анализа правоприменительной практики, существующий арсенал защитных механизмов позволяет потерпевшим восстанавливать свои нарушенные права и получать возмещение убытков, понесенных в связи с изъятием земли.

Так, к числу наиболее приемлемых и эффективных способов защиты сегодня относятся иски о возмещении (компенсации) убытков и о принуждении к исполнению обязанности по выплате возмещения за изъятие земельного участка в натуральном виде. Но без заявления потерпевшим требований об изъятии занятого для публичных нужд участка земли такие способы не будут обладать

свойством достаточности. Иными словами эти способы не будут обладать способностью полного и быстрого устранения дискомфорта потерпевшей стороны в виде финансового бремени и введению такого участка и располагающихся на нем объектов недвижимости в гражданский оборот, но уже как такого, который принадлежит публично-правовому образованию.

Список литературы:

[1]. Фактическое изъятие земельных участков для публичных нужд: способы защиты прав землевладельцев (Григорьев М.И.) ("Вестник Арбитражного суда Московского округа", 2015, N 1)

[2]. Федеральный закон от 6 октября 2003 г. N 131-ФЗ "Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации" // Собрание законодательства Российской Федерации от 6 октября 2003 г. N 40 ст. 3822

[3]. Постановление Одиннадцатого ААС от 04.05.2010 по делу N А55-3315/2009.

[4]. Решение АС Самарской области от 15.12.2011 по делу N А55-15804/2011.

[5].¹ Постановление ФАС Северо-Кавказского округа от 19.11.2012 по делу N А61-2013/2010.

[6]. Постановление ФАС Уральского округа от 27.01.2011 по делу N А50-40051/2009

[7]. Постановления АС Восточно-Сибирского округа от 23.12.2014 по делу N А33-44/2013

[8]. Постановление Пятнадцатого ААС от 29.12.2012 по делу N А32-15522/2011

[9]. Определение ВС РФ от 25.03.2014 по делу N 82-КГ13-5 и Постановление президиума Курганского областного суда от 10.11.2014 по делу N 44-Г-16, принятое после направления ВС РФ дела о взыскании убытков за фактически изъятые земельные участки на новое рассмотрение

[10]. Постановление АС Поволжского округа от 11.12.2014 по делу N А65-5976/2014. В своем Постановлении окружной суд высказался в том духе, что "требования о взыскании денежного эквивалента изъятой у него исполкомом собственности нельзя рассматривать в рамках деликтных отношений"

[11]. Решение АС Республики Адыгея от 16.08.2010 и Постановление Пятнадцатого ААС от 29.11.2010 по делу N А01-602/2010

[12]. Постановление ФАС Северо-Кавказского округа от 19.11.2012 по делу N А61-2013/2010.

[13]. Постановление Президиума ВАС РФ от 26.07.2011 N 2379/11.

*Samoilenko Olena,**Law Sciences of candidate, Associate Professor,
Department of Criminalistics, National University
«Odessa law academy»**Самойленко Олена Анатоліївна.**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики Національного університету
«Одеська юридична академія»*

**THE STRUCTURE OF KRIMINALISTIC DESCRIPTION CRIMES ACCOMPLISHED WITH
USING OF CYBERSPACE ENVIRONMENT
СТРУКТУРА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ Злочинів, Вчинених ІЗ
ВИКОРИСТАННЯМ ОБСТАНОVKИ КІБЕРПРОСТОРУ**

Summary: The article is devoted to the structure of criminalistics description of the crimes accomplished with the using of cyberspace environment. By the elements of criminalistics description of crimes author acknowledges the elements of mechanism of their accomplishing. It is established, that the elements of criminalistics description, being in intercommunication, form the last as a system of signs of certain group (kinds) of crimes typical and specific. Criminalistics description of complex crimes, which the crimes accomplished with the using of cyberspace environment are acknowledged by, engulfs the signs of great number of crimes, which is determined by a certain specific – by signs allowing to separate this complex of crimes from other crimes. By the elements of description of the crimes accomplished with the using of cyberspace environment, the following elements of mechanism of accomplishing of such category of crimes are considered: article of encroachment (material values, money facilities, information, data-bases and others like that); personality of criminal, organized group or criminal organization; situation of commission of crime; methods of commitment crimes with the using of cyberspace environment (preparation, direct accomplishing and concealment); technologies of commitment crimes with the using of cyberspace environment (that provide achievement of ultimate criminal goal at accomplishing of aggregate of different on by the criminally-legal signs of crimes); tracks of crime.

Key words: crime, criminal activity, cyberspace, complex character, criminalistics description, mechanism of crime, technology, element

Анотація: Стаття присвячена структурі криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з використанням обстановки кіберпростору. Елементами криміналістичної характеристики злочинів автор визнає відомості про елементи механізму їх вчинення. Констатується, що елементи криміналістичної характеристики, знаходячись у взаємозв'язку, утворюють останню як систему типових та специфічних ознак певної групи (видів) злочинів. Криміналістична характеристика комплексних злочинів, якими визнаються злочини, вчинені із використанням обстановки кіберпростору, охоплює ознаки множини злочинів, яка визначається певною специфікою – ознаками, що дозволяють відокремити цей комплекс злочинів від інших злочинів. Елементами криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з використанням обстановки кіберпростору, вважаються наступні елементи механізму вчинення такої категорії злочинів: предмет посягання (матеріальні цінності, грошові кошти, інформація, бази даних тощо); особа злочинця, організована група чи злочинна організація; обстановка вчинення злочину; способи вчинення злочинів із використанням обстановки кіберпростору (підготовки, безпосереднього вчинення та приховування); технології вчинення злочинів із використанням обстановки кіберпростору, (що забезпечують досягнення кінцевого злочинної мети при вчиненні сукупності різних за кримінально-правовими ознаками злочинів); сліди злочину.

Ключові слова: злочин, злочинна діяльність, кіберпростір, комплексний характер, криміналістична характеристика, механізм злочину, технологія, елемент.

Постановка проблеми. Сучасні можливості кіберпростору породжують нові та вдосконалюють наявні форми кримінальних правопорушень. Знання типових механізмів такої злочинної діяльності забезпечуватимуть слідчому можливість висунення загальних і окремих версій, планування розслідування, а також цілеспрямованого пошуку слідів злочину та злочинця. Оскільки механізм вчинення будь-якого виду (групи) злочинів конкретизується через типові елементи її криміналістичної характеристики, то передумовою пізнання механізмів злочинів злочинної діяльності із використанням обстановки кіберпростору є визначення структури криміналістичної характеристики таких видів злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У криміналістичних колах (В.О. Голубєв, О.І. Мотлях, Н.А. Розенфельд, К.В. Тігуніна, В.С. Цимбалюк, В. П. Шеломенцев та багато інших науковців) велась мова лише про механізми вчинення окремих різновидів злочинів цієї категорії. При цьому криміналісти обмежувались характеристикою окремих елементів механізму, без спроби отримати системне уявлення про вчинення відповідних злочинів.

Метою статті є визначити структуру криміналістичної характеристики злочинів, вчинених із використанням обстановки кіберпростору.

Виклад основного матеріалу. Поняття «криміналістична характеристика злочинів», введене у

60-ті роки XX століття криміналістом О.Н. Колесніченком [1], згодом стало одним з основних в криміналістичній методиці. Однак, до його визначення науковці підходять по-різному. О.Н. Колесніченко і В.Є. Коновалова в результаті аналізу наукових поглядів щодо криміналістичної характеристики злочину визначили це поняття як систему відомостей (інформації) про криміналістичнозначущі ознаки злочинів певного виду, яка відбиває закономірні зв'язки між ними і слугує побудові і перевірці слідчих версій в розслідуванні конкретних злочинів [2, с.16-20]. Здійснюючи науковий пошук щодо формування поняття та структури криміналістичної характеристики злочину В.А. Журавель прийшов до думки, що криміналістична характеристика злочину являє собою інформаційну модель, в якій відбиваються типові ознаки, тобто ті, що притаманні даному масиву злочинів, і специфічні, котрі дозволяють відокремити його від інших груп злочинів [3, с.209]. При цьому головною відмінністю цієї моделі науковець вважає те, що всі елементи, які входять до її складу, становлять певну систему і розглядати їх у відриві один від одного недоцільно. З позицій акценту на ролі елементів в цій системі, визначенням типових та специфічних ознак злочину певного виду, автор розширює зміст поняття, наданого М.В. Салтевським, А.В. Старушкевичем та багатьма іншими, які визнавали криміналістичну характеристику інформаційною моделлю лише як якісно-кількісний опис або систему типових ознак виду (групи) злочинів [4, с.310] або конкретного злочину [5, с.12].

Різноманітність поглядів вчених щодо категорії «криміналістична характеристика злочину» зумовлює відсутність єдності криміналістів у питанні її структури. Майже всі вчені, в коло інтересів яких входило питання методики розслідування злочинів, з власним аргументуванням пропонували той або інший перелік типових елементів криміналістичної характеристики, які різнилися як за кількісними, так й за якісними показниками. Б.В. Щур зробив спробу систематизувати різні підходи щодо структури криміналістичної характеристики та запропонував наступний елементний склад характеристики будь-якого виду злочину: 1) спосіб злочину (спосіб приготування, спосіб учинення, спосіб приховування злочину); 2) предмет злочинного посягання; 3) умови вчинення злочину (час, місце, обстановка); 4) знаряддя та засоби вчинення злочину; 5) особа злочинця; 6) особа потерпілого (жертви); 7) сліди злочину [6, с.201]. Незважаючи на аналіз більшості існуючих сьогодні поглядів з цієї проблематики, криміналіст не претендує на безапеляційність свого переліку. На думку науковця запропоновані ним найменування мають умовне значення і поєднують певні типові криміналістично значущі ознаки.

Абсолютно переконливою нам уявляється позиція А.Ф. Волобуєва, який шляхом визначення об'єкту і предмету криміналістичної методики посуті вирішує проблему визначення структури криміналістичної характеристики будь-якої групи або виду злочинів. Чітке визначення об'єкту і предмету

дослідження криміналістичної методики є необхідною умовою однозначного тлумачення окремих її наукових положень, структури її змісту [7, с.49]. Визначаючи закономірності механізму злочинів окремого виду одним з самостійних предметів криміналістичної методики, А.Ф. Волобуєв пише: «За своїм змістом криміналістична характеристика – це знання (відомості), накопичені в результаті вивчення механізму вчинення злочинів окремого виду, його внутрішніх зв'язків і залежностей. Тому її структура як система знань детермінована структурою механізму вчинення злочинів як об'єкту пізнання. З урахуванням вищевикладеного криміналістична характеристика злочинів може бути визначена як структурний елемент окремої методики розслідування, що являє собою систему відомостей про елементи механізму вчинення злочинів певного виду чи групи, в яких відбиваються закономірні зв'язки між цими елементами і які використовуються для розробки наукових рекомендацій, а також побудови і перевірки версій при розслідуванні конкретних злочинів» [7, с.49-50]. Тож, елементами криміналістичної характеристики злочинів автор визнає відомості про елементи механізму їх вчинення. Елементи криміналістичної характеристики, знаходячись у взаємозв'язку, утворюють останню як систему типових та специфічних ознак певної групи (видів) злочинів.

Криміналістична характеристика комплексних злочинів, якими визнаємо злочини, вчинені із використанням обстановки кіберпростору, охоплює ознаки множини злочинів, яка визначається певною специфікою – ознаками, що дозволяють відокремити цей комплекс злочинів від інших злочинів.

Використання кіберпростору для вчинення традиційного злочину суттєво детермінує механізм його вчинення. Застосування технологій кіберпростору (телекомунікаційних мереж, комп'ютерних систем й пристроїв), як знарядь досягнення протиправної мети призводить до утворення специфічних змін (слідів в криміналістичному сенсі) в самому кіберпросторі як інформаційному просторі взаємодії людей. Тому ознаки обстановки вчинення злочину та типові його сліди отримують в криміналістичній характеристиці значення *специфічних ознак* злочинів, вчинених із використанням обстановки кіберпростору. Вони зумовлюють схожість всіх класифікаційних груп та підгруп досліджуваної категорії злочинів. Втім, для побудови повної криміналістичної характеристики злочинів, вчинених із використанням обстановки кіберпростору, потрібно визначити закономірні зв'язки між усіма типовими ознаками такого злочину. Систематизація останніх здійснюватиметься в межах типових елементів механізму вчинення цієї категорії злочинів.

Механізм вчинення злочинів в кіберпросторі не піддавався системному науковому дослідженню, що зумовлено складністю у визначенні суті цієї категорії злочинів.

З кримінально-правових позицій В.В. Марков, розглядаючи механізм злочинів в кіберпросторі, пише про ознаки об'єктивної сторони окремих видів таких злочинів, зокрема про засоби та способи

вчинення злочину, а також електронну природу предмета посягання [8], що в цілому відповідає розумінню механізму злочину в кримінальному праві.

В контексті механізму вчинення комп'ютерних злочинів у одному з перших вітчизняних посібниках з цієї тематики науковці визнають неправомірний доступ до автоматизованих систем або мереж початковим етапом вчинення інших злочинів у сфері комп'ютерної інформації та приділяють увагу характеристиці таких елементів механізму: місце вчинення злочину, предмет посягання, спосіб вчинення, особа злочинця та мотив [9, с.179-180]. В.М. Бутузов, В.Д. Павловський, Л.П. Скалозуб, К.В. Тітуніна, В.П. Шеломенцев в результаті узагальнення матеріалів практики та анкетувань висновують про існування «основних елементів криміналістичної характеристики злочинів у сфері використання ЕОМ, систем, комп'ютерних мереж та мереж електрозв'язку», до яких відносять: предмет безпосереднього посягання; спосіб вчинення в широкому розумінні та типову обстановку [10]. В такому розумінні може виникнути питання про існування й додаткових елементів характеристики.

О.І. Мотлях називає механізм вчинення комп'ютерних злочинів одним з предметів свого дисертаційного дослідження. Про механізм висновує з позицій криміналістичної характеристики як інформаційної моделі, що вміщує типові ознаки наступних елементів: способи скоєння злочинів; слідова картина; особа злочинця, мотиви і мета скоєння злочину; деякі обставини (місце, час, обстановка) [11, с.41]. Однак, по-суті механізм вчинення злочину автором не розкривається, адже зовсім не приділяється увага взаємозв'язкам між елементами характеристики злочинів. Нажаль, такий недолік вбачається у багатьох робіт подібної тематики [12; 13].

З кримінально-процесуальних поглядів А.І. Журба звужує механізм вчинення комп'ютерного злочину до розуміння під ним комплексу різноманітних комп'ютерних технологій, що зумовлюється свободою дій обвинуваченого у підходах до програмування, у створенні або використанні нових індивідуальних методик та інструментів скоєння злочину [14, с.110].

Досить цікавий підхід до визначення механізму злочинної діяльності у сфері комп'ютерної інформації використано у дисертаційному дослідженні росіянином С.В. Кригінін [15]. Він розглядає криміналістичну характеристику злочинів, вчинених у сфері комп'ютерної інформації, через криміналістичні моделі такої злочинної діяльності, структура і зміст яких обумовлюється можливістю їх обробки математичними методами для висунення версій при розслідуванні конкретних злочинів. Використовуючи метод «дерево класифікацій», виявляє стійкі (закономірні) зв'язки між складовими (елементами) моделі злочинної діяльності, що дає можливість побудувати систему типових криміналістичних версій про подію та особу злочину. Про наявність певної типової моделі злочинної діяльності свідчить сукупність наступних ознак (елементів) типової моделі: мотив; сфера діяльності

злочинця; відношення до предмета посягання; організація; час та місце злочину; комп'ютеризація об'єкта; спосіб захисту інформації; спосіб злочину; предмет посягання; принцип дії; наслідки для системи [15, с.108-109]. В основі визначення таких складових моделі знаходиться деталізація автором чотирьох типових елементів злочинної діяльності, зокрема: 1) суб'єкта злочину; 2) ситуації вчинення злочину (по-суті обстановка); 3) способу вчинення злочинних дій; 4) слідів (ознак) злочину [15, с.63]. Попри наявність деяких недостатньо обґрунтованих позицій щодо формулювання окремих елементів моделі злочину, в цілому підхід С.В. Кригініна можна визнати достатньо конструктивним. Тому, вважаємо, що в основу криміналістичної концепції механізму вчинення досліджуваної нами категорії злочинів потрібно покласти закономірності функціонування такої злочинної діяльності.

Механізм будь-якої діяльності складається з її мотиву, загальної цілі, програми дій, прийняття рішення, усвідомлення критеріїв успіху та моделі умов діяльності, інформації про результат, рішення щодо корекції поведінки [16, с.121]. З таких позицій злочин – це ланка в процесі взаємодії двох систем – людини і навколишнього світу [17, с.17]. Матеріальне утворення «навколишній світ» уособлює собою предмет злочинного посягання; дії, спрямовані на досягнення бажаного злочинного результату, зміни (сліди), що утворились в результаті дії; матеріальне утворення «людина» – це по-суті злочинець або організована група осіб, їх мотиви та цілі вчинення злочину. Взаємодіючі системи утворюють безліч закономірних зв'язків. Тому Ю.М. Антонян, В.П. Бахін, В.П. Голубєв, А.В. Дулов, Г.Х. Єфремова, В.О. Коновалова, А.М. Кустов, А.Р. Ратинов, О.В. Челишева, Ю.В. Чуфаровський, Г.Г. Шиханцов та багато інших криміналістів вказували на структурність злочинної діяльності. Аналіз існуючих наукових позицій свідчить, що використання системно-структурного підходу до визначення змісту злочинної діяльності є виваженим.

Загалом виділяють два рівня злочинної діяльності:

1) діяльність як сукупність (комплекс) поступових дій, об'єднаних загальним задумом в межах окремого злочину;

2) діяльність як процес поступової заміни дій в межах декількох злочинів, об'єднаних єдиним злочинним замислом [18; 19].

Аналіз матеріалів судово-слідчої практики щодо розслідування злочинів, вчинених із використанням обстановки кіберпростору, дозволяє визначити, що зі змістовної сторони близько половини таких злочинів є одиничними злочинами, що повторюються за способами скоєння та входять до визначених нами класифікаційних підгруп аналізованої категорії злочинів; інша половина злочинів – це комплекс органічно взаємопов'язаних злочинів, в якому злочини у сфері використання ЕОМ (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (розділ XVI КК України) виступають обов'язковою умовою досягнення злочин-

ного результату. Про подібний зв'язок злочинів писав А.Ф. Волобуєва, наголошуючи про наявність між злочинами такого зв'язку, що поєднує їх у єдиний ланцюг злочинної поведінки [20, с.54]. Нехтування таким зв'язком не приведе до досягнення наміченого злочинного результату [21, с.54].

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень дозволяє ствердити, що можливість досягнення кінцевої злочинної мети, прямо не пов'язаної з спричиненням шкоди нормальному функціонуванню кіберпростору, – як-от заволодіння об'єктами інтелектуальної власності, платіжними засобами, матеріальними цінностями, – забезпечуватиметься існуванням типових технологій вчинення злочинів із використанням обстановки кіберпростору. Використання технологій злочинної діяльності є особливо характерним для двох класифікаційних груп злочинів: 1) вчинених із корисливих мотивів, що пов'язані з фінансово-економічною сферою відносин у кіберпросторі; 2) вчинених з соціально-економічних мотивів, що пов'язані з соціальною сферою відносин суб'єктів у кіберпросторі. Як приклад можна навести діяльність організованої групи осіб у м. Києві в 2013 році [22]. Згідно з розподіленими злочинними ролями, невстановлені особи несанкціоновано втручалися в роботу комп'ютерів юридичних осіб, на яких було встановлено програмне забезпечення дистанційного доступу до рахунків, відкритих у банківських установах (система «Клієнт-Банк»). Отримавши доступ до інформації, яка на них зберігається й обробляється, злочинці здійснювали перерахування коштів загальною сумою 357 303,44 грн на рахунок фіктивно створеного підприємства. В ході слідства було встановлено лише особу, на яку було відкрито з її відома фіктивне підприємство з метою переведення коштів у готівкову форму.

Варто підкреслити, що дослідження обраної категорії злочинної діяльності буде неповним, якщо залишати поза уваги специфіку вчинення одиничних злочинів у кіберпросторі та зв'язки між ними. В цьому сенсі потрібно звернутися до так званого «зв'язку об'єктів за розвитком». Адже для злочинної діяльності також характерним визнається «зв'язок розвитку злочину» [16, с.124]. Розвиток – це безповоротна, спрямована, якісна зміна того або іншого об'єкту, що відбувається на певній відносно стійкій основі, що виникла у попередній період [23, с.6-7]. Якщо ж особа систематично вчиняє злочин певного виду, маючи один й той самий мотив, то є сенс говорити й про вчинення множини певної групи (підгрупи) злочинів із застосуванням типових способів їх вчинення. Спосіб злочину взагалі найтісніше взаємопов'язаний з властивостями інших елементів злочинної події [17, с.19]. Сам спосіб вчинення злочину для одиничних (простих) злочинів у кіберпросторі буде виступати головною якісною характеристикою діяльності злочинця. Наприклад, одним з найпоширеніших способів вчинення шахрайства із використанням обстановки кіберпростору стало сьогодні розміщення в мережі Інтернет неправдивої інформації про продаж різних товарів з метою заволодіння грошовими коштами

імовірних покупців. Так, в Дніпровській області протягом 2014-2015 років М. з використанням комп'ютера, підключеного до глобальної мережі Інтернет, маючи на сайті <http://skuters.hol.es/index.php> власний Інтернет-магазин, зареєстрований на його ім'я, офіційно займаючись перепродажем двоколісних скутерів по завищеним цінам, реєстрував, використовуючи різні номери мобільних телефонів, оголошення на Інтернет-ресурсі компанії ТОВ «Смаркет Україна» «Olx.ua» щодо продажу двоколісних скутерів без наміру поставляти останні замовникам. Для заволодіння грошима замовників з призначенням «передплата» М. використовував карткові рахунки малознайомих осіб та електронні гаманці [24]. Розміщення забороненої інформації у соціальних мережах та адміністрування відповідних груп соціальних мереж здебільше стає типовим способом вчинення різноманітних злочинів з антидержавно-політичних мотивів. Наприклад, розповсюджуються матеріали із закликами про захоплення державної влади, здійснюється вербування агентури для іноземної розвідки, активно сприяють діяльності терористичних організацій.

В практичному плані закономірне ускладнення способів вчинення наступного зі злочинів будуть свідчити про інтелектуальні та професійні здібності злочинців, сприятимуть встановленню під час розслідування всієї сукупності злочинів, вчинених однією особою або групою осіб. Бачення типових способів підготовки, вчинення та приховування одиничних злочинів у кіберпросторі дає змогу розглянути й комплексний злочин не статично, а в динаміці, як процес, що розвивається і відбиває тенденції розвитку технологій злочинної діяльності у майбутньому.

Висновки і пропозиції. Таким чином, в основі функціонування злочинної діяльності із використанням обстановки кіберпростору знаходяться зв'язки між наступними елементами, що складають механізм вчинення такої категорії злочинів:

- 1) предмет посягання (матеріальні цінності, грошові кошти, інформація, бази даних тощо);
- 2) особа злочинця, організована група чи злочинна організація;
- 3) обстановка вчинення злочину (загально-економічні і політичні умови сфери суспільства, що стала об'єктом злочинного впливу; стан захисту інформації, фактичного місця знаходження засобів вчинення злочинів/імовірного злочинця (вирішення питань територіальної юрисдикції), тощо);
- 4) способи вчинення злочинів із використанням обстановки кіберпростору (підготовки, безпосереднього вчинення та приховування);
- 5) технології вчинення злочинів із використанням обстановки кіберпростору, (що забезпечують досягнення кінцевої злочинної мети при вчиненні сукупності різних за кримінально-правовими ознаками злочинів);
- 6) сліди злочину (в матеріальному та електронному середовищах);

Ці елементи механізму злочинної діяльності й входять до структури криміналістичної характеристики злочинів, вчинених із використанням обстановки кіберпростору. Визначення типових та специфічних ознак наведених елементів механізму злочинної діяльності та зв'язків між цими елементами дозволить отримати повну криміналістичну характеристику вказаної категорії злочинів.

Список літератури:

1. Колесниченко А.Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. 12.00.09. Харьков, 1967. 42 с.
2. Колесниченко А.Н., Коновалова В.Е. Криміналістическая характеристика преступлений: учеб. пособие. Харьков: Юрид. ин-т, 1985. 93 с.
3. Журавель В. Криміналістична характеристика злочинів: проблеми формування та застосування // Вісник Національної академії правових наук. 2008. № 4 С. 198-209.
4. Салтевский М.В. Специализированный курс криминалистики: учебник. К., 1987. 520 с.
5. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів: навч. посіб. К.: Правник, 1997. 44 с.
6. Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: дис... докт. юрид. наук. Х., 2011. 407 с.
7. Волобуєв А.Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: дис... докт. юрид. наук. Харків, 2001. 420 с.
8. Марков В.В. Про механізм скоєння злочинів у кіберпросторі та особливості їх кваліфікації // Південноукраїнський правничий часопис. 2013. №1. С.112-115.
9. Комп'ютерна злочинність: навчальний посібник / Біленчук П.Д., Романюк Б.В. Цимбалюк В.С. та ін. К.: Атака. 2002. 240 с.
10. Документування злочинів у сфері використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), систем, комп'ютерних мереж і мереж електров'язку при проведенні дослідчої перевірки: науково-практичний посібник / за заг. ред.. Л.П. Скалозуба, І.В. Бондаренко; В.М. Кутузов, В.Д. Павловський, Л.П. Скалозуб та інші. К., 2010. 245 с.
11. Мотлях О. І. Питання методики розслідування злочинів у сфері інформаційних комп'ютерних технологій: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ., 2005. 218 с.
12. Реуцький А.В. Методика розслідування злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. 12.00.09. Харків, 2009. 22 с.
13. Паламарчук Л.П. Криміналістичне забезпечення розслідування розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. 12.00.09. К., 2004. 214 с.
14. Журба А.І. Особливості предмета доказування у справах про комп'ютерні злочини: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. 12.00.09. Харків, 2008. 191 с.
15. Крыгин С.В. Расследование преступлений, совершаемых в сфере компьютерной информации: дис... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2002. 200 с.
16. Зелинский А.Ф. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении. Х. : Вища школа, 1986. 168 с.
17. Зав'ялов С.М. Способи вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю: дис... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 230 с.
18. Кустов А.М. Криминалистика и механизм преступления. Цикл лекцій. М., Воронеж: МОДЭК, 2002. 304 с.
19. Лубин А.Ф. Механизм преступной деятельности: развитие концепции // Белкинские чтения «Памяти Учителя». Н. Новгород, 2001. – С. 13-22.
20. Волобуєв А.Ф. Комплексна методика розслідування економічних злочинів // Вісник прокуратури. 2003. №6 (24). С. 53-56.
21. Самойленко О.А. особливості розслідування викрадень майна, вчинених із використанням комп'ютерних технологій: монографія. К.: КНТ, 2009. 328 с.
22. Вирок по справі № 757/27385/15-к від 24 березня 2016 року Колегія суддів Печерського районного суду м. Києва. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56716129>
23. Морозов В.Д. Проблема развития в философии и естествознании: историко-философский очерк. Минск: Высшая школа. 1969. 447 с.
24. Ухвала по справі № 182/3014/15-к від 10 березня 2016 року, Колегія суддів судової палати у кримінальних справах апеляційного суду Дніпропетровської області URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56361518>

Tishchenko Evgen Ivanovich
post-graduate student correspondence course
of doctoral and post-graduate study Odessa
State University of Internal Affairs

Тищенко Євген Іванович
аспірант заочної форми навчання докторантури та аспірантури
Одеського державного університету внутрішніх справ

PLANNING WHEN DETECTING AND INVESTIGATING OFFENSES RELATED TO THE OBTAINING OF UNLAWFUL BENEFITS

ПЛАНУВАННЯ ПІД ЧАС ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ОДЕРЖАННЯМ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ

Анотація: стаття присвячена деяким аспектам планування під час виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди. Досліджено загальнонаукові теоретичні думки щодо процесу планування під час розслідування злочинів. Встановлено, що версеювання є одним з найважливіших умов процесу планування. Ґрунтовно досліджено відокремлені науковцями функції, що притаманні версії, а саме: пізнавальна, прогностична та організаційна. Проаналізовано типові ситуації учинення злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди та вивчено принципи планування. Запропоновано авторське визначення стосовно планування виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди.

Аннотация: статья посвящена некоторым аспектам планирования при выявлении и расследовании преступлений, связанных с получением неправомерной выгоды. Исследованы общенаучные теоретические учения о процессе планирования при расследовании преступлений. Установлено, что версия является одним из важнейших элементов процесса планирования. Основательно исследованы функции, присущие версии, а именно: познавательная, прогностическая и организационная. Проанализированы типичные ситуации совершения преступлений, связанных с получением неправомерной выгоды и изучены принципы планирования. Предложено авторское определение относительно планирования во время выявления и расследования преступлений, связанных с получением неправомерной выгоды.

Abstract: The article is devoted to some aspects of planning when detecting and investigating offenses related to the obtaining of illegal benefits. General scientific theoretical thoughts on the planning process during the investigation of crimes were investigated. It has been established that the replication is one of the most important conditions for the planning process. The functions, inherent in the version, separated by scientists, are thoroughly investigated, namely: cognitive, prognostic and organizational. The typical situations of committing crimes connected with the obtaining of unlawful benefits and the principles of planning have been analyzed. The author's definition of planning for the detection and investigation of crimes related to the obtaining of unlawful benefits is proposed.

Ключеві слова: злочини, одержання неправомірної вигоди, планування, розслідування.

Ключевые слова: преступления, получения неправомерной выгоды, планирование, расследование.

Key words: crime, obtaining unlawful benefits, planning, investigation.

Постановка проблеми. Однією з надважливих умов успішного проведення дій щодо виявлення та розслідування злочинів пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди, є якісне та своєчасне їх планування, спрямоване на вирішення конкретних завдань. Така, позиція пояснюється тим, що проведення планування визначає ефективність дій з виявлення та розслідування злочинів, його певну цілеспрямованість та наступальність, забезпечуючи, з іншого боку, відповідну економію сил та засобів правоохоронного апарату без втрати ефективності таких дій.

Необхідність розроблення плану проведення дій з виявлення та розслідування злочинів пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди, пов'язана зі складністю та відповідальністю заходів, спрямованих на вирішення поставлених завдань, та вима-

гає від практичного працівника відповідного правоохоронного підрозділу та його керівника здійснення відповідних організаторських функцій, які полягають у визначенні та вишукуванні необхідних заходів та залученні сил, проведенні індивідуалізації дій кожного з учасників цих заходів за умови пов'язування їх здійснення послідовністю за часом. У такому плані необхідно врахувати всі особливості організації і тактики виявлення та розслідування злочинів наведеної категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вже на самих початкових етапах становлення та розвитку науки криміналістики плануванню розслідування злочинів приділялась значна увага, оскільки планування та побудова слідчих версій визначалися науковцями тих років, як найбільш ефективний організації розслідування. Перші висновки про те, що планування є теоретичною основою розслідування

з'являються вже у роботах В. І. Громова [1], С. А. Голунського [2], О. Н. Колісниченко [3] та інших. У подальшому теоретичні розробки щодо ролі та місця версій у судочинстві проводяться у роботах О. М. Васильєва [4], В. Е. Коновалової [5], О. М. Ларіна [6], І. М. Лузгіна [7], А. Р. Ратинова [8] та багатьох інших науковців та дослідників.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Здійснений нами ґрунтовний аналіз джерел, дозволяє дійти висновку, що недостатньо дослідженою залишається низка проблем щодо питань планування під час виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди.

Мета статті. В основу дослідження покладено необхідність більш детального дослідження деяких аспектів планування під час виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди.

Виклад основного матеріалу. У новому тлумачному словнику української мови термін «план» визначається, як «задум, проект, що передбачає хід, розвиток чого-небудь; текст, документів з викладом такого задуму, проекту» [9, с. 687]. Безпосередньо термін «план» походить від латинського слова «planum», що означає «площина, рівне місце». Спочатку означений термін використовували лише для позначення певного креслення (малюнку місцевості), яке б характеризувало певну її ділянку у певному масштабі площини. У подальшому у цього терміну з'явилась нова площина використання, обумовлена застосуванням щодо визначення та опису певних проектів, умовою реалізації яких є визначення системи взаємозв'язаних показників, розрахунків чи завдань. Планувати – це означає думати про майбутнє, а планування — це певні дії, описані для того, щоб їх було здійснено [10]. Як зазначає провідний американський економіст, основатель статистического исследования экономического роста и его источников Едвард Денісон «Майже будь-яку роботу, щоб її взагалі зробити, треба спланувати, принаймні неформально, на кілька хвилин наперед» [11]. На думку французького теоретика та засновника адміністративної (класичної) школи управління Анрі Файоль поняття «управляти» означає «дивитися вперед», що дає певне уявлення про те, якої ваги надають плануванню у світі бізнесу. У своїх роботах науковець зазначає, що навіть якщо передбачення і не є всім менеджментом, воно складає його важливу частину, а планування в організації — процес визначення цілей організації та прийняття рішень щодо шляхів їх досягнення [12].

За загально-науковою теоретичною думкою, зміст та сутність процесу планування полягає у пошуку відповідей на три основних питання: 1) де організація знаходиться у даний момент (її теперішній стан); 2) чого організація прагне досягти (куди вона прямує); 3) як організації потрапити звідти, де вона є, туди, куди вона прагне. Планування є первісною функцією управління, оскільки рішення, прийняті в процесі її реалізації, визначають подальший характер здійснення інших функцій управління. Сутність планування, як функції, полягає в

обґрунтуванні певних цілей та шляхів їх досягнення на основі визначення комплексу завдань та робіт, а також визначення ефективних методів, ресурсів та способів, необхідних для виконання поставлених завдань, а також встановлення взаємозв'язку між ними. За своєю суттю, планування є основною ланкою та організаційним початком всього процесу реалізації поставлених цілей [13].

Подальший розвиток теорії планування розслідування простежується у роботах С. А. Голунського, а саме у підручнику «Криміналістика» 1938 року видання, у якому вперше було запропоновано принципи планування, загальні позиції яких й досі вважаються актуальними, а процес розслідування автор окреслює у вигляді чотирьох взаємозалежних стадій: а) висунення тих фактично обґрунтованих версій, якими може бути пояснено даний злочин; б) визначення по кожній із намічених версій кола тих питань, які треба з'ясувати, щоб цю версію перевірити; в) визначення кола слідчих дій, необхідних для уточнення цих питань; г) визначення строків виконання кожної з намічених слідчих дій [2, с. 334]. У подальшому, взаємозв'язок між плануванням та слідчими версіями визначають та досліджують багато науковців у більш пізніх роботах, наприклад, Б. М. Шавер та А.І. Вінберг у підручнику «Криміналістика», виданому в 1940 р. вказують на нерозривний зв'язок між плануванням та слідчими версіями [14, с. 76]; О. Н. Колісниченко у власному дослідженні, проведеному у 1975 році стверджує, що єдність процесу мислення у висловлюваних припущеннях та їх перевірка – це єдиний процес, який не можна поділити на дві частини [3, с. 165]; Р. С. Белкін, у 1977 році аргументує положення про взаємозалежність планування та версії, зазначає, що розробка версій не виступає як самоціль, а є необхідною передумовою для організації діяльності щодо встановлення істини. У своєму дослідженні, автор визначає, що невизнання взаємозв'язку між теоріями планування та версіями призведе до того, що планування буде позбавлено свого підґрунтя, а версії будуть перетворені на сукупність прагматичних положень, а значить версія служить логічним обґрунтуванням змісту планування розслідування [15].

Узагальнюючи здобутки наведених вище науковців, можливо стверджувати, що версії визначаються як ідеально-розумові моделі процесу пізнання конкретних злочинів та виділяються їх функцій, кожна з яких має власну мету: аналітична, пізнавальна, прогностична і організаційна. Як підстава для формування версій визначається аналіз доказового вихідного матеріалу, який, у свою чергу, поділяється на декілька рівнів: обґрунтованого припущення (версії) та тільки якого-небудь окремого припущення.

Підкреслюючи місце та роль окремих версій у розслідуванні злочинів Р. С. Белкін наголошує, що «сукупність вихідних даних не має абсолютного значення, незалежно від того, для побудови якого припущення вони є вихідними. Межі сукупності визначаються рівнем побудованого на цих вихід-

них даних припущення. Якщо сукупність усіх узгалі даних, відомих до моменту висунення версії, назвати генеральною сукупністю, то в рамках останньої можна висунути сукупності, які об'єднують менше число даних. Побудовані на їх основі версії будуть належати до версії, яка охоплює генеральну сукупність, як частини до цілого» [15].

Поглиблюючи дослідження версій, науковцями виділяються такі функції, притаманні їм: пізнавальна, прогностична та організаційна.

Пізнавальна функція. Пізнавальна функція версії полягає у тому, що визначаючи певний напрямок розслідування, версія дає змогу обрати сукупність оперативно-пошукових та слідчих дій, достатніх для перевірки висунутих у версії припущень. На даному етапі важливою передумовою ефективності пізнавальної діяльності працівників правоохоронних органів є використання комплексів рекомендацій, визначених методикою розслідування найбільш оптимальними у ситуації, що склалась. Специфіка пізнання у правоохоронній діяльності значно звужує обсяги довільності у процесі висунення версій, оскільки напрацьованою роками науковою методикою розслідування певних категорій злочинів, окреслено найбільш вірогідні шляхи просування у розслідуванні та оптимальні комплекси дій, щодо його проведення. Звернувшись до окремих оперативно-розшукових та слідчих дій, спрямованих на виявлення та розслідування отримання неправомірної вигоди, можливо чітко простежити пізнавальну роль у кожній з них, тому що ці дії, мають бути узгоджені з висунутою версією, підпорядковуватись їй, що, у свою чергу, забезпечить ефективність використання відповідних тактичних прийомів та забезпечить одержання оперативнорозшукової та доказової інформації, достатньої для вирішення поставлених перед правоохоронними органами завдань на відповідному етапі виявлення та розслідування злочинів означеної категорії. [5].

Прогностична функція версії. Сутність прогностичної функції версії полягає не тільки у передбаченні комплексу слідчих дій, що можуть сприяти виявленню доказів, а й передбаченні їх можливої доказової цінності. Таким чином, прогностична функція версії сприяє визначенню можливості існування тих чи інших об'єктів, слідів, документів, які можуть бути пов'язані з досліджуваною подією злочину [16, с. 28]. Наприклад, під час розслідування фактів отримання неправомірної вигоди за приватизацію будь-якого крупного майнового комплексу, слідчий заздалегідь має спрогнозувати у яких саме документах означений факт має знайти відображення, у яких документах буде відображено зниження вартості об'єкту приватизації, невідповідність його реальної та встановленої ціни, наявність суперечливих даних про проведення оцінки майна, встановлення вартості відновлення, будь-які відмови від визначеної раніш вартості та ін. Відповідно до характеру конкретного злочину, на підставі попереднього аналізу наявної доказової та оперативнорозшукової інформації, можливо оцінити та обрати ті його ознаки, які або повинні бути, або

можуть бути викриті, визначити можливі місця перебування певних слідів, документів чи об'єктів, які можливо використати у процесі виявлення та розкриття злочину означеної категорії.

Організаційна функція версії. Ще одною важливою функцією версії, тісно пов'язаною з плануванням діяльності з виявлення та розслідування злочинів, є організаційна функція, сутність якої полягає у визначенні певного напрямку такої діяльності, а значить й його подальшого планування. Як визначає Р.С. Белкін «Слідча версія становить основу планування», а «Версії визначають напрямок розслідування, є його організуючим началом і ядром планування дій слідчого». Тобто версія, яка не може охопити у повному обсязі усі аспекти організації розслідування, надає змогу зосередити увагу на певному напрямку розслідування та окреслити певне коло обставин, що необхідно буде встановити, а значить ця сторона версії і є її головною організуючою функцією, оскільки вона дозволяє реалізувати те, що було сформульовано у припущенні [15, с. 366].

Виходячи з точки зору, яку визначає організаційна функція версії, можливо поділити на два етапи: перший, на якому визначаються та формулюються обставини, що підлягають встановленню, та другий, який полягає у визначенні певної послідовності оперативнорозшукових та слідчих заходів, послідовність яких може згодом змінюватись у залежності від ситуації та певних обставин, а також від проміжних результатів тих чи інших проведених дій та заходів, як позитивних, так і негативних [17].

Оскільки висунення версій за конкретними видами злочинів, у тому числі і відносно злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди, зумовлено певними ситуаціями, які мають місце [18], слід більш детально визначити що саме розуміється під терміном ситуація у юридичній науці.

У теорії криміналістики під ситуацією, здебільшого, розуміють комплекс даних про подію злочину [19, с. 24]. Вчені криміналісти поняття «ситуація» завжди пов'язують з певним який, зокрема, передує порушенню кримінального провадження та періодом проведення розслідування. Період, що передує порушенню кримінального провадження за умови наявності ознак, які б свідчили про наявність злочину, визначається як кримінальна ситуація, яка являє собою певний комплекс даних, що вказують на наявність злочинного характеру події. У свою чергу, комплекс доказів, які характеризують стан проведення розслідування вже після порушення кримінального провадження, у криміналістичній літературі визначається як слідча ситуація [20, с. 86].

У теорії криміналістики та ОРД розробки з типологізації ситуацій у правоохоронній діяльності проводились неодноразово, а результати досліджень у зазначених галузях вже сьогодні активно використовують для проведення розробок рекомендацій щодо визначення типових ситуацій та окреслення загальних орієнтирів проведення виявлення та розслідування злочинів певних категорій. Термін «типовий» у більшості словників інтерпретується,

як «...той, що є зразком, взірцем, стандартом для низки явищ, випадків або відповідає певному зразку» та «...характерний або властивий певному типу явищ» [21]. В. М. Неживий сутність терміну «типовий» в ОРД визначає, як поширеність (розповсюдженість) якогось явища, що в практиці виконання оперативно-розшукових знань часто трапляється (повторюється), деякою мірою піддається формалізації та передбачає можливість прийняття типового рішення [22, с. 532-539], а Белік Л.С. типові ситуації пропонує розуміти, як обставини, що найбільш часто зустрічаються і які передбачають особливості методики їх вирішення. Поглиблюючи розробку наведеної тематики з точки зору дослідження злочинів, пов'язаних з отриманням неправомірної вигоди, на базі дослідження оперативно-розшукових справ Белік Л.С. пропонує визначити типові ситуації учинення злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди:

- Ситуація №1. Затримання злочинця під час одержання або надання неправомірної вигоди;
- Ситуація №2. Вчинення злочину за участю посередників;
- Ситуація №3. Вчинення злочину кількома учасниками з розподілом ролей.

Наведені ситуації стають джерелами версій, причому кримінальні ситуації, на відміну від слідчих, не забезпечують достатній рівень обґрунтованості висунутих версій. У свою чергу, слідча ситуація, яка є певним комплексом доказів на визначеному етапі розслідування, забезпечує створення передумови для висунення більш обґрунтованих версій.

Дослідження теоретичних проблем планування виявлення та розслідування злочинів надало змогу науковцям визначити теоретичну концепцію принципів планування. Вперше, ще у 1938 році минулого століття, принципи планування сформулював С.А. Голунський, який окреслив планування, як комплекс взаємозалежних стадій та заборонував таку їх структуру: перша стадія – висунення слідчих версій; друга – визначення по кожній із висунутих версій кола тих питань, які треба з'ясувати з метою перевірки версій; третя – перелік кола слідчих дій, необхідних для з'ясування намічених питань; четверта – визначення строків виконання кожної з передбачуваних слідчих дій. Безпосередньо до принципів планування розслідування науковець відносить:

- 1) при плануванні завжди варто виходити з оцінки політичного значення злочину й аналізу тієї соціально-політичної обстановки, у якій він був учинений;
- 2) план варто будувати так, щоб забезпечити швидкість збирання основного для даної справи доказового матеріалу;
- 3) план повинен передбачити збирання матеріалу, який давав би відповідь на запитання семичленної римської формули;
- 4) усе розслідування може бути поділене на дві основні частини, які можна умовно назвати загаль-

ним і спеціальним розслідуванням (до і після пред'явлення конкретній особі обвинувачення) [2, с. 330-332].

З подальшим розвитком теорії криміналістики та ОРД принципи планування були досліджені та сформульовані у різних видозмінених напрямках, проте головна їх ідея була збережена. Так, Л.А. Сергєєв до принципів планування відносить індивідуальність, конкретність, повноту, обґрунтованість, системність, реальність, оптимальність, своєчасність, динамічність, відповідність форми й змісту [23, с. 6]; І.М. Лузгін - принципи законності, науковості, конкретності [24, с. 5]; А.І. Вінберг до числа таких принципів відносить індивідуальність, своєчасність, динамічність, найсуворіше дотримання законності із забезпеченням об'єктивності, всебічності, швидкості, ініціативності й активності розслідування [25, с. 22-25]; О. Н. Колісниченко у своїй кандидатській дисертації 1952 року, присвяченій дослідженню проблем планування розслідування до принципів планування відносить індивідуальність, обґрунтованість, динамічність [26].

Під принципом індивідуальності планування розуміється своєрідність та індивідуальність особливостей документування злочинних дій осіб в конкретних умовах місця і часу, з використанням наявних можливостей конкретних підрозділів відповідного правоохоронного органу. Під принципом своєчасності та безперервності планування, розуміють попереднє планування початкових оперативно-розшукових, слідчих та інших заходів. Під динамічністю планування розуміють його мобільність та ефективність з огляду на весь етап планування. Під конкретністю планування розуміється проведення конкретного аналізу ситуації, що виникла, та прогнозування на основі цього конкретних висновків щодо застосування обраних заходів та їх ймовірного результату. Під реальністю планування розуміють своєчасну та грамотну постановку оперативно-тактичних та слідчих завдань, а також доведення їх до виконання [27, с. 75].

Планування є особливо важливим у практиці виявлення та розслідування складних та багатоепізодних злочинів, злочинів, які вчиняються організованими злочинними групами, які ретельно маскуються та приховуються, які вчиняються за участю високопосадовців різних ланок державного управління та інших державних органів, до яких у більшості випадків, і відносяться злочини, пов'язані з одержанням неправомірної вигоди. [28] Планування таких злочинів часто поєднується з укладанням графічних схем, на яких послідовно та наочно відображаються усі відомі зв'язки злочинців, місця та умови вчинення злочинів, засоби їх приховування, схеми відмивання та легалізації отриманої неправомірної вигоди тощо. Укладання таких графічних схем дає змогу визначити та оцінити всю картину злочинної діяльності, визначити наявні прогалини та окреслити подальші необхідні шаги здобуття інформації та доказів. За даними, отриманими за результатами опитування практичних працівників правоохоронних органів, в обов'язки яких входить виконання дій з виявлення

та розслідування злочинів, пов'язаних з отриманням неправомірної вигоди, майже завжди виявлення та розслідування злочинів означеної категорії супроводжується відповідним плануванням дій правоохоронців.

Виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з отриманням неправомірної вигоди ускладнюється тим, що зазвичай у правоохоронців у розпорядженні знаходиться невеликих обсяг доказової інформації, а велика кількість наявної інформації має певний припустимий характер, оскільки злочинці у бід-який час можуть змінювати час та місце передачі неправомірної вигоди, засіб та склад учасників такої передачі, та іншим чином намагатись максимально приховати та замаскувати власні злочинні дії. Оскільки такі обставини можуть зруйнувати ретельно сплановану операції щодо документування фактів отримання неправомірної вигоди та затримання злочинців, під час складання планів суб'єкту планування слід прогнозувати такі зміни, враховувати можливість їх вчинення та бути готовим до реагування на них. Планування та прогноз можливого розвитку ситуації щодо документування злочинних дій та затримання осіб, які отримують, надають неправомірну вигоду, чи є посередниками у цьому, має передбачати не тільки вірогідну тактику дій злочинців, але й ймовірні відхилення та зміни у неї, а також передбачати відповідні можливості перебудови дії правоохоронців щодо недопущення втрати доказів, потрапляння працівників правоохоронних органів у безвихідні та тактично скрутні чи не визначені становища, у яких злочинці зможуть знищити чи приховати сліди власної злочинної діяльності, зникнути з місця скоєння злочину, попередити співучасників та іншим чином негативно вплинути на кінцевий результат дій щодо документування їх злочинної діяльності.

Означена специфіка злочинів, пов'язаних з отриманням неправомірної вигоди, обумовлює важливість зберігання у таємниці всіх організаційних заходів під час планування розслідування та особливо викриття злочинів означеної категорії, оскільки будь-яке просочення подібної інформації може звести нанівець всі дії правоохоронців та надати можливість злочинцям вжити відповідних заходів щодо зруйнування усіх запланованих дій з їх викриття та притягнення до відповідальності. Зазначене відноситься не лише до можливості, у такому випадку, злочинцю уникнути затримання на місці вчинення злочину та приховати предмет отриманої неправомірної вигоди, але й дасть йому час та можливість приховати та знищити інші можливі сліди власної злочинної діяльності, наприклад відповідні документи, записи, речі, комп'ютерну інформацію тощо.

Окрім збереження і таємниці інформації, однією з важливих умов успішності та результативності планування виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з отриманням неправомірної вигоди, є забезпечення раптовості проведення оперативно-розшукових та слідчих дій, оскільки це

дає змогу певним чином паралізувати опір злочинців під час їх затримання та, відповідно, забезпечує можливість правоохоронців більш ефективно та у більш повному обсязі провести фіксацію та збір доказової бази, здійснити якісно та у повному обсязі заплановані оперативно-розшукові та слідчі дії. Раптовість вчинення оперативно-розшукових та слідчих дій дає змогу правоохоронним органам вчинити значний психологічний вплив на злочинців, забезпечити певну дезорганізацію їх інтелектуальної діяльності, в частині тих їх дій та вчинків, щодо яких й провадяться означені оперативно-розшукові та слідчі дії, тобто значно підвищить кінцеву ефективність запланованих дій правоохоронців [29, с. 116].

Злочини, пов'язані з отриманням неправомірної вигоди, у сучасних умовах, як правило, представляють собою складні, багатоепізодні злочини, тому врахувати та якісно розмістити усі епізоди в одному конкретному плані буває досить складно, а іноді й недоцільно, оскільки такий план стає надто громіздким та незручним. У цьому випадку слід складати плани по епізодах, що надасть змогу більш ретельно та детально передбачити та врахувати усі можливі варіанти розвитку подій та відповідних дій правоохоронців. Таке складання планів по епізодам варто використовувати й у випадках, коли проводиться процес викриття чи розслідування злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, в декількох пов'язаних між собою підприємствах та установах, за участю великої кількості підозрюваних осіб, посередників, посібників тощо. Такі окремі епізодні плани слід координувати за загальним напрямком виявлення та розслідування злочинів, означеної категорії, що має забезпечити максимальну ефективність проведення оперативно-розшукових та слідчих дій, необхідних для якісного та повного їх документування та притягнення винних осіб до відповідальності.

Під час підготовки плану щодо проведення конкретних оперативно-розшукових та слідчих дій при виявленні та розслідуванні злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, особі, що його складає варто чітко уявляти собі механізм скоєння окремого конкретного злочину. Це надасть йому змогу точно визначити всі обставини скоєного злочину та забезпечить оптимальне використання наявних сил та засобів у відповідні часові ліміти.

Правильне та своєчасне використання можливостей негласного апарату та оперативно-технічних засобів дозволить не тільки виявити ознаки злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди та встановити усіх причетних до них осіб, а й якісно задокументувати їх злочинну діяльність, забезпечити ефективність та швидкість процесу розслідування таких злочинів.

Висновки і пропозиції. План виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди – це структуроване керівне рішення, яке визначає конкретні поетапні заходи, спрямовані вирішення відповідних завдань, поставлених перед правоохоронними органами щодо

протидії злочинам означеної категорії в частині їх виявлення та розслідування, які мають проводитись за умови додержання вимог діючого чинного законодавства та за своїм змістом відповідати конкретній обстановці, що склалася;

Планування виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди – це процес визначення на основі тактичного моделювання відповідної структурованої системи оперативно-розшукових заходів та слідчих дій, які мають що забезпечити оптимізацію процесу проведення таких дій з виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди, забезпечити ефективне та якісне застосування наявних сил та засобів.

Список літератури

1. Громов В.И. Дознание и предварительное следствие (теория и техника расследования преступлений). – М., 1925. – 163 с.;
2. Криминалистика. Техника и тактика расследования преступлений. – М., 1938. – С. 334.
3. Колесниченко А.Н. Роль следственных версий и построение их при расследовании преступлений // Учен. зап. Харьк. юрид. ин-та. – Харьков, 1975. – Вып. IX. – С. 165.
4. Васильев А.Н. Следственная тактика. – М., 1976. – 56 с.;
5. Коновалова В.Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. – Харьков: Косум, 2000. – 175 с.;
6. Ларин А.М. От следственной версии – к истине. – М., 1976. – 280 с.;
7. Лузгин И.М. Расследование как процесс познания. – М., 1969. – 167 с.;
8. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. – М., 1967. – 290 с.
9. Новий тлумачний словник української мови том 2 К-П 200 000 слів, видання друге виправлене [Текст] / [уклад. : В. Яременко, О. Сліпущко.]. – К. : Аконт, 2008. – 926 с.
10. Планування діяльності підприємства: Навч. посіб. / За ред. Москалюка В. Є. — К.: КНЕУ, 2002. — 252с.
11. Денисон Э.Ф. Оценка источников экономического роста как база долгосрочных прогнозов// Долгосрочное планирование и прогнозирование. — М.: Прогресс, 1975;
12. Войчак А. В. Маркетинговый менеджмент: Підручник. — К.: Вид-во КНЕУ, 1998. - 268 с.
13. Тарасюк Г. М., Шваб Л. І. Планування діяльності підприємства. Навч. Посіб. — К.: Каравела, 2003. — 432с.
14. Шавер Б.М., Винберг А.И. Криминалистика. – М., 1940. – С. 76.
15. Белкин Р.С. Курс криминалистики: В 3-х т. – М., 1977. – Т. 2. – С. 352.
16. Журавель В.А. Роль гипотез в криминалистическом прогнозировании // Актуальные проблемы гос-ва и права. – Одесса, 1998. – Вып. 5.
17. Специализированный курс криминалистики: Учебник / Отв. ред. М.В.Салтвский. – К.: НИИРПО КВШ МВД СССР, 1987. – 360 с.
18. Драпкин Л.Я. Ситуационный подход в криминалистике и программирование расследования // Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия: Межвуз. межведом. сб. науч. раб. – Уфа: Башкирский ун-т, 1989. – С. 167;
19. Танасевич В.Г. Понятие и криминалистическое значение следственной ситуации // Сов. государство и право, 1979. – №8. – С. 24-27.
20. Гавло В.К. О следственной ситуации и методике расследования хищений, совершаемых с участием должностных лиц // Вопр. криминалистической методологии, тактики, методики расследования. – М.: Юридат, 1973. – С. 86-92;
21. Словник іноземних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень [Текст] / [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.]. – К. : Довіра, 2000. – С. 892.
22. Неживий В. М. Типові ситуації учинення злочинів у сфері земельних відносин з проявами хабарництва [Текст] / В. М. Неживий // Вісник Луганського держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка // Спеціальний випуск. – 2011. – № 8. – С. 532-539.
23. Сергеев Л.А., Соля-Серко Л.А., Якубович Н.А. Планирование расследования. – М., 1975. – С. 6.
24. Дубровицкая Л.П., Лузгин И.М. Планирование расследования. – М.: Юрид. лит., 1972. – С. 5.
25. Криминалистика: Учебник / Под ред. А.И.Винберга. – М., 1952. – Ч. 2. – С. 22-25.
26. Колесниченко А.Н. Планирования расследования: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – Харьков, 1952. – 21 с.
27. Михайличенко О. А. Тактика застосування оперативних комбінацій при затриманні злочинців [Текст]: монографія / О. А Михайличенко, І. В Сервещкий; [за заг. ред. Е. О. Дідоренка.]. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2002. – 198 с.
28. Noonan, John Thomas. 1984. Bribes. New York: Macmillan.
29. Мышков Я.Е. Организация расследования взяточничества // Луган. акад. внутр. справ МВС // Наук.-теорет. журн., 2003. – Вып. 3. – С. 116-124.

*Filatov V. V.**candidate of law sciences, senior lecturer of the department of civil, commercial and environmental law at the University of Customs and Finance, Ukraine***Филатов В. В.***кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры гражданского, хозяйственного и экологического права Университета таможенного дела и финансов, Украина*

FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF INFORMATION SECURITY ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Summary: The theoretical and legal peculiarities of legal security of information security in foreign countries are researched. The tendencies of legal regulation in the sphere of protection of the interests of the state in the information sphere are analyzed. The priority directions of using international experience of legal regulation of information security in Ukraine have been determined.

Key words: legislation, information security, politics, positive experience, state, legal regulation, priorities, trends.

Аннотация: Исследованы теоретические и правовые особенности правового обеспечения информационной безопасности в зарубежных государствах. Проанализированы тенденции правового регулирования в сфере защиты интересов государства в информационной сфере. Определены приоритетные направления использования международного опыта правового регулирования информационной безопасности в Украине.

Ключевые слова: законодательство, информационная безопасность, политика, позитивный опыт, государство, правовое регулирование, приоритеты, тенденции.

Постановка проблемы. На современном этапе развития Украины, информационная безопасность, как отдельная составляющая национальной безопасности государства, не нашла достаточного законодательного закрепления. Как следствие, интересы государства в информационной сфере постоянно подвергаются внешним и внутренним факторам. Низкий уровень защиты указанных интересов, представляет серьезную угрозу для национальной безопасности, поскольку негативное информационное влияние дестабилизирует обстановку в стране, приводит к расколу общества и минимизирует социальный эффект от реформ, проводимых властью. Данная проблема нуждается в комплексном научном обосновании перспективных путей развития системы информационной безопасности государства.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемами правового обеспечения информационной безопасности в Украине в разное время занимались такие ученые, как: Р. В. Алямкин, Ю. В. Бондарь, В. З. Дитюк, С. С. Есимов, Ю. П. Лисовская, Н. Б. Подболотова, О. С. Рябоконт, А. В. Тронько, М. П. Федорин и другие ученые. Однако специального исследования вопросов использования зарубежного опыта в развитии отечественной системы информационной безопасности не проводилось, что указывает на актуальность теми данной научной работы.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. До недавнего времени в Украине полностью отсутствовали нормативно-правовые акты, которые определяют концептуальные цели и задачи системы информационной безопасности. Лишь в

2017 году была утверждена соответствующая доктрина, которая без четкой и последовательной регламентации на подзаконном уровне не способна обеспечить надлежащую защиту интересов государства и общества в информационной сфере. Помимо этого, пересмотру подлежат и некоторые действующие законодательные акты в сфере информации, поскольку они частично утратили свою актуальность. Перспективным направлением в решении данной проблемы, является изучение опыта зарубежных стран в сфере правового регулирования информационной безопасности, который поможет обозначить пути и средства усовершенствования национальной системы информационной безопасности.

Цель статьи. Целью данной статьи является комплексный теоретико-правовой анализ европейского опыта правового регулирования вопросов информационной безопасности и направлений его использования в Украине.

Изложение основного материала. Для системы государственного управления актуальной является проблема качественных изменений в деятельности органов власти, то есть реформирование системы управления с учетом механизма согласования интересов управляемых и управляющих субъектов, который должен получить основание в законодательстве, в общественном сознании и политической культуре государственных служащих и граждан [1, с. 17]. По нашему мнению, именно эта проблема стала причиной несовершенства способов и средств правового регулирования информационной безопасности в Украине. Государство преимущественно исходит из необходимости защиты собственных интересов в информационной

сфере, а общество отталкивается от своих интересов. Такой дисбаланс приводит к обоюдному игнорированию проблем информационной безопасности, влечение которого страдают оба субъекта.

Подобное несоответствие достаточно четко прослеживается в Доктрине информационной безопасности Украины, которая была утверждена Указом Президента Украины от 25 февраля 2017 года. В указанном документе, к числу наиболее актуальных угроз информационной безопасности Украины отнесены внешние факторы (информационная экспансия и доминирование государства-агрессора, специальные информационные операции против государства и т.д.) [2]. Однако почти не учтены угрозы внутреннего характера, которые воспринимаются обществом ежедневно, например, нарушения права на получение публичной информации, недостаточная информатизация сельской местности, ненадлежащий уровень защиты информации в государственных реестрах. Также существует ряд недостатков, связанных с оценением результатов реализации доктрины, распределения полномочий в сфере информационной безопасности и управления процессом её обеспечения. В данных условиях целесообразно обратить внимание на соответствующий зарубежный опыт, проанализировать его и рассмотреть возможность применения в Украине. Таким образом исследуем опыт отдельных стран в сфере правового регулирования информационной безопасности.

Германия. Информационная политика данного государства основана на принципах транснационального обмена информацией, развития коммуникационных и информационных систем, свободной конкуренции в информационной сфере, четкой правовой регламентации информационных правоотношений на разных уровнях. При этом, перспективными направлениями политики информационной безопасности Германии являются: становление информационного общества, создание информационной экономики, развитие новых информационных супермагистралей, информатизация государственного управления, либерализация коммуникаций, поддержка национальных производителей информационной продукции, развитие государственного и частного информационного бизнеса [3, с. 143]. Следует отметить, что Германия выбрала достаточно правильную стратегию информационной безопасности, поскольку все концепции в этой сфере основаны на балансе интересов государства и граждан и нашли своё нормативно-правовое отображение. Необходимо отметить, что законодательство об информационной безопасности Германии состоит из ряда актов, которые регламентируют отдельные аспекты защиты информационных интересов государства и общества. Основными из них являются: Федеральный Закон «О вещательной деятельности (Телемедиа)», Федеральный Закон «Об охране персональных данных», Федеральный Закон «О порядке доступа к информации Федерального правительства», Федеральный Закон «О телекоммуникациях» [4]. По нашему мнению, такая детальная регламентация позволяет

максимально охватить все виды общественных отношений, которые связаны с категорией «информационная безопасность».

Великобритания. Информационная политика этой страны основана на следующих принципах: технологическая нейтральность законов; активизация международного сотрудничества в сфере защиты информации; поддержка и защита интересов пользователей компьютерных и телекоммуникационных систем; развитие электронной коммерции во всех сферах хозяйствования; развитие автоматизированных систем обмена научнотехнической информацией. Подобная ориентация политики информационной безопасности позволяет согласовать общегосударственный и местный уровни защиты интересов государства в информационной сфере, поскольку возрастает функциональность механизмов информационной безопасности [5, с. 103]. Особое внимание следует уделить принципу технологической нейтральности законов в сфере информационной безопасности. По нашему мнению, этот принцип заключается в том, что законодатель регламентирует исключительно основоположные идеи и категории информационной безопасности, которые определяют уровень защищенности интересов государства. В тоже время, на подзаконном уровне устанавливаются более индивидуальные аспекты, которые привязаны к конкретным сферам информационной деятельности. Следует отметить, что такой подход очень рациональный, поскольку позволяет избежать правовых коллизий, обусловленных непониманием специфики деятельности.

США. Особенностью системы информационной безопасности США является тесное сотрудничество субъектов национальной безопасности и институтов гражданского общества в вопросах защиты интересов государства и граждан в информационной сфере. Следует отметить и организационно-правовые особенности структуры субъектов информационной безопасности США. Так, в государстве функционирует Министерство внутренней безопасности, которое выполняет функцию координации в сфере информационной безопасности. На законодательном уровне США вопросы безопасности информации закреплены в ряде специальных законов: Национальная стратегия кибербезопасности, Национальная стратегия физической защиты объектов жизнеобеспечения. Эти документы предусматривают создание единой национальной системы противодействия преступности в информационной сфере, информационному терроризму. Указанные нормативно-правовые акты предусматривают создание территориальных, ведомственных и частных центров противодействию информационным угрозам [6, с. 93]. Такая структура дает возможность противодействовать внутренним и внешним угрозам информационной безопасности, привлекая к данному процессу весь имеющийся кадровый потенциал и субъектов делегированных полномочий. Необходимо отметить индивидуализацию на законодательном уровне США отдельных составляющих информационной

безопасности (безопасность государства, личности, предприятия). Это способствует предупреждению негативного влияния на эти сферы, а в случае возникновения угроз – их оперативной локализации.

Франция. Опыт этой страны очень интересен для Украины. В законодательстве Франции информационная безопасность позиционируется как самостоятельная составляющая национальной безопасности. Ключевые приоритеты в данной сфере, закреплены в так называемой «Белой книги обороны и национальной безопасности» (2008 год). В ней среди прочих, отмечены и такие угрозы, как атаки на информационное пространство, шпионаж и стратегическое влияние. Основными способами противодействия угрозам в сфере информационной безопасности во Франции являются: координация и взаимодействие в вопросах защиты интересов государства в информационной сфере, проведение открытых и негласных мероприятий по выявлению незаконного вмешательства в информационные системы, подготовка кибервойск на профессиональной основе. Во Франции также существует Стратегия безопасности и обороны информационных систем, в которой прописаны следующие задачи: предупреждение угроз в киберпространстве, приумножение научного, технического и кадрового потенциала в сфере защиты информации, создание особых гарантий защиты персональных данных, защита интеллектуальной собственности в Интернете, охрана национального медийного пространства, гарантирование психологической неприкосновенности личности [7]. Следует положительно оценить опыт Франции, поскольку детальная регламентация угроз информационной безопасности и одновременная формализация задач, форм и методов деятельности уполномоченных субъектов, способствует повышению эффективности политики в данной сфере.

По мнению Ю. П. Лисовской, процессы глобализации предусматривают межгосударственное сотрудничество в сфере информационной безопасности. При этом, решение проблем защиты интересов государства в информационной сфере в рамках Европейского Союза не возможно без создания общей стратегии европейской информационной безопасности, противодействия кибервойнам, информационному терроризму и борьбы с информационной преступностью [8, с. 14]. Следует согласиться с таким мнением, однако необходимо уточнить, что предпосылками создания такой стратегии, является формирование отдельными государствами собственного законодательного базиса в сфере информационной безопасности, который позволит полноценно защитить интересы государства и общества. Только при этом условии возможно эффективное сотрудничество на транснациональном уровне.

Правовое обеспечение отдельных составляющих публичной безопасности в зарубежных странах, по сути сводится к процессу принятия и реализации административно-правовых актов, а также закрепления методов и форм административной деятельности уполномоченных субъектов [9, с. 23].

Помимо этого, опыт зарубежных стран свидетельствует о наличии основоположных принципов информационной безопасности: баланс интересов государства и общества, верховенство права, невмешательство в дела независимого государства, свобода выбора законных способов и средств защиты интересов в информационной сфере. По нашему мнению, эти принципы очень важны, поскольку определяют не только доктрину информационной безопасности, но и характеризуют государство в целом.

Ю. В. Бондарь отмечает, что необходимыми условиями вхождения Украины в глобальное информационное пространство является согласование национального законодательства в сфере информационной безопасности с международными стандартами, взаимодействие в сфере информационной деятельности, формализация внутренних и внешних угроз информационной сфере, определение в законодательстве категории «национальный информационный суверенитет» (закрепление его границ, компетенции государства, создание механизма защиты) [10, с. 15]. Считаем, что данный тезис является лишним подтверждением того, что правовое регулирование информационной безопасности, относится к числу первоочередных приоритетов для Украины.

Выводы и предложения. На сегодня ситуация в сфере правового регулирования информационной безопасности в Украине требует неотложных мер, связанных с согласованием интересов государства и общества, формированием полноценной доктрины информационной безопасности, разработкой и внедрением системы критериев оценки эффективности политики информационной безопасности. В данном контексте, следует обратить внимание на соответствующий зарубежный опыт. В частности, следует положительно оценить:

- практику закрепления на законодательном уровне основоположных принципов и направлений информационной безопасности. При этом, на подзаконном уровне целесообразно регламентировать узкопрофильные вопросы охраны информации. Такая многоуровневая система позволяет избежать правовых коллизий и несогласованности на нормативно-правовом уровне;

- опыт последовательного закрепления правовых средств защиты интересов государства в информационной сфере. Речь идет о позиционировании информационной безопасности в качестве отдельной составляющей в законодательстве о национальной безопасности, с последующей детализацией в отдельных доктринах, стратегиях и концепциях;

- идею целостной политики информационной безопасности, которая включает в себя все сферы информационной деятельности. При чем необходимо отметить, что каждый элемент определяет конечный результат, то есть, защищенность интересов государства и общества в информационной сфере;

- практику максимального использования управленческого потенциала для формирования

доктрины информационной безопасности, в которую каждый отдельный субъект вносит свои корректировки.

На сегодня политика информационной безопасности Украины, находится на стадии становления, однако современные вызовы значительно ускоряют процесс её совершенствования. Опираясь на опыт развитых стран, наше государство делает первые, но очень уверенные шаги на пути создания совершенной системы информационной безопасности. Это уже признал весь мир. Так, Польша формирует свою доктрину информационной безопасности учитывая опыт Украины, которая столкнулась с гибридным конфликтом и информационным терроризмом, опыт противодействия которым, является для Европы бесценным.

Список литературы:

1. Подболотова Н. Б. Связи с общественностью в государственных органах власти и управления: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.01. Москва. 2001. 20 с.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: указ Президента України від 25 лютого 2017 р. № 47/2017. Урядовий кур'єр. 2017. № 38.
3. Тронько О. В. Зарубіжний досвід правового регулювання інформаційної політики. Право і суспільство. 2017. № 5. С. 140–145.
4. Германия. Законы. URL: <http://www.wipo.int/wipolex/ru/profile.jsp?code=DE> (дата обращения: 14.02.2018).
5. Рябоконт О. С. Державна інформаційна політика формування інформаційного суспільства: зарубіжний досвід. Наукові праці Нац. бібліотеки ім. В. І. Вернадського. 2016. № 43. С. 97–114.
6. Алямкін Р. В., Федорін М. П. Правове забезпечення національної інформаційної безпеки. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2013. № 4. С. 91–96.
7. Нормативно-правове забезпечення інформаційної безпеки Франції. URL: <https://studlib.info/politologiya/19119-sistema-zabezpechennya-informatsiynoyi-bezpeki-franciyi/> (дата обращения: 17.02.2018).
8. Лісовська Ю. П. Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ. 2017. 19 с.
9. Дитюк В. З., Єсімов С. С. Особливості нормативно-правового регулювання забезпечення публічної безпеки в країнах Європейського Союзу. URL: http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4808/dutykye_simov.pdf (дата обращения: 20.02.2018).
10. Бондар Ю. В. Становлення та еволюція національного інформаційного простору України в процесі формування демократичної політичної культури українського суспільства: автореф. дис. ... політ. наук: 23.00.03. Київ. 2010. 22 с.

#3 (31), 2018 część 6
Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)
Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

#3 (31), 2018 part 6
East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)
The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska»

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland»

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw,
Poland

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com>